

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KADINLARIN İSYANI ve İSLÂMÎ HAFIZA

Fatima Mernissi

*İngilizce'den Çeviren
Aytül Kantarcı*

epos

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

KADININ İSYANI ve İSLÂMÎ HAFIZA

Fatima Mernissi

epos

Fatima Mernissi (1940-); Fas'ın Fez şehrinde doğdu. Ortadoğu'da yetişen ünlü feministler arasındadır. Siyaset bilimi ve sosyoloji alanlarında çalışan Mernissi, 1974-80 yılları arasında 5. Muhammed Üniversite'sinde öğretim üyeliği yapmıştır. Eserlerini Fransızca ve Arapça olarak yazmıştır.

Mernissi'nin Türkiye'de yayımlanan eserleri şunlardır: *Haremden Kaçan Şehrazat* (Alfa Yay. 2001), *Peçenin Ötesi: İslâm Toplumunda Kadın-Erkek Dinamikleri* (Yayınevi Yay. 1995), *Hanım Sultanlar: İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar* (Cep Kitapları, 1992).

EPOS YAYINLARI-17

Araştırma-İnceleme

**Fatima Memissi
KADINLARIN İSYANI
VE İSLÂMÎ HAFIZA**

**İngilizceden Çeviren
Aytül Kantarcı**

**Yayıma Hazırlayan:
Ercüment Özkaya**

**Kitabın Orijinal Adı:
*Women's Rebellion and Islamic Memory***

©Fatima Mernisi, 1998

ZED Books-1998 Basımından çevrilmiştir

**©Bu kitabın Türkçe yayın hakları Akçalı Telif Hakları aracılığıyla
Epos Yayınları'na aittir.**

**Düzeltili:
Gültekin Koçuşığı**

**Kapak Tasarımı:
Memik Kayaoğlu**

**Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
Sevda Öztekin**

**Baskı ve Cilt:
Başak Matbaası(0.312) 384 27 61**

**Birinci Baskı, Ankara 2003
ISBN: 975-6790-21-0**

EPOS YAYINLARI

GMK Bulvarı 77/3 (06570) Maltepe-Ankara Tel.Fax: (0.312) 232 14 70 - 229 98 21

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Fatima Mernissi

KADINLARIN İSYANI VE İSLÂMÎ HAFIZA

İngilizceden Çeviren
Aytül Kantarcı

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ/7

- 1. Yazmak Estetik Ameliyattan İyidir** 19
- 2. Bağdat'ı Yeniden İnşa Etmek: Ama Hangi Galakside?** 29
- 3. Fas: Tüccarın Kızı ile Sultanın Oğlu** 35
Tüccarın Kızı ile Sultanın Oğlu/ 40
- 4. Kadınlar, Evliyalık ve Tekkeler** 45
Terapi olarak Tekkeler/48, Müessese Karşılığı Alanlar Olarak Tekkeler/ 51, Erkeklerce Tanımlanmış Kadınlığa Alternatif Olarak Evliyalık/ 52, Karşı-Kahramanlar Olarak Erkek Evliyalık/55
- 5. Bâkirelik ve Patriyarka** 61
Kadın ve Doğa Arasındaki Bağlantı/ 62, Cinsler Arasında Anlayış Eksikliği/ 63, Patriarkal Erkeğin Büyük Trajedisi/ 65, Toplumsal Şizofreni/ 66, Eşitsizliğin Sonucu/ 68, Toplumsal Değişimler ve Mekânın Yeniden Düzenlenmesi/ 70, Yeniyetme Kızların Meşgaleleri/ 72, Hastalık Belirtisi/ 74
- 6. Demokrasi Olmadan Nüfus Planlaması mı?**
İslâm Devleti ve Kadınlar Arasında Çatışma 77
I. Nüfus Patlamasının Nedeni Olarak Kadınların Dizginsiz Cinselliği/ 77
II. Kadınlar ile İslâm Devleti Arasındaki İlişkilerde Bir Devrim Olan Doğum Öncesi Bakım Kavramı, Kadının doğurganlığı ve erkeğin idari verimliliği/ 80

III. Kadın Meselelerinde Kamu Hizmetlerinin Etkili Olmaması
Neden Skandal Olarak Görülmez? Vatandaşlığa engel
kavramlar olarak *kaid* ve *hicap*/ 88

IV. Doğum Kontrolünün Yaygın Olarak Uygulanmasını
Sağlamak için Kadınların Eğitilmesi ve Başta Medya
Alanında Olmak Üzere Demokratikleşme Sürecine
Katılmaları/ 92, Sonuç/ 94

7. Kadınların Çalışması 99

Bağımlı İslâm'da Siyasî Manipülasyon Olarak Dinî ve Bilimsel
Kavramlar/ 99, Ortaçağ İslâmında Cinsiyet Roller/ 105,
Cariye: Tarih ve Efsane/ 107

8. Cariye ve Halife: İslâmın Siyasî Hafızasında Kadınların Yeri Üzerine Düşünceler 117

Sorunsal Yerli Yerine Koymak ve Kavramları Tanımlamak/
118, Sorun/ 119, Sonuç: Anti Demokratik “Siyasî Hafıza” ile
Nasıl Başedilmeli?/ 132

9. İslâm Tarihinde Kadın: Geleneksel Bakış Açıları ve Yeni Stratejiler 137

Ortaçağ Tarihi ve Kadın Haklarının Meşrulaştırılması / 141,
Müslüman Kadınlarının İmajını Düzeltme Stratejileri/ 147,

10. Yıkıcı Dışılık: İslâmî Nuşuz Kavramı Üzerine Düşünceler 159

Kutsal Yasaya Karşı Suç Olarak Bireysellik: *Bid'a* Kavramı ve
Bunun Nuşuz Kavramına Yakınlığı/ 162, Sakine ve Ayşe:
İslâmın İlk Yüzyılının Feministleri/ 165, Sakine'nin İsyanı: İlk
Yüzyıl/ 166, İslâm Düzenine Tehdit Oluşturan Feminizm:
Nuşuz'un İma Ettikleri/ 168, Sonuç: *Ümmet* ve
Bireysel(liğin/likler)in Meydan Okuması/ 171

Giriş

Körfez Savaşı sonrasında şu belirsizliğinde ve krizin vurduğu ortamda, birbirleriyle ilişkisiz görünen iki fenomen arasında herhangi bir bağlantı, bir ilişki olup olmadığını sormalıyız: (1) 1980'lerde petrol emirleri ve şeyhleri tarafından bir ideal olarak alkışlanan ve bazen de devletin dinî programı olarak uygulanan kadının örtülmesi ve (2) Birçok Müslüman başkentimizde ortaya çıkan ve dinî temelde meşrulaştırılan terörizmin yayılması. Kutsal bir ideal olarak görülen ve Suudi Arabistan gibi pek çok petrol zengini ülkede devlet politikası olarak uygulanan kadının örtülmesinin bu dinî temelli terörizm dalgasıyla ilgisi nedir? Bu kısa giriş bölümünde, devlet ve köktendinci muhalefet arasındaki çıkmazda Kahire ve Cezayir'in sokakları her gün sivillerin ölümüyle kana bulanırken, 1980'lerin örtünme kampanyalarıyla 1990'ların terörizminin, vatandaşların barbarca susturulmasıyla ve demokratik süreci engelleyen kasdi stratejilerle ilgili olduğu düşüncesini ileri sürüyorum. 1990'lardaki terörizme dayanan dinî dalgalar, ilerici güçleri vahşi şekilde iğdiş edilmiş, sakatlanmış olan Müslüman toplumun baş ağrıttıcı yanıttı ve nüfusun yarısını peçeye sokmak için yapılan sis-

tematik kampanyalar, bu hadım edilmişliği tamamlamak için kullanılan etkili araçlardan bazılarıydı. Bu kitap, zihnime takılıp kalmış anlaşılması güç sorunu farklı açılardan anlama girişimidir: Arap dünyası kadına neden bu kadar düşmandır? Neden Arap dünyası kadınları kalkınmanın inşasında anahtar bir güç olarak göremez? Kendimizi eğitme, üretici ve yararlı insanlar olma çabalarımıza karşın bizi küçük düşürmek ve bize engel olmak için bu büyük istek niye? Neden sürekli reddedilmeler ve dışlanmaların hedefi halindeyiz? Bunun yanıtını tarihte ('Müslüman Tarihinde Kadın', 'Bozguncu olarak Feminizm' ve daha sonra 'Cariye ve Haliife'), ekonomide ('Kadının Çalışması'), dinde ('Kadınlar, Evliyalar ve Tekkeler') ve son olarak demografide bulmaya çalıştım. Ancak kadınlara karşı bu düşmanlığın sırtı Körfez Savaşı ile birlikte ortaya çıkmıştır: Sürüp giden bu şey, kadınlığa karşı bir savaştan çok, demokrasiye karşı bir savaştı. Örgütlü olmadıkları ve bu yüzden güçsüz oldukları için, fakat aynı zamanda ağır ağır diriltilecek ve teknolojiyle de (televizyon, okul kitaplarındaki devlet tekeli, vb.) desteklenen zengin bir kadın düşmanlığı geleneği yüzünden, kadınlar, manipüle edilmesi kolay bir grup olmuşlardır. Körfez Savaşı, Arap devletinin çürümüşlüğüne göstermiştir: Bu devletin görevi vatandaşların çıkarlarını savunmak değil, bir sivil toplum kurma girişimini engellemek ve baştakilerin icraatlarının kontrol edilmesi girişimlerini sansür etmektir. Örneğin Körfez Savaşı, Arap dünyasının askerî harcamasının dünyadaki en yüksek seviyede bulunmasına karşın – çünkü bizim devletlerimiz 1980'lerde dünyada satılan silahların yüzde 40'ını satın almışlardır – Körfez Savaşı'nda bunların yararlarının gülünç kaldığını göstermiştir. Ortadoğu silah ve askerî ekipman açısından dünyanın temel pazarı olmaya devam etmektedir. Bölge 1987'de bütün olarak 17.9 milyar dolar değerinde silah satın aldı, ki bu rakam, dünya silah ve askerî ekipman pazarının yüzde 38'ine tekabül etmektedir.

Aslında, sivil toplumun kurucuları olan ilerici güçlerin rolleri teşvik edilseydi, demografik patlamanın alarm verici durumda olduğu, gençler arasında işsizliğin bulunduğu, devletlerin, faydasız silah alımlarına bu gerçeküstü yatırımları yapmaları mümkün olmaz-

dı. Hükümet yetkililerinden ve bakanlardan hesap sorulabilir olsaydı ve bunların politikaları vatandaşlar tarafından tartışılabilir ve denetlenebilir olsaydı, ekonomik kaynakları kısır silah ithalatına yöneltme kararı almak mümkün olmazdı. Dahası, Körfez Savaşı, petro-dolarların yönettiği İslâmın rolünü ve başta Suudi Arabistan olmak üzere petrol ülkelerinin, sivil toplumu zayıflatmanın bir yolu olarak muhafazakâr, aşırı sağ hareketleri desteklemek amacıyla yaptıkları yatırımları ve böyle bir devlet için kadını örtmenin neden bu denli stratejik olduğunu ortaya çıkardı. Bu kitapta, savaştan sonra yazılan “Bağdat’ın Yeniden İnşası” ve “Yazmak, Estetik Ameliyattan Daha iyidir” bölümleri, bir Arap kadını olmanın nasıl bir şey olduğu konusunda fikir vermeyi amaçlıyor. Bu bölümler aynı zamanda, on yıllardır süren analizlerden sonra, biraz itibar kazanmak, meseleleri tartışarak alternatifler üretme yeteneğindeki sorumlu vatandaşlar olmak ve haklarımızı kullanmak için sahip olduğumuz şans ve umutlarımızı yıkan bürokratların ve iktidar yapısının, aslında güçsüz, ancak, tepemizde salladıkları kılıçlara sahip, önemsiz küçük adamlar olduklarını anlamamızı hedefliyor. Arap devletlerinin bürokratları, yalnızca kaynaklarımızı israf etmekle kalmadılar, fakat, aynı zamanda, insan haklarını felç etme yönündeki temel hedeflerine ulaşmak için öncelikle kadınları stratejik hedef haline getirdiler.

1980’lerde kadınların örtünmesi talimatının verildiği kampanyaların birbiri ardından gelen çeşitli ve neredeyse sihirli etkileri oldu. İlk olarak, nüfusun kadın olan yarısından kendilerini görünmez kılmaları istendiği, evlerine geri dönmeleri ve kamu alanına bulaşmaktan kaçınmaları talimatı verildiği için, peçe, güçlü bir demokrasi karşıtı saldırının silahı olarak işlev gördü. Kadınlara kamu alanında işleri olmadığı hatırlatılırken, nüfusun diğer yarısına da böyle bir ayrıcalık verilmeyeceği açıktı. İkinci olarak, örtünme meselesi dikkatleri, esas olarak denetimsiz demografik patlama yüzünden ortaya çıkan ve tırmanan işsizlik sorunundan oldukça başarılı bir biçimde başka yöne çekti. Arap nüfusu 1985-1990 arasında 29 milyon arttı. Dünyadaki en yüksek doğum oranlarından (yüzde 3.9) birine sahip olan Arap dünyasının nüfusu, 1985’teki 188 mil-

yondan 1990'da 217 milyona ulaştı. Ancak Arap devletleri, vatan-daşlarından, plansız nüfus patlamasının getireceği temel meselele-ri tartışmalarını istemek yerine bunun tersini yaptı. Bu nüfus patla-masının, – eğitim ve sağlık alanlarındaki gibi – her türlü toplumsal ve ekonomik politikalar ve istihdam olanaklarının yanı sıra, ilerici güçleri kuvvetlendirmek, partileri, sendikaları ve hükümet dışı ku-ruluşları desteklemek suretiyle hem kadınların hem de erkeklerin bireysel sorumluluklarını yerine getirmelerini tehlikeye atması ol-dukça muhtemeldi. İlerici güçler, entelektüellere rahat verilmeme-si ve hapsedilmesi, kitapların yasaklanması ve derneklerin kapatıl-ması suretiyle muhalefetin boğulması türünden, klasik otoriter yöntemlerle ezilmekle kalmadı. Bunun yanı sıra, devasa petrol kaynakları, petro-İslâmın desteklenmesi suretiyle, bir anti demok-ratik kültürün oluşturulmasına yatırıldı. Bu petro-İslâmın propa-gandası, temel mesajları lidere körü körüne itaat olan içişleri ba-kanları tarafından yapıldı.

1970'ler başında, pan-Arap devlet programının bir parçası ola-rak muhafazakâr dinî hareketlerin sistematik finansmanına başlan-dı ve tabii Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat bunun başta gelen mi-marlarından biriydi. “Enver Sedat iktidara gelmiş ve Nâsır'ın bir-çok politikasını tersine çevirmeye başlamıştı. Nasırcılar ve komü-nistler resmî olarak rejimin düşmanları olarak damgalandılar. Se-dat'ın ordu dışında bir iktidar temeli bulunmadığı için, siyasî sağın, özellikle de dinci sağın kazanılması yönünde karar alındı. Böylece, 1971'de Sedat'ın teşvikiyle, Suudi Arabistan Kralı Faysal, El Ez-her (Kahire'deki ünlü ilahiyat üniversitesi ve İslâmî eğitimin ana merkezi) rektörü Şeyh Abdül Halim Mahmud'a, komünizm ve ateizm aleyhine kampanya yapması ve İslâmın zaferi için 100 mil-yon dolar önerdi. Bu, bir devlet ile yabancı bir dinî kurum arasın-daki benzeri görülmemiş bir anlaşmaydı. Büyük bir tanıtım kam-panyası başlatıldı: Kitaplar yazıldı, yeni camiler inşa edildi, öğren-ciler alındı.”

Petrolle finanse edilen İslâm, Arap dünyasında demokratik tar-tışmayı bastırmayı amaç ediniyordu. Doğum kontrolü, bununla bağ-lantılı olan işsizlik ve gençlerin göç etmesi sorunları acımasızca ih-

mal edildi. Bütün bunlar, şu anda içinde bulunduğumuz duruma; binlerce genç insanın gizli göçmenler olarak Avrupa'ya gitmek üzere, otoriter yönetim altındaki perişan ülkelerinden ayrılmaya çalışmasına, bazılarının militan İslâmcı muhalefete katılmasına, bazılarının da şiddet yanlısı aşırı uçtaki teröre kaymasına yol açtı. Bunun üzerine Avrupa ülkeleri sınırlarını bu gençlerin önüne bir harem duvarı gibi diktiler ama, bu duvar da göç sorununu çözmeye yardım etmedi. Bu yüzden İspanyol ekonomist Graciela Malgesi'nin gözümüzün önüne serdiği gibi bir dehşet manzarasıyla karşı karşıya kaldık; "İspanya'nın Akdeniz sahili açıklarında hemen her gün, rüzgâr sörfü yapan zenginler rengarenk yelkenlerini açarlar ve suya atılırlar. Dalgaların tepesinde riskli cambazlık gösterilerine izin veren aynı rüzgâr, Cebelitarık Boğazını yüzlerce Faslı göçmen için bir mezara çevirir. Yalnızca 1992 Ocak ve Ekim ayları arasında 200'den fazla kişi boğuldu. Bu göçmenler seyahatlerini, olağanüstü risk ve başarı şansının çok küçük olduğu koşullarda yaparlar. Pek çoğu, İspanya toprağına ayak bastıkları anda, veya daha denizdeyken yakalandı. 1992'nin ilk on ayında, Cadiz kıyılarında 2,000 kaçak göçmen gözaltına alındı; 1991'de yalnızca Endülüs'te 2,500 kişi yakalandı. Belli ki, bu riski göze almaya onları umutsuz bir sefalet zorluyordu." Göç etmeye neden karar verdikleri sorulan pek çok genç şu cevabı verdi: "Ölüm sefaletten iyidir." Bugünün Akdeniz bölgesini silip süpüren aşırılık dalgasını ve fanatik protesto hareketlerini anlamak için, artık varolmayan bir fantezi Avrupa'sına gitmek üzere güvenli olmayan gemilere atlayan her iki cinsiyetten umutsuz (karar alma mekanizmasını hiçbir şekilde etkileme imkânı olmayan) genç insanların, televizyonda gösterilmeyen, diğer görüntüsünü akılda tutmalı. Gizli göç ve fanatik militarizmin izi, ait oldukları yerde sürülmeli: Uluslararası çıkar grupları ve lobileri tarafından sivil toplumun boğulması. Körfez, bu senaryonun muazzam bir örneğidir.

Arap devletleri, kamuoyunu nüfus patlaması konusunda harekete geçirmeye ve bu patlamanın nedenlerini araştırmaya (ki bu araştırma temeldeki nedenin kadınların sefaletiyle, bunun sonucu olan ekonomik marjinalleşmesinin olduğunu gösterecekti) çalış-

mak yerine, uluslararası nüfus araştırmalarının, kadınların eğitiminin doğum oranını frenlemenin yollarından biri olduğunu göstermesi gerçeğine rağmen, örtünmeyi teşvikle meşguldüler. Nüfus sorununa, kadının desteklenmesi anlamına gelecek ciddî, devlet kapsamlı ve demokrasi temelli yaklaşım olmadığı için, 2000 yılı itibariyle her gün 64 Arap bebeğin dünyaya gelmesi bekleniyor. O tarihte Arap nüfusu 281 milyona ulaşmış olacak. Nüfusun kabaca üçte ikisinin 25 yaş altında olduğu hatırlanırsa, bunun anlamı, 2000 yılı demografik patlamasını karşılamak için yaratılacak iş sayısının tahmini 145 milyon olması demektir. Avrupa ekonomik pazarının zengin ve kalkınmış ülkeleri, ekonomik gerilemeyi teslim ediyorlar ve bu ülke hükümetleri her gün vatandaşlarına, tam istihdamı sağlamak için birkaç milyon iş yaratmayı planladıkları açıklamasını yapmak zorunda kalıyorlarsa da, Arap ülkeleri hiçbir açıklama yapmak zorunda değillerdir. Onlar, sıkıcı ekonomik sorunlar hakkındaki tartışmaktan kaçınmakla meşguldürler ve tek istedikleri, tartışmayı dine çekmek ve malî ve ticarî meseleler konusunda ah-lâk dersi vermektir. Kadının cinsel davranışı, vücudunu kullanma biçimi, saçını tarama ve örtme tarzı, uluslarının geleceğinin bağlı olduğu hayatî meseleler olarak, devlet kontrolündeki televizyon tarafından zorla dayatılmaktadır. Ve bu aslında, modern Arap devletinin tarihinde örtünmenin önemli bir fonksiyonudur.

Arapçası “Hicap” olan örtünmenin anlamı “perde”dir. Bu, şeffaflığı önlemekle, bir şeyi gözden uzak tutmakla ilgilidir. Burada, bir kadının, politikacıların ya da kocasının baskısı olmadan, kendi kararıyla başına eşarp takması, başını ve yüzünü kapamasından bahsetmediğimi söylemeye gerek yok. Bu tür örtünme, özgür seçimdir ve kozmetik tercihle, kişisel saç ve yüz süsleme tarzıyla ilgili bir zevk meselesidir. Bu giriş bölümünde benim bahsettiğim örtünme esas olarak siyasîdir ve sözü edilen baş kapama; İmam Humeyni’nin Temmuz 1980 tarihinde çıkardığı, kamu sektöründe çalışan kadınların örtünmesi emrinin verildiği “Hicap Yasası” ya da Suudi polisinin zorlamasıyla uygulanan örtünme türünden, siyasî otoritenin zorladığı örtünmedir. Suudi sokaklarında kadınların başını örtmeden dolaşmasına izin verilmez, hatta yabancı kadınlar bile

bu baş kapama usulüne uymaya zorlanır. Evet, üzerinde düşündüğünüzde örtünme ve terörizmin çok ortak yanları olduğunu görürsünüz; her ikisi de, kendini ifade etmenin zalimce sansür edildiği, siyasilerin iktidarlarını garanti altına almanın bir yolu olarak demokratik süreci kasdi olarak ve soğukkanlılıkla kontrol etmeyi yeğledikleri yerlerde beslenir ve gelişirler. Kadının siyasî bir ideal olarak örtünmesi ve terörizm, vatandaşların seslerinin vahşice boğulması ve kendilerini ifade etme arzularının merhametsizce yok edilmesi yönündeki aynı ateşli çabanın rüyalarındaki gibi garip, cinsellikle çarpıtılmış ayna yansımalarından başka bir şey değildir. Bunlar kendini ifadenin sakatlanışının ayna-yansımalarıdır; ancak örtünme kadınlarla ilgiliyken, terörizm esas olarak bir erkek işidir. 1980’lerde Suudi Arabistan Kralı ve İmam Humeyni gibi, aslında temelleri farklı Müslüman petrol liderleri tarafından, din temelli devlet politikası olarak zorla uygulanan örtünme, pek çok kişinin sandığı gibi, öyle çok da fazla cinsiyeti hedef alan, dinden esinlenen, ruhanî eğilimli bir çaba değildi. 1980’lerin petrol zengini devlet adamlarının son derece saldırgan örtünme takıntısı, aslında kadınları hedef alan bir saldırı değildi, bu demokratik sürece ve sivil toplumun tomurcuklanan umutlarına bir saldırıydı. Esas öncelik, siyasî karar alma mekanizmasında şeffaflıktan kaçınmaktı ve nüfusun yüzde 50’sinin, yani kadınların örtünmesi, MacLuhan’ın söyleyebileceği gibi, aynı anda hem bir araç, hem de bir mesajdı: ‘kes sesini ve görünmez kal’ Siyasî sahnede pasif aktör olarak yalnızca birinin kullanılmasına karşın, mesaj her iki cins içindi.

“Kendi din anlayışları” ve kutsal gelenek adına biz kadınlara başımıza örtü örtmemiz, göğsümüzü kalın çarşaflar altında gizlememiz için bize bağırıp duran ve bizi ürkek bir sessizlik içinde yere bakarak iffetli bir şekilde yürümeye zorlayan neden bu kadar çok Müslüman erkek politikacının olduğunu, 1980’ler boyunca kendi kendime sorup durdum. Merak ediyorum, eğer amaçları (kendi anlayışlarına göre, başı boş bırakılırsak yoldan çıkarız diye) bizi İslâma getirmekse, niçin Medine’de Müslüman takvimin ilk on yılını (Miladi takvim 622-632) anlatan ve *Kadın ve İslâm* adlı kitabımın temelini oluşturan araştırmada gösterdiğim gibi, kadın-

ların onurunun savunucusu olarak ortaya çıkan ve camileri erkeklerle eşit bir şekilde kadınlara da açan Muhammed Peygamberin o güzelim İslâmını değil de kendilerinin dar ve baskıcı İslâm yorumunu dayatıyorlar?

Neden bu imama dönüşen politikacılar İslâmı, itaat üzerine odaklanan saygınlık karşıtı bir din şeklinde ele alırlar? Neden, insan haklarıyla beslenmiş bir İslâm inşa etmede yararlanmak üzere, kadınlarca zenginleştirilmiş muazzam tarihsel bilgileri görmezler? Eğer Müslüman devletlerin ve siyasî yönetimin, ve de dinî temel almak gerektiği iddiasındaki mücadeleci grupların amaçları, insan haklarını ve kadınların onurunu desteklemek olsaydı, dinsel yazın ve klasik tarihten bu konuda belge bulmanın ne kadar kolay olduğu, *Kadın ve İslâm* kitabındaki ana fikrin başlangıcı ve temeli olan “Müslüman Tarihinde Kadın” başlıklı makalede görülebilir. Ancak açıktır ki, petrol zengini imamların ve Emirlerin istediği bu değildir. Onlar geçmişe ve en aziz ruhanî geleneğimize, inancımıza, tarihimiz ve zengin kolektif belleğimiz olarak İslâma, infazcılar bulmak ve saldırı ve sansür yoluyla otoritelerini güçlendirmek amacıyla baktılar.

Petro-İslâm, aleni olanı maskeleyerek için finanse edildi: Enerji ve insan kaynaklarının çarçur edilmesi ve böylece yöneticilerin, otoriter iktidarlarını denetimsiz yürütmelerini sürdürebilmeleri için. Gerçekten, 1980’lerde genelde Müslümanlar ve özellikle kadınlar açısından, politikacıların neler yaptıklarının denetlenmesine çok ihtiyaç vardı. Kadınlar, devlet planlayıcılarının icraatlarını kontrol hakkına sahip olsalardı, saç tuvaleti ve yüz örtmenin ötesindeki gerçek sorunlarına bakılacaktı. Bunlar arasında başta gelenler eğitimsizlik, adil bir asgari ücret ile sosyal güvenlik ve doğum kontrolü olacaktı. Pek çok Müslüman ülkede kadınların eğitimsizliği hayrete düşürücüdür, kadının eğitimi açısından Müslüman ülkelerin yeri dünya ülkeleri arasında en aşağı sıralardadır. Arap dünyası üzerine yapılan bir UNESCO araştırmasına göre Moritanya, Sudan ve Somali’de kadınların yüzde 80’den fazlasının okuma yazması yoktur. Aynı araştırmaya göre, Suudi Arabistan’da okuma-yazma bilmeyen kadınların oranı yüzde 75’e ulaşmaktadır. Fas’ta

kadınların üçte ikisinin, Mısır, Tunus, Libya ve Cezayir'in kadın nüfusunun yarısının okuma-yazması yoktur. Ancak, İslâmın kendilerinin temel meseleleri olduğunu iddia etmekle birlikte, bu dinin ayırt edici etik özelliklerinden birinin de grup içinde dayanışma, kaynakların ve fırsatların âdil paylaşımı olduğunu unutan politikacılar bu durumu hiçbir şekilde âcil bir milli mesele olarak görmemişleridir. Bu konuda gerçekten kaygı duyan bir devlet başkanı, bilgiye ulaşma, okuma ve yazmanın temel insan hakkı olduğu bir dünyada, çoğu kadının körlük olarak yaşadığı bu inanılmaz sakatlanmayı ve cehaleti göz ardı edemezdi.

Bu devletler, dinî gelenek olarak pazarlanan itaat düzenlerini finanse etmek yerine, kadının cehaletiyle mücadele için seksenlerde kapsamlı küresel stratejiler geliştirselerdi, demografik baskı sorununu da çözülmüş olurdu. 1980'lerin başından beri, Üçüncü Dünya'ya ilişkin istatistik analizler, en iyi doğum kontrol yönteminin kadının eğitilmesi olduğunu göstermiştir. İstatistikler, okuma-yazması olmayan Faslı bir kadının beş ila altı çocuk doğurma olasılığının bulunduğunu göstermektedir. Eğer bu kadın ilkökul eğitimi alırsa, yalnızca dört çocuk doğurma olasılığı bulunmaktadır. Orta-okul eğitimi, hem kendisinin hem de çocuklarının yaşam kalitesi üzerinde düşünmesini sağlamakta, kadın, kaynaklarını daha dengeli dağıtmak için planlar yapmaya başlamakta ve gebeliklerini azaltmaktadır. Cehaletin güçlü bir göstergesi olan aşırı yoksulluk, kadının kendisini özerk bir unsur olarak görmesine, yaşamını kontrol etmesine ve yönetmesine izin vermez. Demografik baskıya ve şimdi Akdeniz havzasında ciddî bir sorun haline gelmiş bulunan göçe bulunacak çözüm, gerçekte kadınla ilgilidir. Ancak "Planification des Naissances" de kabaca açıkladığım gibi, çözüm, kadınları hap almaya zorlamak değil, onlara kendi ekonomik ve siyasî özerkliklerinin inşasına katılmaları için bir şans vermektir. Ve bu bizi tekrar, şu ünlü ve kafamızı sürekli meşgul eden soruya getirmektedir: Biz kadınlara bunca düşmanlık niye? Dengeli, ahenkli bir şekilde idare edilen, kendi ahlâkî bilincine varmış bir dünya gücü olarak ortaya çıkmak için, gereğinden fazla enerji kaynağımız ve yetenekli insanımız bulunduğu halde, kötü yöne-

tim, üzüntü ve şiddetin zavallı günlük ekmeğimiz olduğu, bu saçma gerçeküstü Arap dünyasını ne zaman düşünsem, bu soru kafamda dolandır durur.

Neden politikacılar saçımıza baktıklarında omuzları geride, göğsü ileride, gözleriyle onlara cesurca bakan ve meydan okurcasına duran bir Müslüman kadını takdir edemezler? Bizim politikacılarımız neden saç tuvaletimizi, çıplak yüzümüzü ve doğrudan bakışlarımızı takdir etmezler? Mütevazı ve arka planda kalan, rıza gösteren, kurban gibi sessiz bir şekilde başını eğen tavrımızın, neden politikacıların yegâne takıntısı olduğunu yıllardır merak eder durum. Neden hepsi, bu tamamıyla örtünmüş ve kendini küçümseyen yaratığın hayalini kurar? Sağdan sola, resmî olarak kurulmuş rejimlerden gizli muhalefete kadar tüm Müslüman siyasî arenasına nüfuz etmiş bu siyasî rüyanın sırrı nedir? İster petrolün kontrolünü elde tutan Emir olarak, ister ortada petrol olmadığında cumhurbaşkanı olarak, politika alanına adım atan Müslüman erkekler, neden ansızın ve saplantılı bir şekilde, arka planda kalan, mekanik olarak boyun eğen, ebediyen sessiz kalan bir kadın rüyasına kapıldılar?

Yaz aylarının bazı öğleden sonralarında, her şeyden bıkkın bir şekilde, Rabat'tan 10 kilometre uzaklıktaki Temara sahiline bakan balkonumda oturur ve Atlas okyanusunun kıyılarına varmak için gecekondualarının aydınlatılmamış caddelerinden ve küçük, zayıf döşenmiş odalarından çıkıp kilometrelerce yürüyen, tişörtleri, kotları ve lastik ayakkabıları içindeki binlerce genç kadın ve erkeği izlerken, 21. yüzyılın eşiğinde bu Arap dünyasının genel olarak devlet ve gençler arasında, özel olarak da devlet ve kadınlar arasındaki bu diyalogsuzluğu daha ne kadar zaman taşıyabileceğini düşünürüm. Kadınlar, yüzmek için kilometrelerce yürüyen gençler örneğinde olduğu gibi, geleneksel rollerin yanı sıra geleneksel erkek fantezilerini de, kendilerine yeni roller biçmek üzere tek başlarına terk ederlerken, Arap politikacıların itaatkâr kadın rüyasını daha ne kadar süre canlı tutacaklarını merak ederim. Politikacılarımızın istediği geleneksel kadını yaratmak için özel okullar açılması, işlerin idaresiyle, devasa kaynaklarımızın demok-

ratik ve zeki bir şekilde düzenlenmesinin ise bize bırakılması daha iyi değil mi?

Belki de bunu yapmalıyız. Belki de, itaatkâr, başı eğik, boyun eğen, sessiz kadın konusundaki takıntılı arzularını politikacılarımızın beyinlerinden silmek için okullar kurma fikri üzerinde durmalıyız.

Belki de Müslüman kadınlar, Müslüman liderlerimize zerkedilmek üzere bir “Kurtuluş Aşısı” bulunması fikri üzerinde düşünmeliler; politikayla ilgilenen bir çocuk gördüğümüz anda, kendine güvenen özerk bir kadın fikrini benimsemesini sağlamak için ihtiyacı olan kimyasalı bu çocuğa vermeliyiz. Gerçekle yüzleşmeleri, itaatkâr yaratığın yeryüzünden kaybolduğunu – ve yeryüzünün Arap dünyasını da kapsadığını – görmeleri için, bu erkeklerle kesinlikle yardım etmeliyiz! Nasıl ki, “Kutsal Kültürümüz”, Arap devletleriyle savaşan İngiliz ve Fransız sömürgecilerin 1807’de köleliği yasaklamasını önleyemediyse, hiçbir “kültürel özgüllük” de Müslüman politikacıları bağımsız kadınlarla karşılaşmaktan koruyamaz. Arap yönetici sınıfı köleliği savundu ve bir yüzyıl boyunca yasaklanmasına direndi, ta ki kölelerin satın alınıp-satılması suç sayılana ve cezalandırılana kadar. 1956’ya kadar, bir Suudi heyet Birleşmiş Milletler’e, ülkede 150.000 ila 500.000 köle yaşadığını bildirdi. Fakat Allah’a şükür, biz kadınlar, liderlerimizin boyun eğen kadın-evcil hayvan fantezilerinden vazgeçmeleri için 2000 yılına kadar beklemeyeceğiz.

Bütün bunları uzun uzun düşündüğüm geçen yaz, yalnızca bir slogan bulabildim. “Tankına Bir Kaplan Yerleştir” sloganı yerine, Müslüman kadınlar tarafından finanse edilip, liderlerimizi hedef alan bir bilinçlendirme kampanyasının bir parçası olacak “Beyninin İçine Güçlü bir Kadın Koy” sloganı aklıma geldi. Bu kampanyanın parasının petro-dolarlarla ödenmesi harika bir şey – ve bir kültür devrimi – olurdu.

Düşünmesi bile güzel değil mi? Ve unutmayın, Emirlerimizin fantezilerini değiştirmenin yolunu bulmadıkça, Wall Street’i değiştiremeyeceğiz. Çünkü, gördüğünüz gibi, Emirler Wall Street’e, Wall Street de Emirlerle ihtiyaç duyuyor. Oysa, ne Müs-

lûmanlar, ne de Sapkın Kapitalist ülkeler, bağımsız, kendine güvenen kadınlara karşı en ufak bir istek ya da ihtiyaç duyuyor.

Bu labirentten nasıl çıkabileceğimizi bilen var mı? Belki bu kitaptaki – benim yaşamımda ve benim gibi milyonlarcasının yaşamında neler olup bittiğini anlamak yönünde umutsuz çabalar olan – bölümleri okuyarak, aşışa, reklam kampanyasına, Emirlerin beyinlerini yıkayacak okullara alternatifler bulabilirsiniz.

Fatima Mernissi

I

Yazmak Estetik Ameliyattan İyidir

Her gün *Yazmayı* uygulayın. Teniniz, harika özellikleriyle canlanacak! Uyandığınız andan itibaren *Yazmak*, hücre faaliyetini artırır. Boş sayfa üzerindeki ilk işaretlerle birlikte, gözlerinizin altındaki torbalar ortadan kaybolacak ve cildiniz tekrar tazelik kazanacak. Öğlen, cilt en iyi durumdadır. Aktif oluşumlarıyla, *Yazmak* üst deri yapınızı güçlendirir. Gün sonunda kırışıklıklarınız kaybolur ve çehreniz tekrar düzgünleşir.

Birkaç gün yazmayı deneyin. Sonunda, yazmanın her bir küçük parçası, yukarıda reklam kopyasını aldığım cilt kremi *Resistance* kadar etkilidir. Kaybedecek neyiniz var? Hiçbir şey. Aslında, krem parasından da tasarruf edersiniz. Yazmak size bir kalem (1 dirhem-DH), alıştırma defteri parasına (1.50 DH) ve bir gerdanlıktaki inci taneleri gibi dizilmiş, çalınmış birkaç benzersiz saatten başka bir şeye mal olmaz.

Yarın başlayın. Nemlendirici kreminizi bir yana bırakın, bir saat erken kalkın ve boş bir sayfanın önüne kaleminizle oturun. Yalnız bunun için biraz sabır gösterin. Çok sabır. Birdenbire, bir şeyler olacak. Sayfa canlanacak, beyniniz vitesle takılacak, bedeniniz enerji kazanacak ve fikirleriniz bir araya gelecek.

Yazmak, size söylüyorum, her türlü kriz için, her türlü kırışıklık için en iyi çaredir. Bunun gerçekten iyileştiremediği tek şey, kırışan saçtır. Bunun için de kına kullanmalısınız. Geleneğe olan milliyetçi bağlılığımıza rağmen, kınanın kontrol dışına çıktığını kabul etmeliyim. Bazen saçım havuç renginde bazen de koyu kırmızı oluyor. L'Oreal'in *Immédiat*'ı ya da Wella'nın Koleston 2000'i, rengin kesin tutması konusunda daha az sürprizlere açıktır.

Her gün bir sayfa yazın. Herhangi bir şey. Hatta, evinizin önün-

deki lambanın yanmadığını şikâyet için elektrik şirketine mektup bile yazabilirsiniz. Bu günlük alıştırmamanın teniniz üzerinde nasıl etkisi olacağı konusunda henüz hiçbir fikriniz yok: Ağzınızın kenarındaki hoşnutsuzluk ifadesi kaybolacak; kaşlarınızı çatığınız için oluşan çizgi yok olacak; gözleriniz büyüyecek; ve tüm bunlarla birlikte, iç huzurunuz ortaya çıkacak.

Bir kaçının ismini sayacak olursak, Naval El Saadavi, Hannaan el Şeyh, Asiye Cebare ve Liana Bedr'in ne kadar inanılmaz derecede genç, enerjik ve pırıl pırıl göründüklerine bilmem dikkat ettiniz mi? Saçlarındaki parlaklığa ve gözlerindeki canlılığa! Size söylüyorum, yazmak tüm canlandıncı kremlere ve enerji veren tedavilere eşit mucizevî bir şeydir.

Şimdi, bana 'Yazmak = Gençliğin İksiri' teorimin ikna edici olmadığını söylemeyin. Bir an bile size inanmam. Niye olmasın? Çünkü ben hem kremi hem de yazmayı denedim ve yazmak, size söylüyorum çok daha iyidir!

Bu, siyâsî rejimlerden, ideolojik kirlenmeye ve ekonomik duruma kadar her şeyin, kadınları zamanından önce yaşlandırmak için elbirliği ettiği, haftada bir kez sinir krizi, ayda bir kalp krizi, 25 yaşında ağarmış saç ve yirmisinden sonra yılda en az beş kırışıklık kazandıran Arap ülkelerinde elde edebileceğiniz en derin ve ucuz yüz estetiğidir.

Ulusal TV ekranlarımızda sık sık gördüğümüz deterjan satan kadınlar gibi, size denediğim şeyi anlatıyorum. Yirmi yıldan fazla bir süredir, başkalarının yoga ya da boks yaptığı gibi, düzenli olarak yazıyorum ve her zaman da iltifat alıyorum: "Giderek daha genç görünüyorsun! İyi durumdasın! Bunu nasıl beceriyorsun?" Benim sırrım yazmak! Öyle ki hepsi topu beş tanesi bir kilo gelen armutların üçünü (yine!) çürük veren bakkalla gidip kavga etmek için, bakkala ne diyeceğim ve onun ne cevap vereceğini, yani tüm olacakları önceden kağıda dökerim. Tüm muhtemel senaryoları analiz eder ve esas noktayı açıklığa kavuşturarak satırlarımı yazarım: Paramın beşte üçünü geri istiyorum. Çünkü yazmak şudur: Esas noktayı açıklığa kavuşturmak ve bunu ne pahasına olursa olsun rakibinize açıklamak.

Özür dilerim, yani siz okurlardan. Rakip çok kötü bir söz oldu, çünkü yazmak, her şeyden önce boks maçıyla karşılaştırılmamalıdır.

Boksta, darbeyi doğrudan rakibinizin burnuna indirirsiniz. Küt! O ya da siz. Onun burnu sizinkine karşı. (*Ya Hafız! Ya Settar!*) Yazmaksa bundan başka bir şeydir. İlk olarak, olaya katılan herkes burunlarını sağlam tutmak zorundadır – ve buna sizinki de dahildir. Yazmak, rakibinizden bir muhatap çıkarmaktır.

Yazmak, ilgisiz bir kişiyi dikkatli bir okur haline getirmektir. Gerçekte bu, yazmanın tüm sırrı ve onu bokstan ayıran şeydir. Ve bu aynı zamanda, onun süper canlandırıcı krem olmasını sağlayan şeydir. Mesele, etrafınızdaki ‘canavarları’ sizi zevkle dinleyen sevimli muhataplara çevirmektir. Hatta, dinlenmenizi sağlamak için bağırarak zorunda da değilsiniz. Bir kez yazmayı öğrendiğinizde – örneğin yüreğinize yakın mesajı geçirmek – başlangıçta ilgisiz olan karşıdaki kişi, ne söyleyeceğinizi öğrenmek için üstüne para vermeye bile razı olacaktır. Bu harika bir şey değil mi? Bu, Arap kadınlarının en azından nemlendirici krem kadar çok kullanmaları gereken olağanüstü bir keşiftir.

Şimdi, canavarların (ki bunlar arkadaşlar, meslektaşlar, iyi Müslümanlar, hoş devlet memurları vs. biçimini alabilirler) nasıl dikkatli muhataplara dönüştürülebileceğini soracaksınız? İşte, yazmanın gençlik iksiri ya da sağaltıcı egzersizlerden çok daha etkili olduğu yer burasıdır: Önce kendinizi dönüştürmek durumundasınız. Diğer kişiler, bu dönüşümün sonucunda ilgi göstermeye başlayacaklardır. Örneğin, söylemek durumunda olduğunuz şeyin önemli olduğuna inanmalısınız ve her ne kadar kırılgan ve güvensiz olsanız da içinde dikkate değer bir iç ışık (*şule*) olduğunu bilmelisiniz. Diğer insanların, (kuşkusuz!) ilginç ve emsalsiz bir şey söylemek için ağızınızı açtığınızda size saldıran canavarlar olmanın vazgeçmelerini istiyorsanız, boksör tavrını bırakmakla işe başlamak zorundasınız. Bunu anlamam yıllarımı aldı.

Öfkeli makaleler yazmakla başladım. 1970’lerde, şimdi yayın hayatında olmayan *Kazablanka*’dan Zekiye Dayud’un yönettiği ve yayımladığı aylık *Lamelif* dergisinde çıkan bu yazılar, dergiye

yönelik tepkilerin ve eleştirilerin artmasına yol açtı. Bunun zamanla derginin yararına olduğu görüldü, ama bu ayrı bir hikâyedir. Şimdi krem ve boksla devam edelim. İnsanlar çok şaşırmıştı. Pek çok arkadaşım ve meslektaşım (ki çoğu aynı insanlar) kendilerini kötü portreler içinde tanıdılar ve sert tartışmalar ortaya çıktı. Bir gün, gerçekten daha farklı bir yöntem bulmak zorunda olduğum sonucuna vardım. Tüm bu yanlış şeyler üzerinde durmak yerine, olumlu, haklı, umut veren şeyler üzerinde dursaydım ne olurdu? Belki, kendime – ve diğerlerine – bataklıktan nasıl geçebileceğinizi, belki de bundan nasıl kaçınabileceğinizi – hatta muhtemelen uçmayı nasıl öğrenebileceğinizi görmede yardım edecektim. Her neyse, daha iyi bir dünya hayal etmekle ne kaybederiz? Bu kayış, bana inanılmaz dostluk ve yoldaşlık kapıları açtı. Ayrıca bana, sert, fakat yapıcı eleştirilerin yanı sıra, her iki cinsten okuyuculardan karşılığını aldığım çok derin hissiyat, pek çok hayal ve umut getirirken, bir yandan da araştırmalarımın devam etmem için gereken cesareti verdi. Gerçekten şimdi ne zaman Rabat'tan 10 gün uzak kalsam, vatan özleminin dipsiz kuyusuna düşerim. Yolda kızgınlığımı kaybetmiş olurum, ya da bu, en azından daha farklı bir şekilde ifade edilmiş olur.

Bir şeyleri kağıt üzerine dökmenin sorunu çözmesi güç olduğu için, yazarken, şu ya da bu şekilde kızgınlığınızı azaltmak veya en azından onun üstüne çıkmak zorundasınız. Ben bir yazarı bana kızgınlık verdiği için okumam; onu, pek az zaptedilmiş hislerin ve kızgınlık, küçük düşme ya da hayal kırıklığından oluşan karmakarışık duyguların sayısız girift sonuçlarını keşfetmede yollar açtığı için okurum. Cinsiyetleri ne olursa olsun Mağrib halkının, özellikle de kadınların günlük ekmeği olan tüm bu bilinen duygular, basitçe, başlangıçtan beri toplum bizim sessizliğimiz üzerine kurulduğu için vardır. Kabul et ve sesini kes. Erkekler de kendilerini pek fazla ifade etmiyorlar, ancak, onlar en azından, kadınlar olarak otoriteye boyun eğmemizi sağlayan yasalardaki durumumuzda olduğu gibi, değişmez olarak görülen ve dünyaya, kadınların kimliklerinin ve özelliklerinin temel olduğu ilan edilen, ikincil olma durumuyla başetmek zorunda değiller.

Yazmak söz konusu olduğunda otorite anahtar kelimedir. Yazmak, insanoğlunun otoriteye meydan okumak için binlerce yıl önce keşfettiği araçlardan biridir. Kendinizi bir saat için sessizce bir kenarda tutabilir ve size Beyaz Saray'ın Körfez Savaşı telefon faturası gibi görünen bir kağıt gönderen Posta Hizmetleri Müdürü'ne uzun bir mektup yazabilirsiniz. Bu müdür, krallıktaki en görünmez şahsiyetlerden biridir ve kendisine ulaşmak, buharlı geminin ica-dından önce Mekke'ye hac planı yapmak kadar karmaşık bir iştir. Mektubunuz hiçbir zaman ulaşmayabilir; yine de, binde bir bile olsa bir şans vardır. Yazmak, kendinizi ifade etmek için bu küçücük, mini mini mikroskobik şansı elde tutmaktır. Bu, sizin düşün-cenize aldırış etmeyen ve sizi dinlemek istemeyen biriyle iletişim kurma riskini göze almaktır.

Bu bakımdan yazmak, yalıtılmış, hor görülen ve karar alma sürecinden dışlanan bir kişi (kadın) açısından, her şeyden önce kendisiyle, sonra çevresiyle ve muhtemelen yetkililerle diyalog kurmak için olağanüstü bir fırsattır. Kuşkusuz, yönetimdeki biri tarafından okunacağınızı garanti edemem, ancak kesin olan şu ki, kendinizi ifade etmek için günlük girişimlerde bulunduğunuz vakit, dünyayı, kendinizi değiştirdiğiniz kadar değiştirmeyeceksiniz. Ve aslında biliyorum ki, kendinizi değiştirmek suretiyle dünyayı değiştirirsiniz.

Bu noktada, on yıllar boyunca pek değişmeyen – gerçekten, büyük bağımsızlık yıllarından beri görmediğimiz – kemikleşmiş programlarını yaymaya devam ederken bizi değiştirme niyetiyle nutuklarla besleyen pek çok politikacının saldırısına uğrayacağım. Siyasî aktivizmin önemini yadsımıyorum. İş, mesajlar iletmek ve zihniyeti dönüştürmeye gelince, kesinlikle bunun yerine geçen bir şey yoktur, ancak yazmak, farklı bir durumdur ve diğer görevleri tamamlar.

Yazmakta, her şeyden önce tevazu vardır. Politikacının size iletmek durumunda olduğu bir mesajı, yaşamınızı değiştirmek için bir programı vardır. Tıpkı, *Résistance* kremleri şirketinin müdürünün size kremi satmak istemesindeki gibi. Size satılan belli ve kesin bir şeydir. Ancak yazmak (iyi yazmak, sizi saran cinsinden)

kayıp bir ruhun faaliyetidir; bir şeylerin adil olmadığının ve bunun insanı yaraladığının farkında olmak dışında, hiçbir şeyden emin olmayan, herhangi bir mesajı olmayan, kendini arayan birinin yaklaşımıdır.

Yazmak, güçsüzlüğün kabulüdür, ama bu, insanlıktaki inanılmaz cömertlik ve şahane inançla güçlendirilip desteklenen ve mükemmelleştirilebilir olmasından kaynaklanan görkemi içindeki bir güçsüzlüğün kabulüdür. Evet, bu elektronik yüzyılında bulunduğumuz ölçüde huzursuz, kaybolmuş ve endişeli Mağrib halkı olarak biz, kadın ve erkekler olarak kendimizi yeniden biçimlendirip yeniden inşa edebilir, kendimizi dönüştürebilip başkalaştırabilir ve geleceğin galaksilerine doğru hızla atılan bu gezegende, bize ait olan yeri alabiliriz.

Yazmak ibadetin en eski biçimlerinden biridir. Yazmak, iletişimin mümkün olduğuna ve diğer insanların iyi olduğuna inanmak, diğerlerinin nezaketi sayesinde kendileriyle temas kurabilmek, onların cömertliklerini ve daha iyi bir insan olmak arzularını uyandırmaaktır.

Tüm bu düşüncelerle bir grup kadın, 1991 Mayıs'ında Tunus'ta yazma konusunda bir çalışma grubu oluşturdular. Çalışma grubunun amacı basitti: Galaksilerin Mağrib'inin, kadınların görüşlerini bilmesi gerekiyordu. Düşüncelerimizi açıklığa kavuşturmayı, gerek kendimiz gerekse etrafımızdaki dünya hakkındaki görüşümüzü geliştirmeyi öğrenmemiz lazımdı. Bu grup, üstünlük kurmak ya da gösteriş yapmak için değil, sadece, oldukça basit bir biçimde ne düşündüğümüzü anlatmak için kurulmuştu. Kendimizi binlerce şekilde ifade edebiliriz. Bazıları gölgelikte şahane halılar dokur; bazıları nakış işler; bazıları fabrikada gece gündüz demeden çalışır; ve son olarak, o soğuk memur bürolarında bir kağıt parçası üzerine çiziktirenler de vardır. Kendinizi ifade etmenin ve katkıda bulunmanın bin tane yolu var. Çalışma grubunun amacı, monotonluğu kırmak ve içinde pek çok sesin yer aldığı bir kitap ortaya çıkarırken birbirimize yardım etmektir.

"Evet" der, her sabah kalemini eline alan kadın yazar. En vahşi rüyalarımızı yansıtacak şekilde küçük Mağrib'i yeniden yarata-

biliriz. Evet, ne devasa serveti, ne bilimsel laboratuvarları, ne de demokratik deneyimi olan bu küçük Mağribimizi, minik bir diyalog cenneti yapabiliriz. Ayrıca, kadın olsun erkek olsun, solcu olsun köktendinci olsun, devlet memuru ya da öğrenci olsun, aralarındaki farklılıklara bakmadan, hepsinin bir araya gelebildiği, birbirlerinin işlerini ve kaydettikleri gelişmeleri kabul edebildikleri bir anlayışı buraya getirebiliriz.

Bu, farklı arzularla tutuşmuş, çeşitli fikirlerle dolu bir topluluk olan yazı çalışma grubunun, önce kendileriyle sonra da okurlarla, az ya da çok paylaşmak istedikleri farklı bir Mağrib hayalidir. Çalışmanın oluşturulması fikri, trajik Körfez Savaşı günlerinde ortaya çıktı. Sürekli temas halinde olduğum yorulmak bilmez Reşide En Naifar'dan ve Tunus'tan aldığım bir telefon, ifade özgürlüğünün bir kişinin fikirleri için mücadele etmesinin hala en iyi yol olduğunu hatırlatarak, beni içinde bulunduğum bunalımdan çekip çıkardı. Fas araştırma topluluklarının elde ettiği deneyimler AF-TURD grubuyla niçin paylaşılmasındı? Bu topluluklar, bazı başarısızlıkların ardından, kendini insan hakları için mücadeleye vermiş bir yayıncının (Éditions le Fennec'ten Leyla Chaouni) yardımıyla, çeşitli derlemeler ve 11'den fazla kitap çıkarmayı başarmıştı.

Çalışma grubuna başkanlık etmek üzere mayısta beni Tunus'a götüren uçakta birdenbire paniğe kapıldım: 1984'ten beri Fas'ta, yüzlerce toplantı, onlarca ağız dalaşı, birçok küçük atışmadan sonra yapılabilen bir çalışma, üç günlük bir hazırlıktan sonra nasıl başarıyla açılabilirdi? Rabat'taki Hukuk Fakültesi'nde, aralarında Ömer Azzimane, Ayşa Belarbi, Abürrezzak Mulay Raşid, Fatma Zriual, Mulah Ahmed Hamlişi ve Aloy Şerife'nin bulunduğu profesörlerle oluşturulan ilk çalıştayı her zaman hatırlayacağım. Bu çalıştayı düzenlenmesindeki amaç, değişim konusundaki görüşlerimizi birlikte dile getirmek, Fas'ın nasıl dönüştürülebileceğini göstermek ve diğer alternatifleri ortaya koymak için bir araya gelmekti. Tıklım tıklım olan salonda öğretmenler ve trenle Marakeş ve Fez'den gelmiş öğrenciler vardı. Salonda dokunaklı bir görüntü hâkimdi: Tüm bu insanlar, kendilerini ifade etmeyi öğrenmek için bir araya gelmeyi istiyorlardı. İevazuyla işe başladık ancak

bu, on kadar toplantıdan sonra felaketle sonuçlandı: Politikacılar grubun kontrolünü ellerine almaya karar verdiler. Bizden bir “program” üzerinde anlaşmamızı istediler. Yüzüm morarınca kadar tekrar tekrar söylediğim gibi, ben daha ne istediğimi bilmezken dünyayı değiştirmeyi amaçlayan bir program üzerinde nasıl anlaşma sağlayabiliriz?

Hakiki yazı asla bir reçete değildir. O, her zaman bir arayıştır!

Hiçbir zaman bir platform ortaya çıkmadı. Fas derin değişiklikler geçirmekte olduğu ve politikacılar, ifade özgürlüğüne ve demokratik parçalanmanın yeni safhasına doğru gittiğimizi kavramak yerine ‘tepeden inme programları benimsetme’ anlayışıyla görev yaptıkları için, bu grup dağıldı. Dört yıl sonra yeniden işe başladık ama bunu öylesine basit bir temel üzerinde yaptık ki, çoğu kişinin cesareti kırıldı: Herkes, anahtar bir tema olarak görülen bir konu üzerinde otuz sayfa yazmak zorundaydı. “Yaklaşımlar” serisinden ilk kitap ortaya çıktı. Konu, “Kadın Portreleri; Değişim ve Direniş”ti. Grup içinde yönetimi ele geçirmek isteyenler, burada ele geçirilecek bir yönetim olmadığını anladılar. Burada iktidar değil, yazılacak makaleler vardı. Bu iktidar meraklılarını bir daha görmedik. Katkıda bulunan siyasiler, daha şimdiden yeni bir Fas’ın, hoşgörü ve farklılığın olduğu bir Fas’ın inşasında başlangıç yapmışlardı. Bu deneyimden hepimiz pek çok şey öğrendik ve bunu daha birçok kolektif çalışma izledi.

Bu tür grupların başarısının sırrı, herkesin siyasî tercihlerini tartışmak için bir araya gelmesi değil, ortaya konulan yazıların başlıklarını ve yapısını düzeltmektir. Yazıların içeriklerine gelince, demokrasiye inandığımız için herkes kendi fikrini savunmakta özgürdü.

Tunus’taki çalıştayda keşfetmeye çalıştığımız da aslında buydu. Orada, meydan savaşlarından derin duygusal anlara kadar her şeyi yaşadık ve bazen hepimiz çılgınca gülme krizlerine girdik. Orada, kendinizin ne büyük deha olduğunu göstermeye ve geleneksel olarak diğerlerini aşağıda görmeye yer yoktu.

Herkes, araştırmak istediği bir konuyu seçmede özgürdü; yapmaları gereken tek şey, grubu, seçtiği konunun genel tema ile olan

ilgisi konusunda ikna etmekte. Dorra Mahfuz Droui'nin yemek pişirmenin ideolojinin analizindeki yeri hakkındaki o inandırıcı konuşmasını ve bu ustaca verilen siyasî söylevi yutarcasına dinleyişimiz çok hoştu.

Dorra'nın "Yemek Yapmak, İktidar ve Kadınların Karşı İktidarı" başlıklı bu makalesinden, çalıştayda sunulanların en iyisi olduğu için değil, grubun her bir üyesinin yararlandığı özgürlük fikrinin iyi bir göstergesi olduğu için bahsediyorum. Çalıştaydaki ana fikir, hiç kimsenin en iyi yazar olmadığıydı. Orada boks maçı yapmak için değil, kendimizi ifade etmeyi öğrenmek için bulunuyorduk. Dorra ve makalesinden, sonunda ortaya çıkan kitapla ne yapılmaya çalışıldığının anlaşılması için bahsediyorum: Bu kitap, ne bir manifesto, ne de kadınların kurtuluşuna yönelik bir programdı. Bu, yeni temeller üzerinde başlangıç yapma şansımızı artırmak için, bakanların ve görevleri öngörülerde bulunmak ve planlar yapmak olan uzmanların işidir.

Bu kitap, alışılmamış düşünce biçimlerinin takip edilmesi için bazı bireysel entelektüel yolculuklara katılınması yolunda bir çağrıydı. Bu, geleceğin Mağrib'inin kesinlikle çözmek zorunda olduğu, "kadınlar, ideolojiler ve toplumu" birbirine bağlayan ipliklerden yapılmış – son derece karışık ve dolaşık – kader düğümünü, özelde Tunus konusunu referans alarak, farklı yaklaşımlarla anlamaya çalışmayı temsil etmektedir. Tunus, çok erken bir aşamada, tüm gerektirdiklerini benimseyerek moderniteyi kabul etme yönünde seçim yapmış nadir Arap ülkelerinden biridir. Bu, risklerle dolu olduğu anlaşılan ve ne yazık ki sevgili Arap dünyası için çağını kucaklamaktan başka yol olmadığı için, hepimizi kaygılandıran bir seçimdi. Süreç içinde biraz acı çeksek de yolumuz buydu.

Bu yüzden, şimdi özellikle kaleminize sıkıca yapışın çünkü bunu sizden kapacak olanlar vardır! Mutlu okumalar! Başlangıçta yola çıktığımız fikri unutmayın: Yazmak yüz kreminden daha iyidir!

NOTLAR

Bu bölüm, ilk kez *Femmes, Idéologies et Société en Tunisie*'nin giriş bölümü olarak yazıldı (Söz konusu kitap, 1991 yazında Tunus'ta yapılan bir çalışma toplantısının sonuçlarından ortaya çıktı) (tarihsiz ve yayımcısız).

Bağdat'ı Yeniden İnşa Etmek: Ama Hangi Galakside?

Mayıs 1992'de Rabat'a gelen Amerikalı bir sosyolog bana, kentte hiç kimsenin Körfez Savaşı'ndan söz etmediğini fark ettiğini ve buna çok şaşırdığını söyledi. Sosyolog, "Sanki bu olay hiç olmamış gibi" dedi. Amerikalı sosyologa yanıt verirken, bu defa ben kendi söylediklerime şaşırdım. Ona, Arapların sessiz durmalarının iyi bir şey olduğunu, çünkü, geleceğin ancak eylemle biçimlendirilebileceğini anladıklarını söyledim. Bana göre bu savaşın verdiği en önemli ders, en büyük yalnızlığı yaşayanların, Tahir Bin Calun'un deyimiyle, ne kadar yoksun bırakılırlarsa bırakılsınlar, cahil ve beş parasız Arap kadınları ve erkekleri olmadıklarıdır. Elinde yalnızca iktidarının göstermelik görünen süsleri bulunan Arap liderleri, küçük düşürülmüş Arap halkından daha yalnız ve kırılgan durumdadır.

Yalnız ve kırılgan olan bizim liderlerimizdir! Bazen televizyon seyrederken, gözyaşlarına boğulurum. Az-çok iyi takılmış maskeleriyle bu liderler, aslında bizim umutsuzluğumuzu ve güçsüzlüğümüzü yansıtır. Ve hangi tarafı seçerlerse seçsinler, yani ister

Amerikan yanlısı isterse karşıtı olsunlar, gerçekten bu durumdadırlar.

Bu savaşın açığa vurduğu en büyük şey, ve bence, evvelce sandığımızdan daha kolayca ulaşılabilir bir amaç olduğunu anladığımız, 21. yüzyıldaki Arap gücünün müjdecisi olarak açığa çıkan şey, Arap liderlerin halklarıyla aynı kaderi paylaşmaya mahkum olduklarıdır. Bu savaş, güçlü bir liderle ebediyen hadım edilmiş bir halk arasındaki tarihsel uzaklığı silip süpürdü. Çok sayıda çocuk ölümü de dahil, Iraklıların ölmesini meşru – ya da en azından mazur – kılan tek şey de budur. Hiç değilse bu insanlar, inşa edilecek demokrasinin kurbanları olsun.

Hiçbir zaman, güçlü bir Arap halkı olmadan güçlü bir Arap lideri varolamaz. Ve bu savaş öncesinde düşündüğümüzün tersine, bir halkın gücünün budalaca silahlanmayla ilgisi yoktur. Güçlü bir halk, parmakları tetikte, tonlarca cephaneye üzerinde oturan bir halk değil, eğitilmiş ve yüksek teknoloji yeteneği olan bir halktır. Hedef alınan kurban içte ya da dışta olsun, gerçek budur.

Amerikan ordusu Arap ordusunu, vurucu gücü daha yüksek olduğu için yenmedi. Tüm geleceğimiz buna bağlı olduğu için bunu anlamamız iyi olur. Amerikan ordusu Arap ordusunu en azından şu iki sebepten yendi: Karar alma mekanizmasının demokratikleşmesi ve büyük nüfus kitlesinin bilgiye ulaşabilmesi. Amerikan ordusu eğitilmiş, rasyonel bir görev dağılımı ve karar alma mekanizmasıyla sorumluluk verilmiş, tüm renk ve inançları kapsayan bir ordudur. Irak tarafındaysa, siyasî sahnenin tümünün tek bir irade, yani eşsiz, benzersiz ve yerinden oynatılamaz Saddam Hüseyin ile onun itaatkâr ve inançlı el ulağı, – Bay Uçak – Tank Aziz tarafından işgal edilmiş olması, hayli dikkate değerdir.

Farklılıkların ve birbiriyle uyuşmayan fikirlerin herkesin göreceği şekilde ortaya serildiği, ve yalnızca tüm taraflar aynı fikirde olduğunda sansür ve gizliliğe başvurulmuş bir siyasî sahnenin hâkim olduğu ABD'nin gücü, Arapların güçsüzlüğüyle karşılaştırıldığında, diğer etmenlerin yanı sıra şu gerçek ortaya çıkmaktadır; Erinden generaline kadar Amerikan askerleri, eğitilmiş minik annelerin kucaklarına doğmaktadırlar.

Kuşkusuz buna karşı argümanlar bulacaksınız, ama Allah aşkına, şimdi bunun tam tersinin doğru olduğunu söylemek için hemen ortaya atılmayın. ABD’de kaliteli eğitimin, parası olan seçkinlere mahsus ve özel olduğunu, siyahların bunun dışında tutulduğunu ve buna benzer daha pek çok şey söyleyerek, benim dediklerime karşı çıkabilirsiniz. Dahası, haklısınız da! Ancak, Amerikan sistemindeki açık eşitsizliklere rağmen, kitlelerin bilgiye ulaşma şansları daha fazladır ve karar alma mekanizması daha yaygın olarak paylaşılmaktadır. Bu iki gerçek, Amerikan beyninin, Arap karıştırlarınıninkini tutuklayıp felç edenden daha az engelle karşılaşılarak çalıştığı anlamına gelmektedir. Temel gerçek budur ve bu bize izleyeceğimiz yolu göstermektedir. Arkaik, modası geçmiş milliyetçiliğe devam edin. Kendimizi daha da küçük düşürmek için Amerika’ya övgü düzmüyorum. Ben sadece, bana azap veren ve sizi boğan tüm bu acıya rağmen, 21. yüzyılın eşiğinde bir ulusun gücünün neden kaynaklandığını anlamaya çalışıyorum. Bizi bu güce götüren yol, bilginin ve karar alma sürecinin demokratikleşmesidir.

Beni dinleyin, çünkü ben bu acıyla konuşuyorum. Kibirli Fatime, Bağdat’a Moğolların bile hayal gücünü aşan bir şiddetle saldırdığı gece öldü. Bu saldırı milyonlarca televizyonda yayınlandı ve Iraklıların ölümü bir çeşit gösteriye dönüştü. Böylesine açık bir zulüm manzarası, imparatorların aslanlara yem ettikleri Roma gladyatörlerinininkinden, sadece birazcık farklıdır.

Tartışmamızdaki, uğrunda mücadele edilmesi ve çarpışılması gereken Arap dünyası, özgür bir kuşun yükseklere uçmak için kanatlarını açması gibi, halkın zihinsel yeteneklerini geliştirebildiği bir Arap dünyasıdır. Arap dünyası, beynin ana eğitmeninin, aynı zamanda bu modern teknolojik bilgiyi paylaşmasıyla – ancak bu koşulla – varolabilir. Size söylüyorum, beynin bu ana eğitmeni, ne eğitim uzmanları ordusu (öğretmenler ve üniversite hocaları), ne de eğitim ve millî kültür bakanlıklarındaki memurlardır. Bu ana eğitmen, çocuğun geleceğini belirleyen ilk beş yılında, anne olarak onu sahip olduğu bilgiyle donatıp büyüten kadındır.

Siz Arap dünyasının liderlerinin hiçbir Batı belgesinde bulama-

yacağınız, Körfez Savaşı'ndan çıkarılacak ders şudur; Tüm savaşların anası (*umm el-maa'rik*), sizin Amerikalılara karşı yaptığınız savaş değil, cehalete karşı, kadınların ve erkeklerin cehaletine karşı yaptığınız savaştır. Ancak şimdiye kadarki izlenim, milli eğitim bakanlıklarının bütçesinin yalnızca erkekler için hazırlandığı yönünde olmuştur. Bağımsızlığın üzerinden geçen otuz yılın ardından, kırsal kesimlerdeki Faslı kadınların yüzde 90'ının okuma-yazması yoktur ve bunların yüzde 100'ü siyasî olarak kenarda bırakılmışlardır. Siz sayın Arap lider, demokratikleşmiş ve demokratikleşen bilginin hem silah hem de cephaneye olduğu modern bir dünyada, hiçbir zaman güçlü olamayacaksınız. Anneleriniz, kız kardeşleriniz, karılarınız, daha önemlisi sekreterleriniz, hizmetçileriniz ve kadın işçileriniz cahil kalırken, siz de, uydu kanalıyla bilgi alınan bir dünyanın, geri kalmış taşralılarından başka bir şey olmayacaksınız. Bu listeye kızlarınızı almadım çünkü, hepimizin bildiği gibi, bir Arap erkeği kızının eğitimine çok önem verir. Kızı, kendisiyle bir tuttuğu ve geleceğinden kaygı duyduğu tek kadındır. Ancak, kadınlar ve erkekler olarak hepimiz, kaderimizin, en çok yoksun bırakılmış, en çok dışlanmış olanlarla bağlantılı olduğunu anlar anlamaz, aşiret ailesinin sakatlaştıran yasasını arkada bırakıp, evrende ve uzay çağında ilk adımlarımızı atacağız. Bu en çok dışlananlar, tarlada ve fabrikada ezilen, herhangi bir gücün keyfi olarak üzerlerine çullandığı yoksul kadınlardır. Boyun eğdirilmiş, hor görülmüş ve küçük düşürülmüş Arap, özgür bir anne tarafından büyütüldüğü gün, özerk ve kendini idare eden bir kişiye dönüşecektir. Ve, kişinin özerkliğine giden yol, dünya çapındaki bilgiye ulaşmaktan geçer. Siyasî lider, gücünü en doğru yansıtan aynanın, en ücra köylerde yaşayan kadın vatandaşlardan kendisine gelen yansıma olduğunu anladığı gün, dünyevî Arap doğmuş olacak.

Galaksilerde rahat, onların hareketleriyle ilgili ve onların gizlerine uyum sağlamış bir Arap yalnızca, atalarının halılara binlerce geometrik şekil dokuduğu kolaylıkla uydu ağları etrafında fikirler üreten bir kadından doğabilir.

Bir liderin gücünün ne halkın ne zayıflığından ne de kadınların dışlanmasından gelmediğini anladığımızda, hepimizin bu kadar

çok arzuladığı muhteşem yaratık – dünyevî Arap doğmuş olacak. Bu tür kişilerin değeri, cinsiyetlerine ya da hiyerarşideki konumlarına göre değil, şanlı insanlıklarına göre belirlenecek. Ve orada beyler, Arapların, güçlerini göstermek ya da denemek için ne *umm el maa'rik'e* ne de *ab el hurub'a* (tüm savaşların babası) ihtiyaçları olacak. Bu güç, insanî şefkat ve sessiz-sakin itibarla gözler önüne serilecek.

Şimdi sizi, *Chahrazad n'est pas marocaine* (Şehrazad Faslı Değildir) ile başbaşa bırakıyorum. Yayıncı Leyla Chaouni, gerek kadın gerekse erkek okuyucuların talebi üzerine, bu kitabın savaş öncesindeki baskısını yeniden düzenleyerek yayınlamaya karar verdi. Okuyucuların, diğer kitaplarımın hevesle Türkler, Pakistanlılar, İspanyollar ve Almanlar tarafından çevirisinin yapılmasına karşın, hiçbir yabancı yayıncının basmak istemediği bu kitaba karşı devam eden ilgisinin nedenlerini çözmeye çalıştım. *Chahrazad'ı* üç yıl sonra yeniden okuyunca, bu kitabın mesajının esas olarak Fas'a ait olduğunu anlıyorum. Bu bir iç monolog. Sadece kendi aramızda. Fas'ta bir yaz akşamının sırdaşları gibi. Bu gecelerin karanlık güzelliği öylesine özel ve derindir ki, savunmamızı zayıflatır. Belki de, mutsuz bir aşk ilişkisinin ardından, ücra bir sahilde yaz gecelerinde yazılması kitaba, tamamen Faslı olan bu özelliği verdi. Belki de, ihmal edilemez olduğu kadar basit de olan, bu kitabın mesajıydı: Arkaizm, kadınların bilgiden uzaklaştırılmalarının bir sonucudur. Tüm Faslıların işe yatkın (*tbarkalah'alihum*) olduğunu bildiğim için, şu gerçekleri ve verileri dikkatli bir şekilde değerlendireceklerini biliyorum. Cahil kadının artık ne tarlaya ne de fabrikaya bir katkısı olabilir çünkü, günümüzde – gezegenin diğer sakinleriyle birlikte – davet edildiğimiz şölen, bilgi şölenidir:

Bu nedenle bilgi, tek başına, yalnızca en yüksek değerdeki gücün kaynağı olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda gücün ve zenginliğin en önemli bileşenidir. Başka bir deyişle, bilgi, para ve kas gücünün bir yardımcısı olmaktan çıkmış, bunların temeli haline gelmiştir. Aslında bilgi, nihai amplifikatördür. Gücün gözümüzün önünde yer değiştirmesinin anahtarı budur ve

bu ayrıca, gerek bilginin gerekse iletişim araçlarının kontrolü için yapılan savaşımın tüm dünyada kızışmasının nedenini açıklar.

Bu satırlar, ABD'nin geleceğinin ve kaçınılmaz olarak, Şah Şehriyar'ın uyanmasını bekleyen bizlerin de geleceğinin kahini olan Bay Alvin Toffler'a aittir.¹

*Ve edraka Şehrazad es-sabah
fa-nadarat ila al-gamar al-listina'i al-mubah.*²

NOTLAR

Bu bölümün orijinali *Chahrazad n'est pas Marocaine. Autrement elle serait salariée!*'nin ikinci baskısının giriş bölümüdür.

¹ Alvin Toffler, *Powershift: Knowledge, Affluence and Power in the 21 st Century* (Düsseldorf, Vienna, New York: Econ., 1991), p. 40.

² *Binbir Gece Masalları*'nda sık tekrarlanan, ritüel parçaya benim yaptığım uyarlama. "Sabah Şehrazad'ı hazırlıksız yakaladı ve o gözlerini izin veren TV uydu antenine dikti." Doğal olarak, konuşma izni vermek (*el-kelam el-mubah*) artık Arapların Sultanı Şehriyar'ın değil, CNN'in patronunun ayrıcalığıdır.

Tüccarın Kızı ile Sultanın Oğlu

Devrim, karşınızdakinin bildik olmayan ve tehditkâr dilini anlamaktır.

‘Feminizm Arap topraklarında ortaya çıkmamıştır, Batı başkentlerinden ithaldir.’ Sık sık karşılaşılan bu tanımlama, hiçbir ortak noktaları bulunmayan iki grup insan tarafından paylaşılmaktadır. Muhafazakâr Dinci Arap Erkek Liderler ve Darkafalı Batılı Feministler. Bu tanımlama, Arap kadınlarının, kurumsal olarak mahrum bırakılmışlık ve patriyarkal örgütlenmeyle değersizleştirilmişlik denizinde mutlulukla yüzen yarı aptal, itaatkâr, yarı-insanlar olduklarını ima eder.

Muhafazakâr dinci Arap erkek liderler grubu ele alındığında, bu grubun Arap kadını hakkındaki görüşünün altında yatan çıkarlar kolaylıkla anlaşılabilir. Bu tanımlama tek başına, patriyarkal İslâmın yaşaması ve gelişmesi için gerekli ana ideolojik varsayımı yansıtır. İslâmın şafağından beri, isyankâr Arap kadını güçlü bir tehdit olarak algılanır. Henüz altı yaşındayken bile, herhangi bir isyankâr harekette bulunduğumda, Buhârî’ye atfedilen, kadınların toplumsal düzensizlik nedeni olarak gösterildiği ve kadının Şeytan’la bir tutulduğu dair hadis yorumlar, bana sofuca tekrarlanır dururdu.

Kuran'da, kadınların bozguncu dürtüleri ve yıkıcı güçleriyle ilgili iki kavram vardır: *nuşuz* ve *kaid*. Bu kavramların her ikisi de kadınların, İslâm *ümmetinin*, işbirliğine yanaşmayan ve güvenilirmez üyeleri olma konusundaki potansiyeline işaret eder. *Nuşuz*, özel olarak, kadının itaatinin can alıcı önemde görüldüğü cinsellik konusunda, karının kocasına karşı isyankâr eğilimlerini anlatır. Kuran *Nuşuz*'u, karının kocasının cinsel ilişkiye girme isteğine uymama kararı olarak tanımlar. *Kaid*'in temel kavram olduğu Yusuf Suresi'nde, yakışıklı Peygamberin, ahlâksız ve zinâ işlemekte ısrarlı bir kadın tarafından tacize uğramasını anlatılır. Kuran'ın bozguncu potansiyelleri konusunda kadınlara 7. yüzyılda yapıştırdığı bu kutsal yaftaya karşın, çağdaş Arap liderleri, Arap kadınlarında bir isyankârlık sezdiklerinde, gözlerini kocaman açar ve Batı'dan ithal edilmiş yıkıcı fikirlerden sözederek. Bu erkeklerin tavrı anlaşılabilir: Eğer kadınların patriyarkal İslâma direnişinin *yerli* bir fenomen olduğunu kabul ederlerse, sistemlerine karşı saldırının yalnızca Washington ya da Paris'ten değil aynı zamanda her gece koyunlurına aldıkları karılarından geldiği gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kalacaklardır. Kim böyle bir düşünceyle yaşamak ister ki? Kuran, – İslâmın referans ve kaynak olarak gördüğü diğer iki büyük tek tanrılı dinin (Musevilik ve Hristiyanlık) kutsal kitaplarındaki gibi – hiyerarşik ilişkiler ve cinsiyet eşitsizliği modellerini benimser. Aralarında *câriyeler* (hayli meziyetli, eğitilmiş, zarif kadın zevk köleleri) kavramının meydana çıktığı, muzaffer ve politik/ekonomik olarak güçlü İslâm Altın Çağı'nın da bulunduğu 14 yüzyıl boyunca, çeşitli yeni unsurlar tarafından bu modellerin altı çizilmiştir. Bu, Arap ve Müslüman kadının göğüs germek zorunda kaldığı, uydurulmuş ilk orijinal modeldir. Güçlü erkekler arasında hediye olarak (aynı zamanda rüşvet ve ödül olarak) alınıp-verilen *cariyeler*, Kuran'da, gerçek inananlara – yani, istekli *erkek* inananlara – cennette ödül olarak verilen, ebedi olarak bâkire, muhabbetli ve güzel diş yaratık olarak tanımlanan hurinin, dünyevî karşılığıdır. Bu kutsal ve dünyevî kadın modellerinin, İslâm uygarlığında cinsiyet rollerinin oluşturulması ve korunmasında büyük etkisi olmuştur. Kadınlar neden isyan etmesin?

Arap kadınının yaşam gerçeği, pek çok Arap erkeğinin ve Batılı turistin inanmak istediği gibi, *Binbir Gece Masalları*'ndaki gibi değildir. Örneğin çoğu Faslı kadının yaşamı, ağır ve hayatî (ama takdir edilmeyen) çalışmadan ibarettir: Halı dokuma, boncuk dizme, deri işleme, dikiş dikme, tarlada çalışma, hantal bürokratik yönetimdeki, hafif sanayideki ve – kuşkusuz – hizmet sektöründeki ve evdeki yemek pişirme, çocuk bakma gibi işler.

Kuşkusuz sömürgecilik, kadınların emeğini yerli patriyarkal sistemlerden daha fazla değersizleştirdi ve bunun çifte etkisi oldu: Teknik uzmanlık karşısında el emeğine verilen değer küçümsenmesi ve ev işlerinin üretken olmadığını iddia ederek ulusal gelir hesaplarına katmaya bile tenezzül etmeyen kapitalist düşüncede, ev işinin değerinin özellikle düşürülmesi.

Milliyetçilik – (Cezayir'de olduğu gibi), kadınlara karşı trajik ve sürekli tekrarlanan tarihsel ihanetlerine karşın – yine de kadınların beklentilerini şekillendirmede güçlü ve belirleyici bir unsur olmuştur. Örneğin günümüz Kuzey Afrika kadınları, genellikle, bir devlet kurumunda, sosyal güvenliği, sağlık ve emeklilik sigortaları bulunan, düzenli ücretli bir işe sahip olma hayali kurarlar; bu kadınlar, artık yaşamlarını sürdürmek için bir erkeğe değil, devlete dayanmak isterler. Belki ideal olmasa da, bu yine de bir başarıdır ve geleneğin erozyona uğraması anlamına gelmektedir. Bu durum, aynı zamanda kısmen, Faslı kadınların kentleşme sürecine aktif katılımı anlamına geliyor: Burada göçmen erkeklerinkine eşit sayıda kadın, kentlerdeki – ve *Avrupa* kentlerindeki – “daha iyi yaşam” için kırsal kesimleri terk ediyorlar. Kısa bir süre önce yapılan bir araştırmaya göre, krallık toprakları dışında kadınların faaliyet oranı yüzde 40 dolayındadır.¹

Bunun yanı sıra, kadınların çeşitli mesleklere katılımı şaşırtıcı bir şekilde artıyor.² Faslı kadınların İkinci Dünya Savaşı'na kadar tecrit edildikleri, okula gitmeleri, diploma almaları ve gerek özel gerekse kamu sektöründe işe girmelerinin önlendiği düşünülürse, bu daha da şaşırtıcıdır. O dönemde Faslı kadınların tarıma, zanaata ve hizmet sektörüne katkısı, geleneksel alanlarla sınırlıydı ve aile kimliklerinin arkasına saklanmıştı. Bu kadınlar *tek başına* kadın

olarak değil de eşler, anneler, kızlar ve halalar-teyzeler olarak katkıda bulunmuşlardı.

Ama, 1940'lar ve 1950'lerde Faslı kadınlar ev işini kader olarak kabullenmiş olsalar da, bugünün genç kadınları eğitim ve iş istiyorlar. Bürokrasi ve sanayideki istihdam alanlarında, yalnızca iki ya da daha fazla yıl orta eğitim almış ve sekreterlik yetenekleri kazanmış kadının şansı bulunuyor. 1982'de, ilkokul kayıtlarının yüzde 37.4'ü, ortaokul kayıtlarının yüzde 33.1'i ve üniversite kayıtlarının yüzde 26.3'ü kadınlara aitti.

Bu bölüm ilk yazıldığında, Fas pek düzenli yapılmayan bir olaya hazırlanıyordu: Yani seçimlere. Bir önceki seçimlerde (1977), kadın seçmenlerin sayısı 3 milyondur. Meclis sandalyelerinin 906 adayı arasında 8'i kadındı ve – bunlardan hiçbirini seçilemedi. Bizim meclisimizin hepsi erkektir. Ancak bugün kadınlar, seçmenlerin hemen hemen yarısını oluşturmaktadırlar – ve bu durum, kadın seçmenleri kandırarak taraflarına kazanmak için birbirleriyle yarışan siyasî partiler açısından önemlidir. Bu kısa haftalarda biz Faslı kadınlar, genellikle kadınların ihtiyaçlarından habersiz erkek politikacıların, gerçekten kadınlarla konuşmak için ikna edici bir dil bulmaya çalıştıkları inanılmaz zamanlar yaşıyorduk. Bu politikacıların, kadınlara yönelik doğru dili bulmak için mucize yaratmaları gerekiyordu, çünkü bunu yapabilmeleri için asırlara dayanan önyargılarından kurtulmak zorundaydılar. Politikacıların, dişilik/pasiflik klişesinden kurtulmaları ve temel kaygıları makyaj, örtünme, göbek dansı değil de eğitimde, istihdamda, terfide vs. eşit fırsatlar elde etmek olan Faslı kadınların gerçeğine gözlerini açmaları gerekiyordu.

Tüm bunların ışığında, Arap kadınlarının bilinç yükseltme ve aydınlatıcı devrimci fikirleri, ancak kadınların en özgürleşmişleri (New York, Paris ve Londra feministleri) tarafından beslendikleri takdirde keşfedebileceklerine ve onların itaatkâr, uşak ruhlu köleler oldukları yönündeki Batılı feminist inanç, ilk bakışta, bu tür hislerin Arap patriyarklar tarafından dile getirilmesinden daha az anlaşılır olmaktadır. Ama kendi kendinize Amerikan ya da Fransız feministinin, kadının değerini düşüren patriyarkal düzeni kavrama-

da, kendisinin neden benden daha akıllı olduğunu düşündüğünü (benim sık sık yaptığım gibi) sorarsanız, bunun kendisine durumun denetimini ele alma olanağı verdiğini anlayacaksınız: O lider, ben- se onun peşinden gidenim. Sistemi değiştirmek ve kadınlar için daha eşitlikçi bir dünya mücadelesi verdiği iddiasına karşın, Batılı feminist, (bilinçaltı ideolojik genlerinin derinlerinde gizli olan) ırkçı ve emperyalist Batılı *erkeğin* tahrif etme eğilimli dürtülerini korumaktadır. Hattâ, kendisiyle benzer diplomalara, bilgiye ve deneyime sahip bir Arap kadınıyla karşılaştığında, üstünlükçü sömürgeci duruşunu bilinçsizce tekrarlar. Feminist meselelerdeki gelişmemi bizzat kendisine borçlu olduğumu düşünen batılı bir feministle ne zaman karşı karşıya gelsem, üzüntüm, esasen uluslararası kız kardeşlik umutlarının yıkılıyor olasından kaynaklanmaz. Beni daha ziyade, Batılı feminizmin, sanayileşmiş imparatorlukların dünya merkezlerinde yapısal bir değişim meydana getirebilecek popüler toplumsal hareketlere dönüşebilme olanağından duyduğum kaygı üzer. Kendisini feminist olarak tanımlayan her kadın için temel soru, diğer kültürlerden kadınlarla karşılaştırıldığında feminizmin kendi bilincinde ne kadar derin yer tuttuğu değildir. Temel soru, bu bilinci, *kendi* toplumundaki farklı toplumsal sınıflardan kadınlarla ne derece *paylaştığıdır*. Kız kardeşlik, hem sınıf hem de kültürü görmezlikten geldiğinde küresel olacaktır.

Entelektüel kadınların, bilgiye ve yüksek bilince ulaşmadaki ayrıcalıklarını paylaşmak için atmaları gereken adımlardan biri, kendilerinininkinden başka lisanlarda dile getirildiğinde de, patriyarkayı çürütmelerinde kadınlarla yol göstermeye çalışmaktır. Bu görevlerden biri, ister sözlü kültürde, isterse özellikle marjinal, suç içerdiği veya tuhaf olduğu düşünülen aykırı eylemlerle dile getirilsin, cahil kadınların isyanını kavramak ve anlamaktır. Tevazu konusunda aldığım en büyük derslerden biri, okuma yazması olmayan ve şu anda 79 yaşında olan halam Azize'nin anlattığı ve dikkatle dinlediğim halk hikâyelerinden çıkardıklarımdır. Bu hikâyelerden biri şudur:

Tüccarın Kızı ile Sultanın Oğlu³

Zengin bir tüccarın Ayşe isminde ay kadar güzel bir kızı varmış. (Böyle bir güzellik yarattığı için Allah'a şükür.) Bir akşam kız, her zaman yaptığı gibi evin terasında gezinirken, dadısı kendisine bir tas *mhamça* çorbası vermiş. Çorbasını içerken, önüne dökülen hamur parçasını tekrar ağzına almaya yeltenmiş. Komşu terastaki Sultan'ın oğlu kendisini görmüş ve şöyle seslenmiş:

"Hey Lalla, terasında fesleğen yetiştiren ve sulayan, söyle bana çiçeğinde kaç tane yaprak var."

"Ey Sultan'ın oğlu" diye yanıt vermiş kız, "Sen büyük topraklar üzerinde saltanat süren, bilgili kişi. Sen Kuran'ı okuyan bilgin, söyle bana denizde kaç tane balık, gökte kaç tane yıldız, Kuran'da kaç tane nokta var?"

"Sakin ol, seni açgözlü" diye alay etmiş Sultan'ın oğlu.

"*Mhamça*'yı önüne döktün ve döktüğünü tekrar ağzına aldın."

Genç kız hoşnutsuz bir şekilde terastan inmiş ve biraz oyalanabileceği ve kafasını boşaltabileceği umuduyla dadısından kendisiyle birlikte Molay İdris'in dergahına gelmesini istemiş. Yolda, bir kez daha Sultan'ın oğluyla karşılaşmış. Sultan'ın oğlu bu defa bir sebze-meyve satıcısının yanında oturuyor ve nar yiyormuş. Bir nar tanesi yere, *balghas*'ının⁴ arasına düşmüş ve Sultan'ın oğlu taneyi yerden alıp yemiş. Genç kız, Sultan'ın oğlunun bu şaşırtıcı hareketine tanık olmaktan memnun bir şekilde, gerçekten çok hoş bir ruh haliyle evine dönmüş.

Ertesi sabah erkenden, her zaman olduğu gibi, genç kız terasa çıkmış fesleğenini sulamış ve nakış işlemeye başlamış. Daha sonra, bu iki genç, bir gece önceki diyalogu tekrarlamışlar:

"Hey Lalla, terasında fesleğen yetiştiren, çiçeğinde kaç tane yaprak var?"

"Ey Sultan'ın oğlu, sen büyük topraklar üzerinde saltanat süren. Ey bilgili kişi, sen Kuran'ı okuyan bilgin, söyle bana denizde kaç tane balık, gökte kaç tane yıldız, Kuran'da kaç tane nokta var?"

"Git işine, açgözlü. *Mhamça*'yı önüne döken ve tekrar alıp yiyen sen."

nıt vermiş, “Git işine, *balghas*’ının arasına, çamura düşen nar tane-sini yerden alıp tekrar yiyen, seni açgözlü.”

Bu olaylar, çok canı sıkılan şehzadeyi tahrik etmiş. Kadın eşya-ları satan seyyar bir satıcı kılığına girmek için kıyafetler satın almış. Siyah başlık takmış ve siyah *balghas* giymiş bir halde kadın eşya-larını taşıyarak, ve tüccarın kızının evinin bulunduğu yolda bağıra-rak sokaklarda dolaşmış. “Parfümler” diye bağırarak, “Aynalar! Havlular! Taraklar! Yüzükler!” Sultan’ın oğlu o kadar iyi rol yapı-yormuş ki, kız onu gerçek bir satıcı sanmış ve kendisine parfüm al-ması için Dada’yı göndermiş. Oyununun işe yaradığını gören kılık de-ğiştirmiş prens, Dada’ya şöyle demiş:

“Beğendiklerinin hepsini al. Ancak bütün bunların karşılığında tek istediğim şey, hanımının bana bir öpücük vermesi.” Tüccarın kı-zı buna razı olmuş ve satıcının isli yanaklarından öpmüş. Prens de, başarısından büyük tatmin duyarak oradan ayrılmış.

Ertesi gün, Sultan’ın oğlu terasına çıkmış ve kızı fesleğeninin su-larken bulmuş. Her zamanki konuşmaları yine tekrarlanmış. Ancak bu kez şehzade, zafer kazanmış bir edayla cevap vermiş:

“Bir sokak satıcısı kılığına girdim ve bir tüccarın kızının yanağı-yı oynadım.” Çok mahcup olan Lalla Ayşe, halasına olan-biten her şeyi anlatmış ve tam bir köle gibi giyinebilmek için kendisinden yardım istemiş. Durumu kurtarmak için, halası tarafından köle pa-zarına götürülüp satılmış. Köle tüccarı kızı o kadar güzel bulmuş ki, Sultan’ın oğluna layık görmüş ve ona göndermiş. Lalla Ayşe yanın-da bir ustura, bir dudak boyası, bir salatalık ve çok güçlü bir uyku ilacı götürmüştü. Şehzadeye bu uyku ilacını veren kız, uykuya dalın-ca da sakalını, bıyığını traş ederek ve makyaj yaparak onu bir kadı-na çevirmiş, boynuna bir ayna asmış, kıkına bir hıyar sokmuş ve kaçmış. Evine döndüğünde kız güzelce yıkanır ve kendi elbiseleri-ni giyerken, şehzade de uyanıp kendisini bütünüyle küçük düşürü-cü bir durum içinde bulmuş.

Ertesi sabah, terasta genç kız ile (şimdi bir kadının ipeksi teniy-le eğlenen) şehzade arasında her zamanki konuşma geçmiştir. Bu kez kız konuşmayı muzaffer bir şekilde sonlandırabilmiştir:

“Bir köle kılığında girdim ve şehzadeye çok keyifli bir oyun oy-nadım.”

Sultan'ın köpürmüş ve küçük düşmüş vaziyetteki oğlu, bu inatçı genç yaratıkla evleneceğine ve ona erkeğin kadından daha kurnaz olduğunu kabul ettireceğine yemin etmiş. Kızı babasından istemiş ve babası da kızı vermeyi kabul etmiş. Artık kıza sahip olan şehzade, onu yeraltındaki bir hücreye hapsedmiş ve kendisine yalnızca geniş, çuval gibi giysiler vermiş. Kıza günde bir kez arpa ekmeği ve bir testi bulanık dere suyu veriyormuş.

Ama şeytan kız, hücresiyle ailesinin evi arasında bir yeraltı tüneli kazarak ailesiyle temas halinde olmuş. Böylece her gün ailesinin evine giden genç kız, orada yiyip içiyor ve kocası günlük malzemeleri getirmek için geleceği zaman hücreğine dönmeye dikkat ediyormuş. Kendisine kara ekmeği ve testi verirken şehzade şöyle diyormuş:

“Lalla Ayşe, söyle bana, hücrenin zavallı sakini, en kurnaz kim, kadın mı erkek mi?”

“Kadın, efendimiz” diye yanıtlamış genç kadın. Şehzade, karısının bu konuda teslim olmasını, bu kez de sağlayamamış.

Günler bu şekilde geçmiş. Sultan ölmüş ve yerine oğlu geçmiş. Bahar gelince, genç Sultan alışkın olduğu üzere bir süre yaylada kalmaya karar vermiş ve gitmeden önce hücredeki karısını ziyaret etmiş.

Karısına, “ayın sekizinde, sabah saat beşte, on beş gün kalmak üzere Sour’a gidiyorum” demiş.

“İyi eğlenceler” demiş genç kadın. “Şansın yolunda gitsin.” Genç kadın sevinçle tünelden babasının evine geçmiş ve kendisine, Sultan'ın Sour'da elinde bulundurduklarından daha görkemli malzemeler ve süslü koşum takımları vermelerini istemiş. Sultan varmadan önce orada rahatça yerleşmek istiyormuş.

Ayrılmasından önceki gece Sultan karısına vedaya gitmiş ve ertesi gün sabaha karşı yolculuğuna başlamış. Sour'a vardığında, orada kendisinininkinden daha güzel kumaşlardan yapılmış çadırlar görmüş. Çadırlardan birinde güzel giyinmiş genç bir köle oturuyormuş. Çok şaşırان Sultan, yaptığı araştırma sonucu, aynı gün çok güzel bir genç kadının birkaç gün kalmak için buraya geldiğini öğrenmiş. Meraktan çatlaklar, köleye, hanımına kendisini kabul edip edemeyeceğini sormasını istemiş. Köle, hanımının, kasabada üç gün

boyunca *farnatşi* olarak dolaşmayan, yani at dışkısı toplamayan bir kişinin, kendisini görme imkânı bulunmadığını söylediğini anlatmış.

Sultan bu isteği kabul etmiş ve 3 gün sonra geri dönmüş. Hamam için su ısıtılmış, güzelce giyinmiş ve nihayet gizemli kadının çadırına girmesine izin verilmiş.

“Benimle bir evlilik sözleşmesi yapmadan sizinle konuşmaya-
cağım” demiş Lalla Ayşe, “Ve, çeyiz olarak kılıcınızı ve kemerinizi
alabilirim.” Bu sesin tatlılığından etkilenen Sultan, bu isteği de ka-
bul etmiş. Sultan, ne kadar zaman geçtiğinin farkına varmadan,
kim olduğunu da anlamaksızın gözdesiyle yirmi tam gün geçirmiş.
Yirminci günde Sultan’a, geri dönmezse bir ayaklanma başlayaca-
ğını haber vermişler. Bunun üzerine Sultan oradan ayrılmış. Gitti-
ğinde karısı hamileymiş.

Sultan eve geri döndüğünde ise Lalla Ayşe de hücrelerine henüz
girebilmiş. Karısını görmeye gittiğinde yaptığı ilk şey, erkeklerin
kadınlardan daha zeki olduklarını kabul etmesi için kendisini ikna-
ya çalışmak olmuş. Sultan, “gözleri, elleri, boyu posu ve sesi sana
benzeyen bir kadınla yirmi nefis ve hoş gün geçirdim” demiş.

Kadın, “Hakikaten şansın büyük ve önüne talih çıkması açısın-
dan sıkıntı çekmiyorsun. Güzellikler seninle olsun” demiş, hoşnut
bir şekilde.

Ve her şey eskisi gibi devam etmiş. Hamileliğinin beşinci ayın-
da Lalla Ayşe, bebeğinin doğumu için hazırlıklara başlamış. Doku-
zuncu ayda, dünyaya bir erkek çocuk getirmiş ve ismini Sour koy-
muş.

Ertesi bahar, Sultan yeniden yaylaya çıkmış ve Dour adındaki
bir yerde çadırlarını kurmuş. Lalla Ayşe, tıpkı bir yıl önceki gibi
Sultan’dan önce oraya varmış ve olaylar aynı şekilde cereyan et-
miş. Bu kez kadın Sultan’dan üç gün baharat satıcılığı yapmasını ve
kendisine çeyiz olarak kılıcının ipek püsküllü kınını vermesini iste-
miş. Daha sonra, kadının ikinci bir çocuğu olmuş ve adını Dour
koymuş.

Üçüncü yıl, bu sefer El Ocour’da aynı seyler tekrarlanmış. Bu
kez Sultan’a güzel kadının atının kaldığı çadırı üç gün boyunca te-

mizlemesi ve kadına çeyiz olarak yüzüğünü vermesi şartı konulmuş. Bu defa dünyaya bir kız çocuğu gelmiş ve adı, sarayların kumruları anlamına gelen, Lalla Hamame El Qcour konulmuş.

Kocası hücreesine her gelişinde Lalla Ayşe, erkeklerin kadınlardan üstün olduğunu kabul etmeyi reddetmeye devam etmiş. Sultan artık, bu dik kafalı kadından bıkmaya noktasına gelmiş. Karısına, yeni bir eş almaya karar verdiğini ve bu kadının gözdesi olacağını söylemiş. Lalla Ayşe, hiç istifini bozmamış ve bu kararı kabul etmiş.

“Allah için, muzaffer ol ve hükümranlılığını güçlendir” demiş. “Yeni çift için odayı ne zaman hazırlayacaklar?”

“Fılan günde” diye cevap vermiş Sultan.

“Çok iyi. Sana iyi şanslar dilerim.”

Kararlaştırılan günde, Lalla Ayşe çocuklarına en güzel kıyafetlerini giydirmiş. Çocukları saraya götürmüş ve düğüne yardım etmelerini istemiş. Çocuklar bu görevi, harikulâde bir şekilde, her şeyi birbirine katarak yerine getirmişler. Kovulduklarında da ağlamışlar: “Burası bizim babamızın evi, bu bizi kovanlar da itlerin oğulları” diye, avazlara çıktığı kadar bağırıp ağlamışlar.

“Gel kardeşim Sour! Gel kardeşim Dour! Gel kardeşim Lalla Hamame El Qcour!”

Sultan böylece, bunların kendi çocukları olduğunu anlamış ve kadının erkekten daha zekî olduğunu kabul etmek zorunda kalmış. Başka bir kadınla evlenmekten vazgeçmiş ve kutlamalar Lalla Ayşe onuruna yapılmış.

Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine.

NOTLAR

¹ Devlet İstatistik Kurumu, 1979, Rabat.

² Faslı kadınlar, Ticaret ve iş dünyası alanları haricinde, daha önce çoğunlukla erkeklere ait olan '*professions libérales et scientifiques*' dünyası dahil, pratik olarak tüm alanlara girmeyi başarmışlardır. Kadınlar bu alanın yüzde 30'unu oluşturuyorlar; üniversite hocalarının yüzde 16.9'u, orta öğretimdeki öğretmenlerin dörtte biri ve ilkokul öğretmenlerinin de üçte biri kadınlardan oluşuyor.

³ Lila Heron'un çevirisinden.

⁴ Şalvar. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kadınlar, Evliyalar ve Tekkeler

Ertesi sabah annemi görmeye gittim. Annem ve çocuklarla yemek yiyecektim ve daha sonra günümü geçirmek için Murabıt'a (tekkeye)¹ gittim. Orada uzandım ve uzun süre uyudum.

Murabıt'a sık sık gider misiniz?

Evet, sık sık. Örneğin oraya daha çok bayramlarda gitmeyi tercih ederim. İnsanın benimki kadar umutsuz bir ailesi olduğunda, tekke bir huzur ve sükunet limanıdır. Oraya gitmeyi seviyorum.

Tekkenin neyini seviyorsunuz. Daha açık anlatabilir misiniz?

Evet. Sessizlik, halılar ve güzel bir şekilde yerleştirilmiş temiz keçeler...sessizlikte duyulan çeşmenin sesi. Suyun sesinin ipek kadar yumuşak geldiği büyük bir sessizlik. Orada saatlerce, bazen günlerce kalırım.

Bayramlarda orası insanlarla dolup taşıyor olmalı.

Evet, insanlar geliyor ama, çoğu kendi sorunları içinde boğulmuş insanlar. Bu yüzden sizi yalnız bırakıyorlar. Çoğunlukla, her biri kendi dünyasında, sessizce yakaranlar kadınlardır.

Tekkede erkekler olmuyor mu?

Evet, ama erkekler bir tarafta, kadınlar bir tarafta. Erkekler buraya ziyaret için gelir ve çabucak ayrılırlar; kadınlarsa, özellikle sorunları olanlar, çok daha uzun süre burada kalırlar.

Kadınlar ne yaparlar ve ne söylerler?

Duruma bağlı. Bazıları yalnızca yakarmaktan mutluluk duyar. Bazıları da evliyanın sandukası üzerindeki örtüyü tutup şöyle derler: “Bunu bana sağla, şunu bana ver...kızımı sınavından geçir...” (kadın burada gülümsüyor). Bilirsiniz, evliyalar insandır, insanoğludur. Ama, düşünün, bazen kadının dileği olur! O zaman, bir hayvanı kurban eder, etinden yemek yapar ve yemeği ziyaretçilere dağıtır. Sid El Gomri’yi bilir misiniz?

Hayır.

(Kadın gülüyor) Sale türbelerle doludur. Bilirsiniz, bir atasözü vardır, “Hac yapmak istiyorsanız, Sale’de yalınayak dolaşın...”(yine gülüyor). Sale’nin tümüyle bir türbe olduğunu söylerler. Burada o kadar çok türbe vardır ki, bazılarının ismi bile bilinmez (gülüyor). Benim babam Salelidir. Türbeleri iyi bilir ve haklarında çok şey anlatır. Birinden ayrıldığınızda ya da çok kötü bir kavga ettiğinizde, evliyalar sorununuzu çözmede size yardım ederler. Ben oraya gittiğimde, kadınlara kulak veririm. Onların türbeye her şeylerini söylediklerini ve başlarından geçenleri hareketler yaparak anlattıklarını görürsünüz. Ondan sonra Sid El Gomi’den, bu müşkül durumdan kurtulmak için kendilerine yardım etmesini isterler. Ağlarlar, yakarırlar. Daha sonra kendilerini toparlar ve geri dönerler, bize katılırlar ve sessizce otururlar. Tekkeleri seviyorum.

Hiç korkmuyor musunuz?

Neden korkacak mışım? Bir tekkede ne olur ki? Tekkeleri seviyorum.

Buradan ne zaman ayrılırsınız?

Mesela Sidi Bin Aşır’daki gibi odaları bulunanlar dışında, tek-

keler akşamları kapatılır. Orada bir oda tutup, uzun zaman kalabilirsiniz.

Bir oda ne kadara tutulur?

On beş dirheme.

Bir gece için on beş dirhem mi?

Hayır. On dirheme istediğiniz kadar, bir ay bile kalabilirsiniz. Bildiğiniz gibi, Sidi Bin Aşir bir sağaltıcıdır. Hasta insanlar buraya aileleriyle birlikte gelirler; bir oda tutarlar ve iyileşinceye kadar kalırlar. Biliyorsunuz, onları iyileştiren Sidi Bin Aşir değil, Allah'tır. Ama onlar iyileştirenin Sidi Bin Aşir olduğuna inanırlar.

İsteyen herkes oda tutabilir mi?

Artık değil. Artık *mukaddem*'in (yerel yetkili) iznini almanız lazım. Bu yetkililer nerede oturduğunuzu sorarlar ve gerçekten hasta olup olmadığınızdan emin olmak isterler. Bir defasında bir kadın bir oda tutmuş ve yetkililere bir hastası olduğunu söylemiş, ama o kişi âşığı çıkmış. O zamandan beri oda tutmayı zorlaştırdılar.

Tekkeye sizin yaşınızda gençler geliyorlar mı?

Evet, ama onlar türbe için gelmezler, sadece çevresi için. Mahalleden birçok genç erkek, baharda ve yazda tekkeye piknik yapmaya gelirler. Tekkeyi o zaman görmelisiniz – Hondaların, motorların gürültüsü duyulur, oğlanların hepsi giyinmiş-kuşanmıştır, kızlar mini etekli, makyajlı ve bronzlaşmış. Güzeldir. Rahatlatıcıdır...tekkede sessizlik, dışarıda yaşam...burası genç insan kaynar. Hatta, biliyor musunuz gençler plaja inen duvarın üstüne kaydırak yaptılar. Oraya gittiğimizde size gösteririm. O daha hızlı. Duvara atlıyorsunuz, kayarak aşağı iniyorsunuz ve sonra plajdasınız. Bilirsiniz bazı kişiler, yazları, günde on-on beş dirheme malolan bir otele gitmek yerine, tatil için tekkeye gelirler. Tekkede, tüm aile, bir hafta ya da bir ay on beş-yirmi dirheme kalırlar. Bunlar özellikle bu kentte yaşamayan kişiler-

dir ve çok uzaklardan, kuzeyden, güneyden, Fas'ın dört bir yanından gelirler. Bu kişiler için tekke, tatil için idealdir. Yaşlılar dualarını edebilir, gençler de plaja gidebilirler. Yazları, Fas'ın dört bir yanından gelmiş insanlarla karşılaşırım. Sanki Mekke'deymişim gibidir, ama aslında Sale'deyim! Gelip görmelisiniz. İsterseniz yazın gidebiliriz, daha iyi olur. Dua için gelmek zorunda değilsiniz, sadece bakmak için gelebilirsiniz. Size demiştim, ben tekkeye dua için gitmem. Hiçbir zaman hiçbir şey istemem. Bir isteğim olduğunda, doğrudan Allah'a yalvarırım, evliyaya değil – çünkü o benim gibi bir insandır.

Sale'nin lüks ve modern kesiminde hizmetçi olarak çalışan ve kentin *bidonville* denen yoksul gecekondu kesiminde yaşayan yirmi yaşındaki bir kadınla yapılan bir röportajdan olan bu alıntı, tekkenin, kişisel ihtiyaçlara göre nasıl çok farklı şekillerde kullandığını anlatır. Mağrip'te, mütevazı bir taş kubbeden saray gibi gösterişli bir yapıya² kadar çok çeşitli olsalar da, tüm tekelerin tek bir ortak yönü vardır: Evliyaların varlığının orada bulunduğu inanılır, çünkü orası onun mezarıdır, bedeninin ikâmet ettiği yerdir ya da yaşadığı dönemde içinde yer aldığı bir olayın geçtiği alandır. Tekke, evliyaya toplumda kucak açıldığını gösterir fakat bir kurum olarak, gelişmekte olan ve dinamik bir toplumda tekke, aynı zamanda toplumun ekonomik ve ideolojik ilişkilerini yansıtır.

Terapi olarak Tekkeler

Kadınların tekkedeki konumları, karar alma makamlarının erkeklerin ellerinde bulunduğu patriyarkal, bürokratik bir toplumdaki ikincil durumlarıyla önemli zıtlık oluşturur. Mahkemeler ve hastanelerde kadınlar, erkeklerin verdikleri emirleri yerine getiren, gayri şahsi kararların nesneleri olmaya mahkûm edilmiş bir durumda, genel olarak güçsüz konumdadırlar. Bir devlet hastanesinde doktor, kadına emir vermesini sağlayan yazılı yasayla yetkili kılınmış bir uzman ve bürokrasinin bir temsilcisidir; eğitimsiz kadınsa, yal-

nızca onun emirlerini yerine getirebilir. Tanı koyma safhasında, kadın rahatsızlığını beceriksizce, günlük dildeki Arapçayla dile getirir ve doktorun sabırsızlığı ve asabiyeti yüzünden, ona ihtiyacı olan kesin, teknik bilgiyi veremeyeceğini anlar. Dahası hastane; kapıları ve koridorları anlaşılmaz yazılarla dolu, içinde tüm önemli konuşmalarını Fransızca yapan, Arapçayı ise sadece (buraya gel, oraya git, giysilerini çıkar, türünden) önemsiz emirleri vermek için kullanan beyaz önlüklü, temiz ve kibirli memurların bulunduğu, acayip, yabancı ve modern bir binadır.

Hastane girişlerine ve dairelerin kapılarına dikilen korumalarla karşılaştırıldığında, evliya türbesi güç durumdaki insanların tek-lifsiz girebilecekleri bir yerdir. Kadın, evliyanın mezarı üzerindeki sembolik örtüyü ya da bir taş veya bir ağaç gibi başka bir nesneyi tutarak, rahatsızlığını anlatır. Ve orada tanıyı koyan, kendisine uygun çözümü ya da çözümleri öneren ve evliyaya bu konudaki tercihi söyleyen de kendisidir. Evliyalar Fransızca ve genellikle edebî Arapça bilmezler; bu doğaüstü dünyanın lisanı, günlük dildeki Berberi lehçesi ya da Arapçadır – kadınlar yalnızca bu dillere hâkimdirler. Evliyanın görevi, amacına ulaşmasında kadına yardım etmektir. Eğer istediklerini gerçekleştirirse, kadın, adağını yerine getirir ya da kurban keser, ama bunu dileği gerçekleşmeden önce yapmaz. Doktora gittiği zamanlarda ise kadına bir reçete verilir ve ilaç etkili olmazsa kadının misillemede bulunmasının yolu yoktur. Bu yüzden, kadınların modern sağlık hizmetlerine başvurmadan önce ya da sonra, veya aynı anda, hâlâ kitleler halinde tekkelere gitmeleri şaşırtıcı değildir. Evliyalar kadınlara, modern sağlık hizmetlerinin veremediği hayatî yardımı sağlarlar. Onlar kadınlara, kibirli uzmanlığa boyun eğmeyi, körü körüne otoriteye uymayı, tâbî durumdaki biri olarak tedavi edilmeyi reddetme olanağı verirler. Evliya türbelerine başvurmadaki bu ısrar, Kuzey Afrika kadınının aktif olmak, kendi ihtiyaçlarını kendisi belirleyebilmek ve bunlarla ilgili bir şeyler yapmak konusundaki geleneksel arzusunu gösterir. İslâmî patriyarkal sistemse, bunu kadınlara çok görür. Evliyaları ve tekkeleri ziyaret etmek ve bunlarla basır neşir olmak; *varolmaları* ve dünyaları ile yaşamlarını şekillendirmeleri için ka-

dınlara bırakılan nadir seçeneklerden ikisidir. Ve, kendi kaderini tayin konusundaki bu girişim, tamamıyla bir kolektif kadın çabası şeklini alır.

Tekkelerde her zaman erkeklerden çok kadınlar vardır. Kadınlar, sanki bu yerlerin kuşkuya yer bırakmayan gerçek sahipleriymişçesine, tekkede yüksek sesle bağırır ve konuşurlar. İçeri girmelerine izin verildiği halde erkekler ziyaretlerini kısa tutmak zorunda kalırlar, çünkü burada hep hazır ve nazır bulunan kadın ziyaretçilerin meraklı ve sorgulayan bakışları altında ezilirler. Kadınlar, evliyanın olduğu varsayılan mezarın etrafında toplanırlar ve kendilerini, enerjisini yayan bu kutsal güç kaynağıyla doğrudan temas içinde hissederek. Sıkıntılı ve acı çeken bu kadınların çok önemli bir bağı vardır: Çözüm bulmak, çevreleriyle, kaderleriyle, onları dışlayan sistemle kendileri arasında uygun bir denge kurmak iradesi. Sistemin kendilerine zulmettiğini (*mazluma*) bilirler. Âcil ihtiyaçlarını karşılama isteği, aslında haklarını yeniden kazanma arzusudur. Diğer kadınların da kendileriyle tamamen aynı durumda olması, aralarında sağaltıcı bir iletişim ağı kurulmasını sağlar.

Bir kadın tekkeye girdiğinde, doğrudan türbeye gider, uzanarak uyuyan ve ayaklarını uzatarak oturmuş kadınların arasında dolaşır. Kadınlar ağladıklarında ve yakardıklarında, genellikle başları yere eğik bir pozisyonda dururlar. Yeni gelen kadın elini sandukaya ya da üstündeki örüye koyar ve derdini yüksek sesle veya sessizce dile getirir. Sınavını geçememiş veya gelinin kendisinden uzaklaştırıldığını düşündüğü oğlu hakkındaki derdini ayrıntısıyla anlatabilir. Kadın, kocasıyla çok özel bir kavgasını anlatmaya giriştiğinde, olan biteni mimiklerle, tarafların ismini vererek, onların tavır ve davranışlarını tasvir ederek anlatır. Dileklerini dile getirdikten sonra kadın, oturan diğer kadınlara katılır. Bundan sonra, diğerleri bu kadının etrafını sararlar, derdini ayrıntılarıyla öğrenmek için sorular sorarlar ve ona, kadınların sahip oldukları tek uzmanlığı sunarlar: acı çekmedeki deneyimlerini. İçinde bulunduğu durumun yaraladığı ve bu kadın topluluğundan cesaret alan kadın, kendisini yerlere atarak şiddetle debelenbilir ve feryat figan edebilir. Bu durumda bazı kadınlar, hemen yanına koşarlar, kadını zaptederler, kucaklar-

lar, kendi durumları ve dertlerini anlatarak onu yatıştırmaya çalışırlar. Kadının alnını ovarlar, bir bardak suyla serinletirler, atmış olduğu başörtüsünü başına yeniden takarlar. Kadın çabucak kendine gelir, sükunete erişir; benzer şeyler yerine gelen başka bir kadınla yeniden yaşanır. İnkâr edilemez bir şekilde sağaltıcı olan tekke, dertli kadınların enerjilerini yeniden kazanmalarını ve yatıştırıcı, destekleyici, akıl verici hakiki bir kadın topluluğunda arınmalarını sağlar.

Müessese Karşısı Alanlar Olarak Tekkeler

Tekke öncelikle, resmî olmayan bir kadın birliği olarak görülmeli. Genellikle yanlış olarak inanıldığı gibi, tekke bir dinî alan değildir. Çoğu evliya tekkesinde cami bulunmaz. Birkaç istisna dışında, tekkeler ortodoks İslamî ibadetin yapıldığı yerler değildir. Derminghem'in dediği gibi, "Esas itibarıyla, türbe, insanın günlük namaz vecibelerini yerine getirdiği bir mescit değildir, cuma namazlarının kılındığı bir cami hiç değildir. Oralarda dua edilebilir, ancak kabirler önünde okunan dua olan selâ okunamaz."³ Tekkeyle temsil edilen evliyalar kurumu, zengin bir edebiyatın konusu olan, açıkça anti-ortodoks ve kurumsallık karşıtı bir özelliğe sahiptir. Ancak, kadın-evliya ilişkisi üzerine yapılan araştırmalar, tekkenin sihirli unsuru üzerine aşırı vurgu yapmışlardır. Bu kurum hakkında araştırma yapan Batılı bilginler, "Faslı kişilik yapısının" "mantığa aykırı" unsuru ve tarımın hala büyük yer kapladığı Fas ekonomisinde büyüsel düşünce biçiminin önemi karşısında hayranlık duymuşlardır. Ancak bu bilginler, benim görüngüsel unsur olarak tanımlayacağım, yani, evliyalar ve tekkelerle haşır-neşir olanların bundan elde ettikleri faydalara, pek ilgi göstermemişlerdir.

Bu tür davranışlar aynı zamanda, modern aklın dünyevîliğinin aksine ilkelerin mistik düşüncelerinin delili olarak yorumlanmıştır.

Mary Douglas'ın belirttiği gibi,

Laikleşme, genellikle, kentlerin gelişmesine veya bilimin prestijine ya da sadece eski toplumsal biçimlerin bozulmasına atfedilebilen modern bir eğilim olarak düşünülür. Ancak biz laik-

leşmenin, kentsel yaşam ya da modern bilimle ilgisi olamayan, tanımlanabilen toplumsal deneyimin bir ürünü, asırlara dayanan kozmolojik bir model olduğunu göreceğiz. Burada, antropolojinin, çağdaş insana doğru aynayı tutmada başarısız kaldığı görülecek. Laik olanla dinî olan arasındaki zıtlığın, modern olanla geleneksel veya ilkel arasındaki zıtlıkla ilgisi yoktur. İlkel insanın doğal olarak derin dinî inançları olduğu düşüncesi saçmadır... Tüm ilkelerin sofu, çabuk kanan insanlar oldukları ve din adamları ya da büyücülerin öğretilerine bağlı kaldıkları kuruntusu, muhtemelen daha ziyade, uygarlığımızı kavramamızı engellemek için yapıyor.⁴

Her zaman cahil bırakılan kadınlar (Kırsal kesimdeki Faslı kadınların yüzde 97'si hâlâ bu durumdadır),⁵ basit düşünen, boş inançlı, karmaşık düşünme yetisi bulunmayan, bâtinî mistisizme kapılmış yaratıklar olarak tanımlanırlar. Kadına bu gözle bakış, Üçüncü Dünya ekonomilerinin kalkınmaya ve sanayilerinin büyümeye başlamasıyla, daha da büyük destek kazanmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde kadınlara mantıksal düşünme kapasitesi sağlanıyorsa da, Üçüncü Dünya kadınlarının hâlâ mistik düşüncenin hükmü altında oldukları düşünülür. Söz konusu düşünce, bu kadınların yaşadığı toplumların, rasyonalite, teknoloji ve çevre bilinciyle kendinden geçmiş bir moderniteye kaydıkları gerçeğine rağmen vardır.

Erkeklerce Tanımlanmış Kadınlığa Alternatif Olarak Evliyalık

Sihirli olandan uzak, evliya türbesine bir ziyaret, doğaüstü yaratıkla sürdürülen bir ilişki, bir kişinin maddî dünyadaki yerini belirlemek konusunda hakiki bir girişim olabilir. Evliyayla ilişki, gerçekliği tam anlamıyla kavrama çabasını temsil edebilir: "Kutsal olan başlı başına gerçek olandır, o aynı zamanda iktidar sahibidir, muktedirdir, yaşam ve bereketin kaynağıdır. Kutsal olanda yaşamak konusundaki dinî arzu, aslında objektif gerçeklik içinde olma isteğidir. Sonsuz ve saf öznel deneyimle kötürüm olmak değil, gerçek

ve muktedir olan, hayalî olmayan bir dünyada yaşama isteğidir.”⁶

Uzlaşmazca patriyarkal bir toplumda, en alttaki kadın, evliyanın arabuluculuğu vasıtasıyla iktidarda daha büyük bir pay ve denetim sahibi olmak ister. Kadınların hemen hemen tam denetim sahibi olmak istedikleri alanlardan biri, doğurganlık ve cinselliktir ve bu alanlar, klasik ortodoks İslâm dahil her patriyarkal sistemin kadınları tanımlamadaki merkezî kavramlarıdır.⁷ Koca bulmak isteyen kadınlar, kocalarının cinsel sorunları olan kadınlar, kocalarının aşkını ya da doğurma yeteneklerini yitirmiş kadınlar, yardımlarını almak ve sorunlarına çözüm bulmak için evliyalara başvururlar. Tekkelerin önemli işlevlerinden biri, muhakkak cinsellik ve doğurganlıkla ilgilenmeleridir. Gerçekten, iktidar “bir ya da birden fazla kişinin toplumsal bir harekette, harekete katılan diğerlerinin direnişine rağmen bile kendi iradelerini ortaya koyma şansları”⁸ olarak tanımlanabilirse, kadınların evliyalarla işbirliği de kesinlikle bir iktidar çalışmasıdır. Ortodoks dinin ayinsel alanından dışlanmış kadınlar, evliya türbesi etrafında geçit töreni yaparak, insan otoritesi ve hiyerarşisi tarafından sömürülmemiş ve dokunulmamış kutsal alanın geniş ufuklarında, iktidar arayışlarını dile getirirler.

Solgun genç kızlar, seslerinin tatlı, ruhanî ve ikna edici çıkması için pınara kırmızı çiçekler, şeker ya da bal petekleri atarlar. Misk atan kadınlarsa, aşık olunmayı hayal ederler... Hiçbiri, yanına aselbent ya da kına almadan pınara gitmez. Yeşil ya da kırmızı kandilini yakarken bakire şöyle der, “Pınarın efendisi, kandilimi yak” Bu, “beni evlendir” anlamına gelir. Ya da başkaları “Bana mükemmel sağlık ver” diye istekte bulunurlar. Konuştukları güç sahibi, kendilerine dünyanın tüm iyi şeylerini bahşetmeye kadirdir: Yaşam, güç, talih, aşk, çocuk. ⁹

Kadın-evliya ilişkisinin temelini oluşturan bu iktidar arayışı, artık, yüksek bir yer işgal eden ve cinsellik ile doğurganlık alanındaki sorunları çözmede uzmanlaşmış kadın evliyaların varolduğu gerçeğiyle, daha da kesinleşir.¹⁰ Bunlar, Freud’un kesinlikle fallik olarak adlandırılacak olduğu bir rol ve işlevi üstlenirler. Bazı kadın evliyalar, penis kıskançlığı aşamasının ötesine geçer ve geleneksel patriyarkal ilişkileri tersine çevirirler: Bunlar, cinsel rahatsızlıktan

musdarip erkeklere penis bahşedenlerdir; Cezayirli kadın evliya Lalla Nfissa'nın yaptığı gibi.¹¹ Ama kadın evliyaların tek görevi bu değildir. Maddî, gerçek dünyalardaki kadınların daima vurgulanan pasifliğine karşın, bu doğaüstü kadınlar, aktif yaşamların yolunu gösterirler, yumuşak annevârî korumadan erkeklerin ırzına geçilmesi gibi, açık saldırganlığa kadar varan her türlü numarayı yaparlar.¹² Doğaüstü alanın bu kadınları, kadınların dinî ve siyasî iktidardan dışlandığı geleneksel İslâmî cinsiyete dayalı işbölümüne saygı göstermezler. Doğaüstü alanda kadınlar, eviçi görevlerini yerine getirmeyi reddedebilir ve hem dinî alanda hem de politikada aktif roller oynayabilirler.

Evliyalar üzerine yazılmış en saygın biyografilerden biri olan, 13. yüzyıla ait *El-Tasavvuf ila rical el-tasavvuf*¹³ adlı kitapta yazar Ebu Yakub el-Tadili, bazı evliyaların kadın oldukları gerçeğine özel olarak değinmez: Çünkü kadın evliyalar, erkek evliyalarla aynı haklara ve ayrıcalıklara sahiptirler ve aynı özellikleri üzerlerinde toplamışlardır. Kitapta bir yerde, bir kadın evliya, Munia Bint Meymun El-Dukali, "Bu yıl yüzlerce kadın evliya bu tekkeyi ziyaret etti" der. Bir başka yerde, bir erkek "El Masamida'da (bir bölge), uçma yeteneğine sahip yirmi yedi evliya vardır ve bunlardan on dördü kadındır" diye ısrar eder.¹⁴

Kadın evliyalar iki sınıfa ayrılırlar: Bir evliyanın kızları, karıları, kız kardeşleri oldukları için evliya sayılan kadınlar¹⁵ ve bizzat kendileri evliya olan kadınlar.¹⁶ Bu evliyalardan birçoğu dikkat çekici şekilde "kadınsı olmayan" şahsiyetler ve nüfuz sahipleridir. Örneğin İmma Tiffelant'ın ev içi görevlerden kaçtığı söylenir:

Evlenmek istemeyen İmma Tiffelant, bir güvercin biçimini alır, kaçır ve bir fahişe olur.... Kendisiyle aşk yapan yirmi yedi genç erkek, ortadan kaybolur... Daha sonra, bir dağın tepesindeki bir kulübede çile hayatı sürer. Paçavralar içinde, hırpani bir şekilde vadide dinî vaazlar verir, kulübesine geri döner, hattâ paçavralarını üstünden atıp, çıplak yaşar ve kehanette bulunur. Bu kadın evliyanın mezarının etrafındaki ağaçlara dokunmak, kuşları öldürmek, yuvadan keklik yumurtalarını almak yasaklanmıştır.¹⁷

Patriarkal “kadınlıktan” benzeri bir kaçış, “güzel olduğu kadar akıllı da olan, Moulay Zidane’ye başkaldıran, bakire ölen ve yalnızca kadınların ziyaret ettiği” Sida Zöhre El Kuş’un durumunda da görülebilir.¹⁸ Yine, siyasî arenada önemli roller oynamış kadın evliyalar hakkında zengin bir yazın vardır.¹⁹ Kuşkusuz, bunların en ünlülerinden biri, gerek aşiretlerin birbirleri arasındaki gerekse merkezî otorite ile aşiretler arasındaki çatışmalarda hakemlik yaparak, yaşadığı bölgenin tarihinde stratejik bir rol oynamış olan Berberi evliya Lalla Tagurami’dir.²⁰ Bu kadın siyasî olarak o kadar etkili ve başarılıydı ki, sultan kendisini hapsedtirmişti:

Köyün en güzel kızları arasındaydı ve talipleri olmasına rağmen hepsini reddetti... Bir evliya olarak ünü arttı ve uzaklara yayıldı. Kendisini görmek isteyen Sultan, Lalla Azize’yi Marakeş’e çağırdı. Lalla Azize, dindarlığı ve yaptığı iyiliklerle farklılığını orada da göstermeye devam etti. Lalla Azize’ye çok saygı gösterildi ama çevreye etkisi o kadar büyüktü ki, sultan saldırıya geçti ve Azize’yi hapse attırdı. Lalla Azize, orada zehirlenerek öldürüldü.²¹

Lalla Azize’nin akibetinin, diğer kadınları aynı yolu izlemekten caydırmak için efsane söyleyenlerce uydurulmuş olması, kuşkusuz kuvvetle muhtemeldir.

Karşı-Kahramanlar Olarak Erkek Evliyalar

Diğer taraftan erkek evliyalar, bir ev işi meselesi olarak adlandırılacak konuyla derinden ilgilendiler: başka birinin emeğini sömürmeden nasıl geçinilir? Evliyaların yaşamlarına dair çoğu analiz, evliyaların yiyecek ve bunun hazırlanmasıyla daimî meşguliyetlerini vurgulamakta yetersiz kalır; evliyaların su üzerinde yürümeleri ve gökte uçmalarına, el altındaki geleneksel ev içi işgücünün – kadınlar – sömürülmemesi konusunda gösterdikleri çabalarından daha çok yer verilir. Servetin, ayrıcalıkların, siyasî gücün reddi ve fallokratik bir sistemin tipik özellikleri olan şiddetin ve savaşların kınanması gibi diğer tüm meseleler, bu sorun etrafında

toplandı. Evliyaların çoğu kent merkezlerini ve buraların kaşarlanmış sömürücü yaşamlarını terk ettiler ve avcılığı, balıkçılığı, toplanmacılığı ve kendi yemeklerini kendileri pişirmeyi denediler.²² Bazıları olabildiğince sık oruç tuttular²³ ve çok az yemek konusunda kendilerini terbiye ettiler; bir tanesi ayda bir beslenecek kadar ileri gitti.²⁴ Diğerleriyse hâlâ, tahıllarını öğüten ya da doğrudan kendilerine yiyecek veren doğaüstü yardıma sahiptiler.²⁵ Hepsi ev işi olmadan yapmaya ve başkalarınca hazırlanan yemeklerden kaçınmaya çalıştılar,²⁶ bu evliyalar aynı zamanda, toplumun dehşete düşmesine rağmen, ekmeği komşunun fırınına götürmek gibi günlük ev işlerini kendileri yapmaya çalıştılar.²⁷ Bu evliyaların en ünlülerinden biri olan Bu Azza, bir kadın hizmetlinin görünümüne bürünecek ve aylarca bir kadına hizmet edecek kadar ileri gitti.²⁸

Bazı evliyaların aileleri ve çocukları olmasına karşın, bazıları bundan kaçındı ve bekar yaşadı. Evlenenler de kocalık ve babalıkta başarısız oldular ve ailelerinin geçimlerini gereğince sağlayamayan mahcup aile babaları olarak yaşamlarını sürdürdüler.²⁹ Diğerleri, özellikle yaşlı evliyalar, kadınların mutluluğuna tamamıyla aykırı olduğu görülen evlilik haklarından feragat etmede tereddüt göstermediler.³⁰ Bu evliyalar kesinlikle patriyarkal rollerini iyi oynamadılar. Evlenmeyenlerden bir evliya, evlenirse karısına haksızlık yapmaktan korktuğunu söyledi;³¹ görülüyor ki bu evliya, evliliği kadın açısından adaletsiz bir kurum olarak görüyordu. Bir başka evliya, sokakta yürüyen güzel bir kadın gördüğünü ve kendisinin cennette olduğunu sandığını söyledi; bu kadın, cennette iyi Müslümanlara vaadedilen kadınlardan olan bir huri gibiydi.³² Bu evliya, kadınların kendisini Allah'tan uzaklaştıracığını düşündüğü için kadından uzak durmasına karşın,³³ klasik İslâm ideolojisinin yaptığı gibi kadınları şeytanla değil, İslâm kozmogonisinin en olumlu unsurlarından olan Cennet ile özdeşleştiriyordu.³⁴ Bir başka evliya, kendisini bir odada bir kadınla yalnız bulunca fenalaştı,³⁵ bunun en azından, erkeksi olmayan bir davranış olduğu söylenebilir. Bu tür korkulara, kendine güvenen patriarkal bir erkekte rastlanmaz.

Tekkelerini ziyarette gelen kadınlar gibi, çok sayıdaki evliya da

mütevazı bir kökenden gelmişlerdir ve çobanlar, kasaplar veya lokmacılar olarak çalışarak, fiziksel ya da elle yapılan faaliyetler içinde bulunmuşlardır.³⁶ Bazılarının işi yoktur ve yabani meyveleri, kökleri yiyerek ya da balık tutarak doğadan geçinmişlerdir. Bazı evliyalar ise örneğin yargıç gibi eğitilmiş erkeklerdi ancak bilgilerini etkili mevkilere gelmek ya da zengin olmak için kullanmayı ve bildiklerini öğretmeyi reddettiler,³⁷ ve hatta cahilleri, cehaletlerinden gurur duymaya teşvik ettiler. Bununla birlikte, tekkelerindeki kadınlar gibi evliyaların çoğunun okuma-yazması yoktu. Bu evliyalar kendilerine saygı duyan cemaatlerine cehaletlerini hatırlatmışlar³⁸ ve belki de bunu, bilgiyi, karar alma mevkileri için bir gereklilik olarak gizemsizleştirmek için yapmışlardı. Moulay Bu Azza, edebî ve hattâ konuşma dilindeki Arapçayı konuşmamaya özen göstermişti.³⁹ Örneğin, Moulay Abdullah Bu Said “yazılı belgelerin müdahalesi olmaksızın” kitleler için bir öğretme metodu tatbik etmeye çalışmıştı.⁴⁰ Eğitilmiş yüksek rütbeli memurları şaşırtmasına rağmen, okuma-yazması olmayan kadın evliya Lalla Meymune, bilmediği gerekçesiyle dualarında Kur’an’daki alışıldık karmaşık ayetleri kullanmamakta devamlı ısrar etmişti. Uydurduğu dua, “Meymune Allah’ı bilir, Allah da Meymune’yı bilir”⁴¹ idi. Hiyerarşik bilgiye bu direniş, evliyaların yaşamlarının ve savaşmalarının sürekli özelliğidir ve bu direniş, yeni gelişmekte olan ekonomilerin ezilenleri nezdinde sempati toplar: Çoğunlukla kadınların oluşturduğu cahiller nezdinde. Bu nedenle, Mağrib’in çözülmekte olan tarım ekonomisinde, diğer tüm kurumlar arasında tekkelerin, kadınların kendiliğinden ziyaret ettikleri ve kendilerini evlerindeymiş gibi hissettikleri hemen hemen tek yer olması, şaşırtıcı değildir. Tekke, yararlı, düşünen ve mantıklı bir kişi olma yolunda cehaletin bir engel oluşturmadığı bir dünyanın kapılarını açar.

Kadınların tekkelerdeki deneyimlerinin ruhsal ve duygusal değeri aşikârdır ve tartışılmaz. Kurumsallık karşıtı, patriyarka karşıtı mitsel şahsiyetlerin mekânı olan tekkeler, kadınlara, sistemin ada-

letsizliklerini şikâyet edip, bunlara sözlü küfürler etmelerine izin verildiği ve hatta desteklendiği bir alan açarlar. Tekkeler kadınlarla, durumlarına eleştirel gözle bakmaları, sorunlarını tanımlamaları ve çözümlerini bulmaya çalışmaları fırsatı verirler. Aynı zamanda kadınlar, tüm çabalarını ve enerjilerini, baskıcı yapıyı kendi adlarına etkileyecek doğa üstü bir güçle bağlantı kurmaya çalışarak harcarlar. Bu, resmî iktidar yapısını, dış dünyayı etkilemez. Bunun, her bir kadın ziyaretçi üzerinde sağaltıcı etkisi vardır, ancak, sistemi etkilemek ve onu kendi ihtiyaçlarına uyacak şekilde biçimlendirmek için tekkedeki dayanışmalarını dışarı taşıyabilmelerini sağlamaz. Bu ihtiyaçlar, kadınların erkeklere yapısal ekonomik bağlılığından ve bunun karşılığında vermeleri gereken hizmetten – seks ve doğurma – kaynaklanır. Tekkedeki evliya, kapitalist toplumdaki psikiyatristin rolünü yerine getirir, hoşnutsuzluğu sağaltım sürecine kanalize eder ve böylece bu hoşnutsuzluğun resmî iktidar yapısıyla mücadele etme potansiyelini ortadan kaldırır. Dolayısıyla evliyalara, kadınlara kendilerini sistemin baskısına uyarlamalarında yardım ederler. Hınç ve kin dalgası, daha tekkenin eşiğinde yok olur gider. Evliyayla kurduğu temasın dünyayı etkileyecek, değiştirecek ve onu kendi koşullarına daha iyi uyacak hale getirecek mekanizmayı harekete geçirdiği inancı haricinde, kadınlara kalan bir şey yoktur. Bu anlamda tekkeler, kadınların toplu enerjilerinin ve mücadelecî güçlerinin, zihinlerini meşgul etmeye, patlama potansiyellerini düşürmeye, onları tarafsızlaştırmaya çalışan yabancılaştırıcı kurumlara harcandığı, “vak’alar”dır. Çelişkili bir şekilde, baskıya, adaletsizliğe ve eşitsizliğe karşı halk gösterilerinin en canlı olduğu bu yer, gelişmekte olan ekonomilerde, halkın taleplerine cevap vermeyen ulusal bürokrasilerin en iyi müttefikidir. Sendikal veya siyasî hareketlere karşı çıkan yönetimdeki yetkililerin, geleneksel evliya ritüellerini teşvik etmeleri, Üçüncü Dünya politikasında çok iyi bilinen bir taktır.

NOTLAR

- ¹ Evliyalar, özellikle de kadın evliyalar üzerine tarihsel bilginin derlenmesi, 5. Muhammed Üniversitesi'nde Kürsü Başkanı Faslı tarihçi Halime Ferhat'ın yardımı ve eleştirel denetimi altında yapıldı.
- ² Emile Derminghem, "Les Edifices", *Le Culte des saints dans l'Islam maghrébin*, içinde (Paris: Gallimard, 1954), s. 113.
- ³ A.g.e.
- ⁴ Mary Douglas, *Natural Symbols: Exploration in Cosmology* (New York: Random House, Vintage Books, 1973), s. 36.
- ⁵ *Recensement général de la population et de l'habitat*, 1971 (Rabat: Planlama Bakanlığı İstatistik Müdürlüğü, 1971), 3:5. Okuma yazma bilmeyenlerin oranının, on ile yirmi dört yaşları arasındaki kırsal kesim kadınları arasında yüzde 75, daha yaşlı kadınlar arasında ise yüzde 93 ila 97 arasında olduğu tahmin ediliyor.
- ⁶ Mircea Eliade, *Le Sacré et le profane* (Paris: Gallimard, 1965), s.27.
- ⁷ Fatima Mernissi, *Beyond the Veil* (Cambridge, Mass.: Schenkman Publishing Co., 1975), özellikle "The Traditional Muslim View of Women and Their Place in the Social Order" başlıklı bölüm.
- ⁸ Max Weber, *From Max Weber, Essays in Sociology*, H. Gerth ve C. Wright Mills'in giriş yazısı, tercümesi ve editörlüğüyle (New York: Oxford University Press, 1958) s.180.
- ⁹ Desparment, Derminghem içinde, "Le Mal magique", s. 44.
- ¹⁰ Afrikalı Leo, *Description de l'Afrique*, İtalyancadan E. Epaulard Adrien'in çevirisi (Paris: Maison Neuve, 1956), s.216; ve E. Doutté, *Magie et religion dans l'Afrique du Nord* (Alger: Typographie Adolphe Jourdan, 1908), s.31.
- ¹¹ Derminghem, s.43.
- ¹² Vincent Crapanzano, "The Transformation of the Eumenides: A Moroccan example" (yayınlanmamış elyazması, Princeton Üniversitesi, 1974) ve "Saints, jins and dreams: an essay on Moroccan ethnopsychology" (yayınlanmamış elyazması, Princeton Üniversitesi, Antropoloji Bölümü).
- ¹³ Ebu Yakup Yusuf İbni Yahya El-Tadili, *Al-Tasawwuf, vie de saints du sud Morocain des V, VI, VIIIème siècles de l'Hégire. Contribution à l'étude de l'histoire religieuse du Maroc*, ed. A. Fauré (Rabat: Editions Techniques Nord Africaines, 1958). Bu çalışmadan kısaca *Tasawwuf* olarak bahsedeceğim ve her bir evliyanın biyografisinin numarasını belirteceğim.
- ¹⁴ *Tasawwuf*, no. 160, s. 312; no. 209, s.397.
- ¹⁵ Bak *Tasawwuf*, no. 250, s. 431; no. 7, s. 70; no. 25, s. 111; ve Derminghem, Lalla Mimouna, s. 68; Lalla A'isha, s. 125; Mana A'isha, s. 107.
- ¹⁶ Bak *Tasawwuf*, no. 160, s. 312; no. 209, s. 397; no. 207, s. 397; no. 207, s. 394; no. 210, s. 398; no. 167, s. 331.
- ¹⁷ Trumelet, "Blida" ve "Saints de l'Islam" Derminghem'den alıntı, p. 53.
- ¹⁸ Derminghem, p. 49.

- ¹⁹ Jacques Bergue, *Structures sociales du Haut Atlas* (Paris: Presses Universitaires de France, 1955), p. 296.
- ²⁰ *A.g.e.*, s. 281, 286.
- ²¹ *A.g.e.*, s. 290.
- ²² *Tasawwuf*, no. 73, s. 186; no. 67, s.170; no. 13, s. 88; no. 87, s. 217; no. 12, s. 86; no. 59, s. 162.
- ²³ *Tasawwuf*, no. 68, s. 76; no. 96, s. 228; no. 33, s. 124.
- ²⁴ *Tasawwuf*, no. 25, s. 111.
- ²⁵ *Tasawwuf*, no. 93, s. 223; no. 63, s. 171; no. 54, s. 156.
- ²⁶ *Tasawwuf*, no. 62, s. 166; no. 132, s. 184.
- ²⁷ *Tasawwuf*, no. 93, s. 224; no. 77, s. 197; no. 162, p. 321.
- ²⁸ *Tasawwuf*, no. 77, s. 200.
- ²⁹ *Tasawwuf*, no. 92, s. 222; no. 51, s. 152; no. 48, s. 144; no. 34. s. 125-26.
- ³⁰ *Tasawwuf*, no. 99, s. 233; no. 56, s. 158.
- ³¹ *Tasawwuf*, no. 45, s. 141.
- ³² Kuran, 44. Sure, 53-54. ayetler.
- ³³ *Tasawwuf*, no. 84, s. 214.
- ³⁴ Ebu Hasan Muslim, *El-cem'a el-Sahih* (Beyrut: El -Mektebe el-Ticariye, tarihsiz).
- ³⁵ *Tasawwuf*, no. 94, s. 224.
- ³⁶ *Tasawwuf*, no. 10, s. 79; no. 26. s. 115; no. 96, s. 228.
- ³⁷ *Tasawwuf*, no. 17, s. 95; no. 69, s. 178; no. 6, s. 69.
- ³⁸ *Tasawwuf*, no. 93, s. 223; no. 77, s. 197.
- ³⁹ V. Loulignac, *Un Saint Berbère - Moulay Bou Azza; Historie et légende* (Rabat: Hesperis, 1946), 31: 29.
- ⁴⁰ Jean Chaumel, *Histoire d'une tribu maraboutique de l'Anti-Atlas, le Aît Abdallah ou Said*, cilt. 39, 1er et 2ème trimestre (Rabat: Hesperis, 1952), s. 206.
- ⁴¹ Derminghem'de, s. 69.

Bâkirelik ve Patriyarka

Bazı evliliklerde, ilk cinsel beraberlik gerçekleştiği vakit, aslında gelinin bâkireliğinin yapay olduğu bir sır değildir. Çok sayıda kadın, uzman jinekologlara görünmeyi tatmış, evlilik öncesi deneyiminin izlerini silmek için evliliğin arifesinde küçük bir operasyon geçirmiştir. Patriyarkal masumiyet ve bekâret iffetiyle ilgili geleneksel törenlere girişilmesinden önce, genç kadın, kendisini birkaç dakika içinde Akdeniz erkeğinin en değerli hazinelerinden birine dönüştürecek olan sihirli operasyonu gerçekleştirmesi için, anlayışlı bir doktora başvurmak durumundadır: Söz konusu hazine, kızlık zarı yerinde duran, daha önce hiçbir erkeğin dokunmadığı, vajinası mühürlenmiş bâkiredir.

Sonra, garip bir şekilde, bekaret, kadınların yalnızca sessiz hakem rolünü oynadıkları, erkekler arası bir mesele haline gelir. Eşitsizlik, kıtlık ve bazı kişilerin diğerlerine onur kırıcı tâbîyetinin, toplumu bütünüyle, insanoğlunun biricik gerçek gücü olan kendine güvenden yoksun bıraktığı toplumlarda, şeref gibi bâkirelik de, tamamıyla bir erkek takıntısının dışavurumudur. Şeref ve bâkirelik kavramları, erkeğin saygınlığını bir kadının bacakları arasına yer-

leştirir. Bir erkek saygınlığını, doğayı dize getirerek, ya da, dağları, nehirleri fethederek değil de, kendisiyle kan ya da evlilik bağı olan kadınların hareketlerini kontrol ederek ve bu kadınlara yabancı erkeklerle görüşmeyi yasaklayarak korur.

Kadın ve Doğa Arasındaki Bağlantı

Bu fenomenin çok güçlü olduğu Akdeniz ülkelerindeki erkeklerin, özellik de tarımda, modası geçmiş ve durağan teknolojiyi kullanmayı sürdürmek durumunda olmaları, gerçekten şaşırtıcı değildir. Sanki bir yerlerde, başka konularda kültürlü ve tecrübeli olan bu insanları kendilerini bekârete tapan bir toplum haline getirmiş olabilecek tek varlığı, yani hayatta kalmanın alanı olan doğayı denetlemekten alı koyan bir kanama varmış gibidir. Akdeniz kültürü, erkeğin kaprisli ve kontrol edilmesi zor doğa güçlerine tâbîyeti, yalnızca kadının erkeğe tâbîyetiyle bir tutulduğu bir kültür olduğundan, sanki kadınlarla doğa arasında, örtülmüş ve çarpıtılmış olsa da garip bir bağlantı vardır. Şeylerin doğal düzenini tersine çevirmedikçe, her ikisi de kontrol edilemezler. Aslında bâkirelik kurumunun amacı da budur: Kadınların, biyolojik ritme göre, zevkin ve arzunun ritmine göre çocuk doğurmalarını önlemek. En başta zevke karşı olan ve cinsel ilişkiyi üreme için olmadıkça günahkâr sayan Katolikliğin, bâkireliği kutsamasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu tek örnek, bâkireliği, artık gömülmüş acı dolu ve derin çatışmaların bir belirtisi ve mesaj ileticisi olarak küçümsemenin, ne kadar yanlış olduğunu gösterir. Bu mesajların, kendilerini temsil eden değersiz kızlık zarı parçasıyla bir ilgisi yoktur. Başka kültürler de, çatışma ve tehlikeleri sembolize etmek için vücudun diğer parçalarını seçmişlerdir; bunlar bazı yerlerde ayak ya da boyun, bazılarındaysa yanaklar ya da alındır.

Ancak şimdi yeni olan şey, bâkireliğin bazen yapay olmasıdır: Bu yüzden, çatlaklar ve yarıklar, cinsler arasındaki statükonun temellerini zayıflatmıştır. Aynı zamanda, kadınlar şunu anlamışlardır ki, erkeği şoka girmekten kurtarmak, onların hayallerini korumak ve çok zor katlanacakları gerçeğe yüz yüze gelmelerini önlemek için, görünüşü kurtarmak gereklidir. Bunun maliyeti ise yüksektir

– 500 ila 1000 dirhem (tarım işçisi bir ailenin ortalama yıllık harcaması 65 dirhemdir ki bu, bu tür oyunların hangi toplumsal sınıflarda oynanabildiğini gösterir). Ama bu ameliyatın fiyatı eskiye göre daha düşüktür: 1968’de 2000 dirhemdi. Bu da, söz konusu operasyonun¹ birkaç yıl öncesine göre çok daha yaygın olduğunu gösterir.² Ancak gerçek sorulması gereken soru şudur: Kadın, hayatını birlikte geçireceği ve on yıllar boyunca çocuklarını, sevinçlerini, üzüntülerini ve sırlarını paylaşacağı erkeğe, neden böylesine kaba bir oyun oynamak zorundadır? Kendisini seçen erkeğe gerçek ihanet bu değil midir?

Cinsler Arasında Anlayış Eksikliği

Aslında, tıbbî teknolojinin en yeni hünerlerinin, patriyarkal ailenin asırlara dayanan zorunluluklarının hizmetine sunulduğu, “modernleşmenin” bu garip ama aynı zamanda çok tipik uygulaması, yüz-yıllarca cinsler arasındaki ilişkileri tanımlayan anlayış eksikliğinin somutlaşmasından başka bir şey değildir. Bu anlayış eksikliği, eşitsizliğin bir sonucudur. Bu eşitsizlik, ekonomik rehabetin geçerli olduğu, geleneklerin ve âdetlerin erozyonunun en derin ve tanınmaması veya inkâr edilebilmesi açısından en sinsi olduğu yerlerde, gelişmeye devam eder. 2000 yılına yaklaşırken karşılaştığımız en trajik durum, her ne kadar bu gerçeği kabul etmeyi reddet-seler de, bireylerin ve grupların değişimler meydana gelirken pasif bir şekilde yaşamalarıdır. Bu yüzden, bu kişi ve gruplar, muhafaza etmeye layık tek değerlerini – şeref, kendine ve diğerlerine saygı – korumak için yeni seçenekler bulma konusunda hayli hazırlıksızdırlar.

Yapay bâkirelik, yalnızca bu operasyonu yaptıran kadın için değil, aynı zamanda onunla cinsel ilişkide bulunan erkek ve artık ebediyen yalan içine gömülmüş bu çift için de onur kırıcıdır.

Cinsler arasındaki anlayış eksikliğinin kanıtlarından biri de, cinsel eylemin biricik sorumluluğunun kadına ait olduğunun düşünülmesidir. Tıpkı gebelik gibi, bâkireliğin ortadan kalkması da, bazen düşünüldüğünün tam tersine, iki kişi gerektiren bir eylemdir: Bir kadın ve bir erkek. Patriyarkal ahlâkın bâkireliğin yitirilmesi-

nin sorumluluğunu kadına yüklemesine rağmen, bununla ilgili yasa çok açıktır. Yasal olarak, evlilik bağıyla birleşmemiş farklı cinsten iki kişi arasındaki herhangi bir cinsel eylem suçtur ve her ikisi de, bir aydan bir yıla varan hapis cezalarına mahkûm edilirler (Fas Ceza Yasası'nın 490. maddesi). Cinsel eylemin sorumluluğunu her iki cinse yükleyen yasanın mantığıyla, bâkireliğin yitirilmesinin sorumluluğunu bencilce yalnızca kadına yükleyen erkek zihniyetinin akıl dışılığı arasındaki bu zıtlık, sahte bekâret hilesine başvuran kadının mantıksız ve bencilce hareketini açıklamaya yeterlidir.

Bir başka bakış açısından ele alınırsa, yapay bâkirelik vardır, çünkü, erkekler imkânsız olanı ister: Erkekler evlilikten önce kadınlarla kısa cinsel beraberliklere girmek isterler, ama bir kez evlenmeye karar verdiklerinde, çılgınca, başka bir erkeğin "kirletmediği" bir bakire arayışına girerler. Böyle bir erkek, akıllı bir jinekologun diktiği ruhsuz zara nüfuz etme şansına katlanmak zorundadır. Aslında bu, evlilik öncesinde kendisi de başka bir kadını "kirlettiği" için, olayların kendisine geri dönmesinden başka bir şey değildir: Seks kirlenmedir, cinsel ilişki, kadının ve kadına kan ya da evlilik bağıyla bağlı her erkeğin, aynı nedenden değerini düşüren, küçültücü bir deneyimdir. Ve o erkek, o kahraman, sahip olduğu genç kadınlar vasıtasıyla diğer tüm erkeklerin şerefini iki paralık eder. Ve bu erkek, nikah gününde, şimdiye kadar hiçbir erkeğin dokunmadığı o nâdir mücevher ile evlenerek, en büyük zaferi kazanacaktır.

Eğer erkekler gerçekten bâkireliğe saygı duyuyorsa, kendilerine karşı dürüst olmalıydılar: Evlilik dışında ve evlilik öncesinde cinsel ilişkiye girmekten kaçınmalıydılar. Araplar bağlamında bunu önermek, bir kişiyi güldürür, fakat devrimci liderlerin genç insanlardan istedikleri tam da budur. Devrimci liderler, her iki cinsten de sabır ve perhiz isterler ve devrimin soğuk keskinliği, hem genç kadınlar hem de genç erkekler üzerine, aynı sertlikle uygulanır. Çinli ve Arap liderler arasında dağlar kadar fark olduğu, doğrudur.

Patriarkal Erkeğin Büyük Trajedisi

Cinsellik, insanoğlunun yumuşak karnıdır ve toplumlar, bazen büyük hasara yol açma pahasına da olsa, bu gerçekten kendi amaçlarını doğrultusunda yararlanmışlardır. Bunu görmek için, klasik antropoloji belgelerine ve şu sözde gelişmiş ülkelerin antropolojik literatürüne bakmak yeterlidir. Özellikle de, işe yaramaz malların tüketimine ayarlanmış kapitalizmin sonucu olarak ortaya çıkan, Paris ve New York'un banliyölerindeki cinsel davranışları açıklayan literatüre bakmak.³

Nikâhın arifesinde, saflığı ve masumiyetiyle titreyen bâkir erkek manzarası, her durumda, Arap erkeği açısından tuhaflığın en üst noktasıdır. Ancak bu, Arap kadınına dayatmaya çalıştığı şeyin ta kendisidir. Patriyarkal erkeğin büyük trajedisi de buradadır: Mantıksız şizofrenik çelişkilerde yatan saygınlığı, başlangıçtan beri düşman bellediği bir yaratığa teslim edilmiştir. Bu düşman, kendisini yalanlar denizine ve iğrenç dalavere bataklığına çeken kadın ve onun gizli sessizliğidir. Misilleme yasası şudur: Göze göz diş, yalana karşı yalan... Bu anlamsız patriyarkanın sakatladığı çiftler arasında, diyalogun olanaksızlığının kısır döngüsü.

Aşkın psikolojisi üzerine yazdığı üç makalesinde⁴ Freud, patriyarkal bilinçaltının davranış ve güdülemelerini gösterir. Freud, ilk olarak, bâkirelik tabusunun, insan hafızasının en ilkel hücrelerinde gömülü olduğunu ve bunun, erkeğin kadın korkusunun belirtisi olduğu hatırlatır. Bu korku, ilk olarak, kadının ezici üstünlüğünden – çünkü yalnızca kadın kandan yaşam meydana getirebilir – ve ikinci olarak, itaat örtüsü altındaki kadının intikam alacağı şüphesinden kaynaklanır. Patriyarka aynı zamanda duygu ve cinsellik arasında tam bir ayırım yaratır: Erkekler, “saygı duydukları” eşlerini cinsel anlamda soğuk hale getirirlerken, zevklerini tatmin için “aşağı sınıflardan” kadınlar seçerler. Bunlar dünün köleleri, bugünün fahişeleridir. Bu ayırımın mantıksal sonucu, Freud’un psikolojik bir fenomen olarak tanımladığı iktidarsızlıktır: Cinsel beraberliği, saygı duyduğu ve kendi standartlarına göre “ideal” olarak tanımladığı bir eşle yaşayamayan, bunu yalnızca satın aldığı ve hor gördüğü bir kadınla gerçekleştirebilen erkek. Freud’un makaleleri

bizi, marazî olanın kaptislerine ve sistemin taleplerini karşılayacak bir erkek olmak için kendilerini yeterince sakatlayamayanların, eziyet eden ve eziyet edilen aşkının debelenmelerine götürür. Bu sistem, kadın bedeninden korkar, tüm çabasını ona zarar vermeye, onu çirkinleştirmeye, onun güzelliğini ve parlak gücünü gizlemeye harcar.

Toplumsal Şizofreni

Erkekler, eşlerini kirletmek için kendilerini pislîğe dönüştürürler, aynı nedenle, cinsel eylemi de bir yıkma, aşağılama eylemine çevirirler. Bekâretini kaybetmiş kadın kayıp bir kadın haline gelir, ama bir erkek, efsanevî anka kuşu gibi, kavgadan daha temiz, daha erkek, daha çok saygı duyulan bir kişi olarak çıkar. Psikopatolojide bu şizofreni olarak bilinir: Bu öyle tam, öyle şumüllü bir çelişkidir ki, ne tek tek erkekler ne de bir bütün olarak toplumlar kendilerini yok etmedikçe, bu çelişkinin varlığını kabul edebilirler. Patriyarkal cinsel eylem çocukçadır ve can veren anneye göre önemsiz olduğu müthiş korkusunu hiçbir zaman üzerinden atamamış erkeğin davranışdır. Bu erkek hiçbir zaman, cinsel tatmini; hiyerarşi oluşturma, iktidar ve üstünlük kurmanın ve böylece insanlıktan çıkarmanın mekanizması olarak değil de, eşitler arasındaki bir ilişki olarak görece kadar büyümemiştir.

Erkekler bâkireliğe gerçekten değer veriyorlarsa, yapacakları tek şey, bunu, kadınlar için olduğu kadar erkekler için de önemli olan, evlilik öncesi örnek davranış olarak benimsemektir. Bu durumda, genç erkeklerin evlendiklerinde gerçek bâkireyle karşılaşmaları kuvvetle muhtemel olur. Böylece, insanların içgüdülerini bastırdıkları ve bunları, nihaî amaç olan ulusal kalkınmayı gerçekleştirmeye kanallandırdıkları Mao'nun Çin'inde olduğu gibi, bâkirelik ameliyatına gerek kalmaz. Çin'in gerek erkekler gerekse kadınlar için hâlâ bekâret uygulamasının mantıklı bir amacı vardır. Bu uygulama, doğum sayısını azaltmak amacını güden, ulusal kaynakların artırılmasını hedefleyen genel hükümet planıyla kusursuz bir şekilde bütünleşmiştir. Kadınların doğurganlığının en yüksek olduğu dönem otuzlarından öncedir. Erkeklerden, bu yaştan küçük ka-

dınlara dokunmamalarını, kadınlardan da otuzlarına kadar evlenmemelerini istemek, doğum oranını düşürmenin en katı yöntemi-
dir. Ama Arap ülkelerinde, bâkirelik hangi ekonomik amaca hizmet eder?

Bâkirelik, hangi ulusal planın bir parçasıdır? Bâkirelik, yapay ve parayla satın alınabilir bir şey olarak, herhangi bir amaca yönelik olmaksızın bozuk ahlâk bataklığında yüzen bir şey midir? Din, her iki cinsin de evlendiklerinde bâkir olmalarını şart koşar ve bir tek bu bile, İslâmın her gün, dinin şartlarına bağlı kaldıklarını iddia eden erkekler tarafından ne kadar çok ihlal edildiğini gözler önüne serer. Bu nedenle, dinî yasalara saygı, erkeklerin zihnîyetinde ve kişiliklerinde kökten değişiklikler, karşı cins ile ilişkilerinin yeniden bütünüyle gözden geçirilmesi ve üzerine yaşamlarını inşa edecekleri sağlam ve tutarlı ilkelerin benimsenmesini gerektirir.

Ancak bu noktada, bâkireliğin yalnızca âdetler ve gelenekten kaynaklanan toplumsal bir kavram mı, yoksa kanunla belirlenmiş yasal bir görünüşü mü olduğu sorusu sorulmalıdır. Mudavana olarak adlandırılan *Kişisel Statü Yasası*'nın 42. maddesinde bâkirelikten, evlilik öncesindeki idarî formalitelerle ilgili olarak bahsedilir: Bu maddede, evlilik aktinin “gelinin durumu konusunda tüm gerekli bilgiyi – bâkire mi kadın mı olduğu konusunda –” içermesi gerektiği belirtilir. Aynı kanunun 27. Maddesi şöyle der: “damat, geline vermek zorunda olduğu başlığın (*sadag*) bir kısmını ödemedi, evliliğin tamamlanmasında ısrar edemez.” Yine aynı maddeye göre, ödeme yapılmadan önce evlilik tamamlanmış olursa, artık para talep edilemez. “Aile düzeni ve kamu ahlâkına karşı suç ve cürümler” ile ilgili Ceza Yasası'nda, bâkirelikten, dolaylı olarak, tecavüz bağlamında söz edilir. Tecavüzün cezası 5 ila 10 yıl haptir ancak, tecavüz edilen kadın bâkireyse, ceza 10 ila 20 yıla çıkar. Kızlık bozulması durumunda, hayasız saldırılar için verilen ceza yine artırılmıştır (Madde 488). Mudavana ve Ceza Yasası, daha önce evlenmediği halde bâkire çıkmayan bir kadının kocasının hakları konusunda ihtiyatlıdır. Ancak, yasalardaki bu ihtiyat, geçerli ritüeller ve âdetlerle bolca telafi edilir. Özellikle de, başta bâkireliğin toplumsal içeriğine işaret eden, gerdek gecesi kadının iç çamaşırı-

nın sergilenmesi ritüeliyle. Bazı bölgelerde, bu konuda bir yenilik (*bid'a*) yapıldığı da söyleniyor: Yalnızca, kanlı iç çamaşırının bir tepsi üzerine konulup gösterilmekle kalmadığı, aynı zamanda iç çamaşırına, bir doktordan alınmış bekâret raporunun, düşmesin diye bir toplu iğneyle iştirilmesi modasının da çıktığı bildiriliyor. Her durumda, eğer gelinin bâkire olduğu konusunda herhangi bir şüphe varsa, gelin ve damadın ailelerini dram ve skandalların beklediği çok iyi bilinir. Bu da, genç kadınların neden kızlık zarlarını diktirmeye ve nişanlılarının şüphesi ve kıskançlığıyla karşılaştırıldığına çok daha hararetli bir şekilde masum rolü yapmaya kalkıştıklarını açıklığa kavuşturur; çünkü dürüst olmaya kalkışmak evliliğin bozulmasına yol açacaktır. Şüpheyi üzerinden atmak için gelin adayı, çocuksu tavırlar ve daha önce üzerinde çalışılmış bir masumiyet tavrı içine girmeli ve ilk hareketi nişanlısından beklemelidir. Kadın kendi varlığını inkâr etmeli ve böylece kendisini erkeğin varetmesinin yolunu açmalıdır. Eşitlerin ilişkisinden korkan bir erkeğin gururunu, kendisine patriyarkal idealin en büyük rolü olan efendi rolünü biçen bir kadından daha çok ne okşayabilir? Ama, eğer kadınlar erkeklerin istediği şeyi bu kadar iyi biliyorlarsa, bâkireliklerini neden garanti altına almasınlar? Kendilerine muhtemelen çok az itina gösteren diğer erkeklere neden teslim olsunlar? Erkekleri olduğu kadar kendilerini de küçülten bir komediye neden kendilerini mahkum etsinler? Bunlar, erkeklerin kendilerine sormaları gereken sorulardır.

Eşitsizliğin Sonucu

Bunun yanıtı, kadınları tek eşliliğe ve cinsel dürtülerini kontrol etmeye mahkûm eden geleneksel Müslüman ailesinin ideolojik köklerinde yatar. Bunun tam tersine erkekler bu tür sınırlandırmaları kabul etmezler: İstedikleri kadar eşe sahip olabilirler. Erkekler, yasal hakları olan dört karı alabilecekleri gibi, ekonomik güçlerinin elverdiği ölçüde metrese sahip olabilirler. Boşanma hakkı, erkeğin yasal cinsel eşini istediği kadar değiştirmesine izin verir. “İç karartıcı” ekonomik gerçekler, erkekleri, hâlâ kolektif hafızada güçlü kökleri bulunan bir kurumdan, yani haremden vazgeçmeye zorla-

dı. Cariyelik kurumu Fas'ta 1930'larda kadın köleliğinin yasaklanmasının ardında tedricen ortadan kalktı. Ancak, katı gerçeklik erkeklerin sınırsız cinsel ilişkide bulunma haklarını aşındırıyorsa da, bu konudaki ilke, olduğu gibi kaldı: 1957 tarihli Mudavana, kocanın çok eşlilik ve boşanma haklarını teyit eder. Ve, her nerede eşitsizlik varsa, orada sadâkatsızlık, hile ve ikiyüzlülüğün yanı sıra, kabul edilsin ya da edilmesin, intikam arzusu vardır. Cinslerden yalnızca birine birkaç eş edinme hakkı veren toplumlarda, az ya da çok sessiz çatışma dinamiğinin olması ve bunun kendisini az ya da çok saldırgan davranış biçimleri şeklinde ortaya koyması aşikârdır. Büyü pratiği bunlardan biridir: Kadınlar, bunu yapmalarına izin veren açıkça tanımlanmış bir hakka sahip olmadıklarında, asırlar öncesinden kalma ritüeller ve yöntemler vasıtasıyla erkeklerin aşkını kazanmaya ve muhafaza etmeye çalışırlar. Bu hakkın olmayışının çok kapsamlı sonuçları vardır: Özellikle güneydeki doktorlar, hastanelerin âcil bölümlerinde, karılarının kendilerine içirdiği aşk iksiri ile zehirlendiklerini söyleyen erkek hasta vak'alarından sözederler. Yetkililerin, avcılardan kendilerine teslim etmelerini istedikleri çok değerli sırtlan kafalarından, Sebh Edhab'ın (Fas'ta bir bölge)⁵ ispermeçet balinasına dek bu amaçla kullanılan çeşitli şeylerle ilgili söylentiler az değildir. Ancak, burada önemli olan söylentilerin doğru olup olmadığı değil, bunların fantezi, ihtiyaç, arzu ve heyecanın göstergesi olarak sembolik değerleridir. Biyoseksüel alanda dalavere yöntemleri hep aynı yöndedir: Ameliyatla sağlanan bâkirelik, eskiden sözde bâkirelerin iç çamaşırlarına tavuk kanı bulaştırılması yönteminin yalnızca modern bir versiyonudur. Yaşlı kadınların kuşaktan kuşağa aktardıkları diğer yöntemlerden, sahte gebelikler, sahte doğumlar, sahte orgazmlardan bahsetmeye bile gerek yok. Kadın, kendi ihtiyaçlarının tatmini ile toplum tarafından dayatılan bir dizi çelişkili talebe uymak zorunluluğu arasında kaldığı her seferde, eşitsizlik yüzünden hileye başvurur. Eğer kadın evli değilse ve evlenmek istiyorsa, "sorumluluklarından" kaçmak isteyen âşığına baskı yapmak için gebe kalır ya da gebe olduğu yalanını uydurur. Evli ve kısırsa, kadın, gerek kocasını gerekse başka insanları çocuk doğurduğuna

inandırmak için, toplumsal ya da ekonomik nedenlerden bebeğini istemeyen başka bir kadının çocuğunu evlat edinmekte tereddüt etmez. Sahte orgazma gelince, bu sözünü etmeye değmeyecek kadar yaygındır.

Toplumsal Değişimler ve Mekânın Yeniden Düzenlenmesi

Bu nedenle, yapay bâkirelik fenomeni ideolojik olarak değil, fakat sosyolojik olarak yenidir ve bizi şu soruya götürür: Neden eskisinden daha çok sahte bâkire var? Fas toplumunda meydana gelen değişimler, – her iki cinsin bedeni de ergenlikten itibaren cinsel olarak aktif olacak şekilde yaratıldığı için, doğal değil de toplumsal bir kavram olan – bâkireliği giderek daha büyük sorun haline getirmiştir. Bâkireliği korumanın artık toplumsal grubun otomatik olarak yerine getirdiği bir görev değil de, bireysel bir cesaret gösterisi olduğu bir durumu ortaya çıkaran, birbirinden tamamıyla farklı en az dört tür değişimden bahsetmek mümkündür. Bunlar uzamsal değişimler, kurumsal değişimler, ekonomik değişimler ve psikolojik değişimlerdir. Bu değişimler birbirlerinin üzerine geçmiştir ve günlük yaşam üzerinde önemli etkileri vardır.

Birinci kategori, esas olarak kadınlara ayrılan mekânın yeniden düzenlenmesini ve deyim yerindeyse, cinsel ayrımcılığın ortadan kalkmasını içeren, kurumsal değişikliklerden ibarettir. Mekânın kadınlara bu tahsisi, İslâm toplumunun kılı kırk yaran ayrıntılarla düzenlemiş olduğu ideal cinsel dinamiği tamamıyla altüst eder. Bu şemada, kadınlar ve erkekler mekânın kullanımı açısından eşit haklara sahip değillerdi: Erkek her yerde serbestçe dolaşırdı, kadınsa, eğer imkân bulursa, bunun çok daha azını yapabiliirdi. Önceleri, kadının evinin sınırları dışına çıkması, ancak çeşitli araçların kullanılmasıyla mümkün olan anormal bir durumdu. Bu araçlardan en önemlisi, kadınların erkeklerin mekânına görünmeden girmesini sağlayan peçeydi ve dışarı çıkmayı mümkün kılan en önemli vesile de, aile (akrabaların bulunduğu yer) ve dinle (örneğin kutsal yerleri, Murabıtları ziyaret) ilgili olardı. Bu nedenle, günümüzde, bir

caddede dikilen ya da bir plajda veya kafede oturan kadın, saldırı-
ganlığın ve aşağılanmanın hedefi olur: Kadınları eviçi alana geri
döndüren, o eskimeyen kolektif bellek şiddetle ortaya çıkar. Me-
kânın bu çok eskiye dayanan ayrımı, dinsel metinlerde de görülür
(örneğin, sure 22, ayet 31). Bu anlamda, peçe, İslâm cemaatinin
kolektif fantezisini ortaya çıkaran bir sembol olarak yorumlanabi-
lir: Kadını görünmez kılmak, kadınları toplumsal yaşamdan dışla-
mak, onları kolaylıkla kontrol edilebilecekleri bir yere, yani eve
kapamak, hareket kabiliyetlerini önlemek, ve bir maske vasıtası-
yla, onların erkek topraklarında yasadışı konumda bulunduklarını
göstermek. Cemaatin kadınlara yönelik hemen hemen fobi derece-
sindeki tutumunun mantıksal sonucu budur. Milliyetçilerin sömür-
gecilik karşıtı mücadelelerinde, kadınlar adına savundukları ve ku-
rumsallaştırdıkları haklara karşı ortaya çıkan, derin ve şiddet içe-
ren tepki de bundan dolayıdır. Kızı Prenses Ayşe'nin peçesini,
1947'de Tanca'da herkesin gözü önünde açan 5. Muhammed'in
eyleminin önemi de bundandır; Arap Sözleşmesi'nin metnini ya-
zarken kadınların eğitim ve toplumsal yaşama katılma haklarında
ısrar eden ve bu haklar konusunu *El-Nagda el-sati* adlı kitabına ko-
yan Allal el Fasi'nin etkisinin önemi de.

Yasada ve ekonomik yapılardaki değişim

Mekânın geleneksel ayrımı bağlamında çok radikal olan bu beyan-
lar, ülkenin anayasası gibi temel belgelerinde dile getirilmiştir.
Anayasanın 9. maddesi, tüm vatandaşlara serbest dolaşma ve kral-
lığın her yerinde yerleşme hakkı verir. Bu maddenin, daha alt sevi-
yedeki diğer yasal belgelerle çelişkiye düşmesi, onun ilerici içeri-
ğini azaltmaz. Bu, artık eğitim ve çalışma alanında eşit haklara sa-
hip vatandaşlar olan kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kalktığının
açık beyanıdır (Madde 13). Eğer devrimden “toplumsal ve ahlâkî
düzendeki âni ve önemli değişim, tam bir dönüşüm” kastediliyorsa,
Faslı kadınlar arasında eğitim oranının çok düşük olması, bu hakla-
rın devrimci boyutunu ortadan kaldırmaz. Anayasa, kadınların asır-
lardır evlerine hapsedilmelerine, cinsler arasında yüzyıllardır süren

katı ayırma son veriyordu. Selefî hareketindeki (siyasî etkisi de bulunan ünlü bir dinî topluluk) feminist eğilimlere karşı çıkan gerici ulema, telâşa kapılmakta kendince haklıydı: Yeni bir düzen geliyordu. Karma okullarda, işte, emek pazarında, bürolarda, konferanslarda ve çeşitli ekonomik faaliyet ortamlarındaki karşı cinsler, birbirlerinde, patriyarkal modelin fakir ve sınırlı cinselliğinden daha farklı boyutlar keşfediyorlardı. Evlilik öncesi cinselliği kontrol etmenin en etkili araçlarından biri yok ediliyordu ve cinsel eylemin kontrolü pratik olarak imkânsız hale geliyordu.

Bu değişiklikler, aynı anda ailenin ekonomik yapısının, patriyarkal gücün azalmasına yol açan önemli dönüşümler geçirmesiyle de desteklendi. Daha önceleri aile, her iki cinsten üyelerini işe koşmak ve onları, hem işverenleri hem de bakıcıları olan bir patriyarkın eline bırakmak görevini üstlenen, kendi kendine yeten bir üretim birimiydi. Ama şimdilerde baba genellikle işsiz oluyor: Hasan Sebar, işsizliğin yüzde 35 civarında bulunduğunu tahmin ediyor.⁶ Patriyarkal otoritenin iflası, kadınların ve çocukların çalışmak zorunda kalmasıyla ortaya çıkan durumun yansımalarından biridir.⁷ Bundan çıkarılabilecek sonuçlardan biri, çekirdek aileye dönüşmüş olan aile içinde, bireysel eğilimlerin giderek büyümesidir.⁸ İşsizliğin dışında, bir başka faktör daha ortaya çıkar ki, bu göç⁹ olayıdır. Göç, baba iktidarının devrildiğini gösteren ve aile birliğinin aşınmasının yanı sıra babanın gücünü salt formaliteye indiren bir unsurdur.

Yeniyetme Kızların Meşgaleleri

Kadınlar ve kızlar açısından, baba iktidarının yıkılışı, emek pazarına girme zorunluluğunu ve bu pazarın yasalarına boyun eğmeyi gerektirir. Bu yasalarsa zalimdir. Bu yasalar, genelde, 17-18 yaşındaki genç bir kadının, bir öğretmen, bir hemşirenin veya bir sekreterin ailesinden çok uzakta yaşamasını zorunlu kılar; bu ayrılık, çekirdek ailenin sıkı kozası içinde büyümüş bu kızları, çok derin bir güvensizlik ve yalnızlık dönemi içine iter. Bu kızlar çalıştıkları bu yeni yerlerde, başka insanlarla yeni ilişkiler kurma zorunluluğu duyarlar. Bu nedenle, yaşamlarını kazanma mecburiyeti-

tindeki genç kadınların, kendilerini, geleneksel ilişkilerden tamamıyla farklı bir şekilde, yaşatları erkeklerle ilişki kurma durumunda oldukları bir ortamda bulmaları doğaldır. Kadınların böylelikle kendi kaderlerini tayin edebilme olanakları, cinsler arasındaki ilişkileri bütünüyle değiştirir; devrim ya da kadın kurtuluş hareketi öncülerinin, her zaman, kadınları ülkenin inşası ve kalkınması göreviyle bütünleştirmenin önemini vurgulamaları tesadüf değildir.

Ancak erkekler bu bütünleşmeye karşıdır. Erkekler ayrıcalıklarına sıkıca tutunurlar ve aileleri kendilerine bakmadığı için güvensiz bir durumda bulunan bu genç kadınların peşine düşerler. Dahası, tüm bu kızların sorunlarına cevap verecek tek çözümü önlerine koyarlar: Evlilik. Babaların işsiz, kadınların eğitim seviyelerinin düşük olduğu bir ülkede, bir erkeğin sırtına dayanarak yükselmek, “güneşte kendine bir yer açmak” için tek etkili yol olarak görünür. Genellikle, erkekler genç kadınları baştan çıkarırlarken,¹⁰ kadınların erkekte kesin olarak aradıkları birtakım avantajları önlerine sürerler: Rahat bir hayat beklentilerini karşılayacak olan para ve modern sektörde sürekli bir iş. Fas’ta genç kadınların yaşlı erkekler tarafından baştan çıkarılmalarının, kesin bir sınıf temeli vardır. Bunlardan en uç noktada olanı, hizmetçilerin baştan çıkarılmalarıdır. Kandırılan bu kadınlar daha sonra, kamu sağlık sektöründeki kadın-doğum koğuşlarının merhametine terk edilirler.

Bir başka örnek de, kırklı, ellili yaşlarındaki erkek yöneticilerin, kız okullarının ve kolejlerinin önünde, lüks otomobillerinin (bu otomobiller genellikle şirket arabalarıdır ve bu ayrıntı hep unutulur) içinde beklerken oluşturdukları kuyruklardır. Bunun en kötü tarafı da, işsizlik ve yoksulluk durumundan yarar sağlayan yetişkin erkeklerin değil de, genç kızların zayıflıkla suçlanmalarıdır. Genç kızlar, ekonomik gelecekleri, dışarıdan yönetilen bir ekonomiyle karartıldığı ve engellendiği sürece, kandırılmalarına göz yummaya devam edeceklerdir. Akdeniz erkeklerine gelince... Kadınların peşinden koşmaya, onları kandırmaya ve üzerlerinde üstünlük kurmaya programlanmış; aşkı, eşitler arasındaki derin ve bütünsel bir ilişki olarak tahayyül etme yeteneğinden uzak bu erkekler, tıpkı kadınlarla ilişkileri gibi yapay olan, dikiştirilmiş kız-

lık zararlarına nüfuz etmeye devam edeceklerdir. Benzer bir şekilde, bu erkekler, çevrelerinin, mekânlarının, uluslararası pazarın ve bu pazarın mekanizmasının, teknolojinin, enerjinin, kısaca yaşamlarına eninde sonunda şekil verecek her şeyin kontrolünü ele geçirmek yerine, saçma toplumsal kurallara bağlı kalmaya ve değişim konusundaki sakat tutumlarını sürdürmeye devam edeceklerdir.

Hastalık Belirtisi

Erkekler, kızlığı yok etme, evlilik dışı gebelik ve fahişelik gibi, içinde mutlaka parmaklarının olduğu, kadınlarinsa “suçlu” sayıldığı cinsel eylemi, şizofrenik bir işlem olarak gördükleri sürece, kadın-erkek ilişkisi yalan ve aldatma üzerine kurulu kalacaktır. Yalpay bâkirelik, sadece ikincil önemi olan bir görüngü olmanın ötesinde, asırlardır erkek ve kadınların birbirlerini sevip saygı duyma hayallerini yıkan, asırlık bir hastalığın sembolüdür. Bu, cinsel eşitsizlikten kaynaklanan, doğal olmayan ve toplumsal faydaya karşı bir hastalıktır. Partnerlerini “kırlettiğini” düşünen bir erkek, kendisini bilinçsiz bir biçimde, yalnızca cinsel anlamda değil her alanda kirlilik kaynağı olarak düşünür. Ve bu erkeğin, örneğin siyasî alanda, hür iradesini kullanma yeteneğinin ne kadar düşük olacağı tahayyül edilebilir. Çünkü, siyasî olanla cinsel olan arasında sıkı bağlantı vardır: İnsanların vücut imgesi ile kendi imgesi, insanlık tarihi boyunca – ki bu tarih maalesef sömürünün tarihidir – iktidardaki sınıfların elinde bulunan ve başarılı bir şekilde kötüye kullandığı kartlardır. Tarihsel bağlamda bakıldığında, cinsler arası ilişkiler, sınıf mücadelesinin el koyduğu ve bunlar vasıtasıyla kendisini tanımladığı bir sahadır. Bu bağlamda ele alındığında, yeniden üretim ilişkilerinin yanı sıra üretim ilişkileri; yoksul kadınlar, özellikle de kırsal kesimdeki kadınlar arasındaki cehalet sorunu; kadınların eğitimden ve modern sektörden dışlanmaları sorunu ve tüm bunlar ile işsizliğin yüksek olduğu ülkelerde gerçek bir sanayi haline gelen fuhuş arasındaki bağlantı incelenmelidir. Bu nedenle, uluslararası emperyalist güçlerle yerel kompradorlar arasındaki çatışmanın egemen olduğu patriyarkal bir ekonomik pazarda,

alt sınıftan kadınların bir meta gibi cinsel hizmet vermeleri sorununa bakmak lazımdır. Oturma odalarında, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısıyla bağlantılandırılmaksızın, yalnızca ahlâkî bir fenomen olarak tartışılan sorunların aslı, ancak bu yapıldığı takdirde kavranabilir.

NOTLAR

Bu bölümün orijinali *Lamelif* dergisinde çıkmıştır. No. 107, Haziran/Temmuz, 1979.

¹ Bu, defalarca girilen cinsel ilişki ve hatta kürtaj ve doğumdan sonra kızlık zarının dikilmesidir. Sayısı kızlık zarının durumuna bağlı olarak bir dizi basit dikiş atılmasından ibaret olan bu ameliyat, *hymenorraphie* ya da kızlık zarı kalıntılarının dikilmesi olarak bilinir. Dikilerek kızlık zarı oluşturulur ve kadın mucizevî bir şekilde tekrar bâkire haline gelir.

² Bak.: *Lamelif*, No. 25. "Le scandale de la virginité", Nadia Bradley.

³ Reich'in *Cinsellik ve Sınıf Mücadelesi*'nde bir klasik haline gelen kapitalizmde cinselliğin manipölasyonunun bir analizi. Çok daha edebî ancak aynı şekilde açıklayıcı bir diğer eser, Amerikalı yazar Kate Millet'in, 1970'de yayınlanan *Cinsel Politika* adlı kitabındaki analizdir.

⁴ "A special type of object choice made by men", "The most prevalent form of degradation in erotic life" (1912) ve "The taboo of virginity" (1918), *Sexuality and the Psychology of Love*'daki John Riviere'nin çevirisi, (Collier Brook, 1963).

⁵ Bak.: *Lamelif*, No. 105

⁶ "Planification et disparités sociales à travers quelques indicateurs", *Libération* içinde, Mart 9, 17, 1979.

⁷ Fatima Mernissi, "Changes in the contemporary Moroccan Family, waning of the power of the father and emergence of the state as alternative", *Revue de la Faculté des Lettres*'te Arapça yayınlandı, No. 2 ve 3, Rabat.

⁸ A. Radi, "Adaptation de la famille au changement social dans le Maroc urbain", *BESM*, No.135.

⁹ Bak.: *BESM*'in aynı sayısı.

¹⁰ Yerli toplumda kadın bedeni. Halil Lamrani'nin doktora tezi, Fas, 1976.

Demokrasi Olmadan Nüfus Planlaması mı? İslâm Devleti ve Kadınlar Arasında Çatışma

Fas'taki Demografik ve Sağlık Araştırması Üzerine
Düşünceler

I

Nüfus Patlamasının Nedeni Olarak Kadınların Dizginsiz Cinselliği

Yeni bir şehir-teorisi

AB sınırlarının Mağrib'den gelen göçmenlere yavaş yavaş kapanmasının gençler arasındaki işsizlik sorununu yeniden âciliyetle artırmışından beri, "üremeyi" durduramayan kadınlar hakkındaki nahoş yorumlar her yerde duyulabiliyor. Dahası, bu kendiliğinden gelişen şehir-teorisine (bilgi akışının sıkı sıkıya kontrol edildiği ülkelerde olağandışı bir anlatım biçimini alan, bir çeşit söylenti denilebilecek "fısıltı gazetesi" ya da "şehir efsanesi" deyimine anıştırma yapılmak için böyle adlandırıldı) bilimsel bir damga yapıştırmaya yarayan istatistiklere de ihtiyaç vardır. Hiçbir ortak yönü olmayan insanlar – örneğin Sağlık Bakanlığı'nda yüksek mevkide çalışanlar ve taksi şoförleri – bize, kadınların doğurganlığının ekonominin dengesini bozduğunu söyleyip durmaktan hiç yorulmazlar. Rabat'ta her gün, biri sırtında biri elindeki iki çocuğuyla cebel-

leşen genç kadınlara şöyle bağırın kızgın taksi şoförleriyle karşıla-
şınız: “*Gbet Vledik!*” (“çocuklarına sahip ol!”). Yüksek mevkideki
bir yetkiliyle, sohbetin bir yerinde sızlanarak söylediği şu sözleri
duymadan on beş dakikadan fazla oturmak mümkün değildir: “Bu
doğum hızıyla asla hiçbir şey başaramayız! Bizim kadınlarımız da
Avrupalılar gibi ikiden, hatta birden fazla çocuk sahibi olmasalar-
dı, büyük işler yapardık.” Bir an rahatlamış olan yetkili, kendisine
güvenilirliğini yeniden sağlama olanağı veren kravatını düzeltir.
Artık ekonomik felaketin sorumluluğu, katı bir şekilde, müsebbibi
olan şeyin üzerine atılmıştır: Kontrol dışı kadınlar/rahim/döl yata-
ğı.

Kadınlar, bir kez daha, tüm sorunların kaynağıdır. Onlar, va-
tandaşlarını harika bir şekilde koruyan devletin planlayıp yerine
getirdiği projeleri engelleyenlerdir. En başta, kendilerini görülme-
miş bir şekilde cahil bırakanlar olmak üzere (bu tür yorumları din-
lerken, ilgili bakanlıkların tüm çabalarına rağmen kadınların cahil
kalmak için ellerinden geleni yaptıkları izlenimine kapılırsınız)
Arap kadınları, kalkınmanın önündeki tüm engellerin nedeni ve
kaynağıdır. Tıpkı işsizlik gibi, sağlık ve eğitim kurumlarının ye-
tersizliğinin müsebbibi de kadınlardır.

İlk bakışta, Planlama Bakanlığı’nın bu alandaki üst düzey uz-
manlarınca – ki çoğu erkeklerden oluşan bir gruptur – hazırlanan
istatistik veriler, kadınların rolünü çok müphem olarak gösterirler.
İstatistik Bürosu uzmanlarının üzgün bir şekilde gözlemledikleri
gibi¹ “1962’de binde 46.1 olan kaba doğum oranı, Fas’ı, doğum
oranının en yüksek olduğu ülkeler arasına sokmuştu. 1982 nüfus
sayımında, bu oran 9 puan düşerek binde 37’ye geriledi.”

Doğal olarak, “doğum oranı” ve “kaba” terimleri arasındaki
bağlantının kadın imgesiyle bir ilgisi yoktur çünkü, çocuk yapmak
için iki kişi gerekse de, geceki harika yakınlık anlarının izini taşı-
yan ve dokuz ay sonra da bebek dünyaya getiren tek kişinin kadın
olduğu bilinir. Bu nedenle kaba doğum oranı, tüm debdebesi için-
de, insanoğlunu davetsiz bir şekilde dünyaya getirme gücünü or-
taya koyarken, Sağlık ve Planlama Bakanlığı’nın istatistikleri,
1962’deki yüzde 18.7’den 1982’de yüzde 12.5’e gerileyen çocuk

ölümlerindeki düşüşü, kültürün doğa üzerindeki zaferi olarak gösterir.

Bu alanda gerçekten çok büyük çaba harcandığı için, söz konusu istatistikler Sağlık Bakanlığı için fevkalade bir başarının işareti-dir. Dolayısıyla bu belgeler bize, Fas'ın doğal nüfus artış oranının 1962'deki yüzde 27.4'ten, 1982'de yüzde 27.7'ye yükseldiğini gösterir. Bu da, söz konusu verilere göre, nüfusun yılda her bin kişide 27.7 kişi arttığı anlamına gelir.² Hayır, yanlış okumadınız. Bu, şu anlama gelir, Sağlık Bakanlığı'nın anne-çocuk sağlığı ve planlama alanındaki tüm çabalarına karşı, – Fas'ta bu çabalar çok büyüktür – kaba doğum oranıyla kaba ölüm oranı arasındaki fark olan doğal nüfus artış oranı düşmemiştir. “Doğum ve bebek ölüm oranları arasındaki bu paralel düşüş sonucu, Fas nüfusunun doğal artış oranı hiçbir değişiklik göstermemiştir. Başka bir deyişle, nüfus aynı oranda artmaya devam etmiştir”.³

Bu konuda kadınların suçunu olasılık olmaktan da öteye götüren bir başka nokta, kadınların, devletin kendilerine doğum kontrol yöntemlerini benimsetme çabalarına direniyor görünmeleridir. Doğum kontrol yöntemleri kullanma oranı İngiltere'de yüzde 83, Fransa'da yüzde 79, Kanada'da yüzde 78, ABD'de yüzde 68 olmasına karşın, Faslı kadınlar, Arap kızkardeşleriyle birlikte, doğum kontrol yöntemleri kullanmayı ‘reddederek’, bölgesel demografileri bozmaya devam etmektedirler. Bu yöntemleri kullanma oranı Fas'ta yüzde 27'den fazla değildir. Cezayir'de ise şaşırtıcı bir şekilde yüzde 7 oranında durmaktadır.⁴ Bu konuda en gerideki Yemen'de ise bu oran yüzde 1'dir. Arap kadınlarını planlamanın başarısızlığından sorumlu tutmak isteyenler, bu tür verilerde, iddiaları için “bilimsel” nedenler bulabilirler.

Şimdi Faslı kadınlara dönelim. Devletin gösterdiği bu çabalara karşın neden nüfus artış oranı düşmüyor? Her şeye rağmen, kısmen gayretli aile planlama programları sayesinde, kadın başına düşen çocuk sayısı azalmıştır: “...1960'ların başlarında, kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı 7 idi ve bu konuda kent ve kırsal nüfusları arasında kayda değer fark yoktu. Yirmi yıl sonra, 1980'lerde, bu ortalama, kadın başına 5.5 idi”.⁵ Kuşkusuz, denklemin diğer ta-

rafında, bağımsızlığın getirdiği güven ortamında dünyaya gelmiş altmışların bu masum küçük kızlarının şimdi büyüyerek, ekonomik gelişmeyi sağlamaya yönelik bakanlık planlarını açıkça engelleme-ye kararlı annelere dönüşmeleri gerçeği vardır. Çeşitli bakanlıkların planlarına ve doğurganlık oranındaki (yıllık doğum sayısının çocuk doğurma yaşındaki kadınlara, örneğin 15-49 yaş arasındaki kadınlara, oranı) genci düşüşe rağmen daha çok çocuk dünyaya geliyor, çünkü annelerin sayısı artıyor. Devlet ve onun görevlilerine karşı yapılan kadın komplosunun gerçek boyutu budur.

Doğum sayısıyla ölüm sayısı arasındaki farkın – yani, sizin ve benim gibi, hayatta kalma ve tamamına erme şansı olanların sayısı – oluşturduğu bu doğal büyüme oranı, devletlerinin, mutluluklarını ya da en azından refahlarını sağlaması gereken nüfusu oluşturur. Dolayısıyla, çayımız için ne kadar şekere, ekmeğimiz (ah ne kadar lezzetli) için ne kadar una, ve daha önemlisi kaç tane okula, eve, otobüse ve trene vb. ihtiyacımız olduğunu hesaplamamızı mümkün kılan bu verilerdir. Bununla, tüm idarî öfkenin neden kadın cinsine yöneltildiği görülmeye başlanır.

II

Kadınlar ile İslâm Devleti Arasındaki İlişkilerde Bir Devrim Olan

Doğum Öncesi Bakım Kavramı

Kadının doğurganlığı ve erkeğin idari verimliliği

Normal olarak, bir programı yürütmekle görevlendirilmiş bir kurumun verimliliği, başlangıçta belirlenmiş amaçlarla elde edilen sonuçların karşılaştırılmasıyla değerlendirilir ve bu yapılırken de, doğal olarak, işlemin maliyeti göz önüne alınır. O zaman, programın bütçesini bundan yararlananların sayısına bölerek işin maliyeti konusunda fikir edinilebilir. Bundan yararlanan insanların sayısı fazlaysa, programı yürüten kurumun verimliliği yüksek, maliyeti düşük olacaktır. Şimdi, doğum öncesi bakım araştırmasına göre, bu programdan, potansiyel olarak yararlanabileceklerin yalnızca üçte biri fayda sağlamıştır. Şimdi, hizmetlerin verimliliği kavramına daha yakından bakalım. Sanki kamu hizmetlerinin ilgili oldukları

alanlarda verimli olması gereği yokmuş gibi, kadınlarla ilgili hizmetlerde bu verimlilik kavramından pek az söz edilir.

Potansiyel fayda sağlayıcıların kadınlar olduğu alanlar başta olmak üzere, devletin idaresindeki programlar incelendiğinde, çoğu Arap devletinde bunların hayli etkisiz olduğu sonucuna varılır. Anne adayları için doğum öncesi bakım sağlamayı ve bu kadınlara hamilelik ve doğumda yardım etmeyi amaçlayan sağlık programlarının idaresine gelince, bu programı yürütmenin uygun yolu, tahsis edilen bütçeyi bundan yararlanacakların sayısına bölmek olacaktır. Şimdi, malî meselelerde gizliliğin sistemin ilk kuralı olduğu Arap ülkelerinde yaşıyoruz. Malî işlemler ve bütçe tahsisleri söz konusu olduğunda şeffaflık yokluğu, toplumsal (ve diğer) programların yapısal özelliklerinden biridir. Örneğin sağlık istatistiklerinde, il başına düşen yararlanacak kişilerin sayısı verilir, ancak, programın verimliliğini değerlendirmemizi sağlayacak olan, harcanan miktarlara ilişkin bir gösterge hiçbir zaman bulunmaz. Bütçe konusunda böyle şeffaflık olmadığında, yapabileceğimiz tek şey, bu programlardan yararlananların sayısını değerlendirmektir. Bu değerlendirme, tek başına, oldukça açıklayıcıdır.

Harem ve *hicap* (örtünme) toplumlarında devrimci bir kavram olarak doğum öncesi bakım kavramı

Doğum öncesi bakım anlayışı, *hicabın* (örtünme) temel bir kavram olduğu toplumlarda, kadın ve devlet arasındaki ilişkilerde kesin bir kırılmayı temsil eden, yeni bir kavramdır: Harem ve *hicap*, birbirlerinden ayrılmaz kavramlardır ve bunlar birlikte, devletle aile reisi arasında bir işbölümü husule getirirler. İslâm toplumunda harem, aile reisinin yetkisi altındaki eviçi alandır; aile reisi buradaki kadınların bedenleri üzerinde yegâne mal sahipliği haklarını elinde bulundurmanın yanı sıra, bu kadınların cinsellikleri ve doğurganlıklarını tek başına kontrol eder. Aile reisine tek başına bu hakkı veren, katı bir şekilde tanımlanmış namus yasasıdır ve geleneksel toplumda, namus yasasını ihlal eden kadına karşı şiddet, devlet tarafından hiçbir şekilde cezalandırılmaz. Arap basınında bazen namus suçlarıyla ilgili haberler yayınlanır ancak, Suudi Prensesi ile

ilgili o ünlü olayda olduğu gibi, bu konularda genellikle kaydede-
ğer bir ihtiyat görüldüğü için, basında bu tür haberlere rastlamak
her zaman şaşırtıcıdır. Yeni olan, namus suçunun ortaya çıkardığı
şaşkınlık ve mahcubiyettir ki bu, Arap toplumunun değişim ve dö-
nüşüm geçirdiğini göstergesidir.

Bu bağlamda, kadınların hamilelikleri ve doğumlarıyla ilgile-
nen – esas olarak erkek memurların yer aldığı- bir devlet fikri, ra-
dikal bir devrime işaret eder. Arap dünyası ve Fas, şu anda, gerek
zihniyet olarak gerekse pratikte bu radikal devrimi geçirmektedir
ve ortaya çıkan karışıklık ve çıkmazın nedeni de budur. Örtünme
konusundaki tartışmalar ve karma eğitimin yasaklanmasını ısrarla
isteyen köktendincilik, bu direnişlerin ürünleridir. Ve bunların or-
taya çıkardığı şiddet, her şeye rağmen derin dönüşümlerin geçiril-
diğini anlamamızı sağlar. Bu yüzyılın en önemli olaylarından biri
de, ailenin ve kadınların ihtiyaçlarıyla ilgili alanlarda, devlet ile ko-
calar-babalar arasındaki görev dağılımının yeniden düzenlenmesi
ve doğum, eğitim, istihdam gibi alanlarda kadınlarla ilgili işlerin
idaresinin resmen, eviçi alandan kamu alanına kaymasıdır. Bu, yal-
nızca cinsiyet rollerinde değil, fakat aynı zamanda ve daha önemli
olarak, kadınlar ile devlet arasında çok büyük bir devrime işaret
eder. Diğer bir değişimle, bu, *hicap* düzeninin tümünden yıkıldığını
gösterir. Kadınların, en azından devlet faaliyetleri alanında, vatan-
daşlar ve devletin – kadınlarla doğrudan bir ilişkiyi hiçbir zaman
tanımamış olan İslam devletinin – doğrudan ortakları olarak orta-
ya çıkmalarıyla, hakikî uzamsal bir devrim meydana gelmiştir.

Gerçekten istemese de, modern Arap devleti, aile planlaması
veya anne-çocuk sağlığı programlarıyla, cinselliğin ve doğurganlı-
ğın yönetimine ne zaman müdahale etse, zihinsel alanda esaslı bir
dönüşüme yol açar. Ancak Arap devleti, kadınları hedef alan bu tür
programları, devletin görevleri konusundaki bir iç tartışma ya da
felsefî ve siyasî alandaki bir yeniden yönelim sürecinin sonucun-
da benimsemez. Arap devleti bu programları – ki sorun da budur –
sözleşmeler (örneğin Birleşmiş Milletler'inki gibi) biçimini alan
uluslararası baskı sonucunda benimser. Eğer devlet modern bir
imaj çizmek, ya da nüfus kontrolüyle bağlantılı birtakım fonlardan

yararlanmak istiyorsa, bu sözleşmeleri onaylanmak zorundadır. Arap ülkelerinde aile planlamasının benimsenmesinin tarihi, çoğu durumda yabancıların parasıyla finanse edilen bu programlara her zaman – ve hâlâ – direniş olduğunu gösterir. Çoğu zaman kutsal belgelere dayanarak gizlenen bu direnişin altında, kültürel bir gerçek yatar: Arap kadınları aile reisinin malı olarak kabul edilirler ve devlet kendisini kadınlara hizmet etmek yükümlülüğüne sahip saymaz. UNICEF’in, doğum sırasındaki ölüm oranının, bu kalkınma sırasında en çarpıcı eşitsizliklerden birini göz önüne serdiği yolundaki gözlemine dayanarak tanımladığı doğum öncesi bakım kavramı, şu bağlamda devrimci bir kavramdır:

Bu verilerin en trajik olanı, anne ölüm oranıyla ilgili olandır. Tüm toplumsal göstergeler (okuma-yazma, ömür süresi veya çocuk ölüm oranları), sanayileşmiş ülkeleri geliştirmekte olan ülkelere ayıran büyük uçurumu gözler önüne serer... Tüm çeşitli faktörleri göz önüne alırsak, gebelik ve doğumla ilgili nedenlerden ölüm riskinin, geliştirmekte olan dünyada en az 40 kat daha yüksek olduğunu ve hatta bazı durumlarda, en yoksul ülkelere 150 kat fazla olduğunu görürüz. Afrika’da, her 100.000 canlı doğumda 700 anne ölümü olduğunu görürüz... Sanayileşmiş ülkelere, bu ortalama ondan azdır... Kadınların şu kurallara uymalarını sağlayarak, hamilelik ve doğumun tehlikelerini önemli ölçüde azaltmak mümkündür:

- hamilelik sırasında düzenli tıbbî kontroller yaptırmak,
- doğum sırasında bir uzmanın bulunmasını sağlamak,
- doğumlar arasında en az iki yıl süre bırakmak ve 18 yaşın altında hamilelikten kaçınmak...⁶

Bu anneler için bakım tanımlaması, toplumu evi içi alana ait olanlar ve kamu alanına ait olanlar olarak ikiye bölen harem (bu kelime *haram* sözcüğünün kökünden türemiştir) ve *hicap* (bu sözcük de, bir yeri gizlemek, bir perdeyle ya da sembolik bir sınırla işaretlemek anlamındaki *hicabe* kökünden gelmiştir) yasasının ihlali anlamına gelir.

Hicap kavramı, üç boyutludur ve bu üç boyut sık sık kesişir. Birincisi, görmeyle ilgili boyuttur: Gözden saklamak. *Hicabe* fiilinin kökü “saklamak”tır. İkinci boyut uzamsaldır: Ayırmak, bir sınır çizmek, eşik koymak. Son olarak, üçüncü boyut ahlâkîdir: Bu yasak sorunuyla ilgilidir. Bu düzlemde karşımızda, görmeye ya da mekânla ilgili olanlardaki gibi aklın gerçekliğinde varolan elle tutulur kategoriler değil, fikirler düzeninden çıkma soyut bir gerçeklik vardır. *Hicap* tarafından saklanan alan, “yasaklanmış alandır”.⁷

Karar alma sürecinin hemen hemen yüzde 100 seçkin erkek memurların elinde bulunduğu bir İslam devletinin doğum öncesi bakım programları, – kadınların ve cinselliklerinin alanı olan- harem, aile dışından erkekler tarafından yapılan açık bir müdahaledir. Başta yoksul kadınlar olmak üzere kadınların bu tür yeni hizmetlerden yararlanmalarını sağlamak, hem kendilerini kamu alanından dışlamış olan zihniyetle olumlu açıdan bir kopuşa, hem de kadınların, herkesin çıkarı için çalışan modern devletin modern vatandaşları olarak ortaya çıkışlarına işaret eder. Şimdi ele alınacak mesele, Fas devletinin bunu ne kadar başarılı şekilde yerine getirdiğidir. Bunun için, hamile kadınlara bakım programlarının sonuçlarına bakmalıyız.

Fas Demografi ve Sağlık Araştırmasının Sonuçları. Fas Kadınlarının üçte ikiden fazlası, evde, yanlarında bir uzman bulunmadan doğum yapıyor

1987’de yapılan Fas Demografi ve Sağlık Araştırması, nüfusun en yoksun bırakılmış kesimlerinden kadınları örnek alması açısından ilginç bir araştırmadır. Bu kadınların hemen hemen yarısı (yüzde 47.6) yardımla yaşamaktadırlar ve üç asgârî konfor göstergesinden (çeşme suyu, özel tuvalet, gaz) yalnızca birine sahiptirler ya da hiçbirine sahip değildirler; hemen hemen üçte ikisinin ne buzdolabı ne de televizyonu vardır (yüzde 59.8). Devletin yoksul kadınlara sağladıkları arasında nadiren yer alan bu anne-bebek sağlık bakım programlarının, devletin, hiçbir şekilde hesaba katılmayan ekonomik olarak marjinalleştirilmiş kadınlar konusunda olumlu

iradesini ortaya koyması açısından, bir dereceye kadar istisnâ olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte araştırma, hamilelik, doğum ve çocuğun ilk yıllarında bakım sağlamak amacıyla oluşturulan bu programların etkisinin, özellikle bu tür programların Üçüncü Dünya'daki maliyeti göz önüne alındığında, görece hayal kırıklığına uğrattıcı olduğunu gözler önüne serer. Araştırma sonuçlarından oldukça şaşırtıcı olan ilki, sanki sağlık altyapısı yokmuşçasına ya da sadece sınırlı bir gruba hizmet veriyormuşçasına, kadınların üçte ikisinin evde doğum yapmaya devam etmeleridir. Kadınlardan yalnızca yüzde 26.3'ü, doğum için bir hastaneye gitmeyi başarıyor. Bu kadınlardan da yalnızca üçte biri, bir doktor tarafından bakılma şerefine erişiyor. Diğerleri, doğum sırasında hemşirelerin ya da ebelerin yardımıyla yetinmek zorunda kalıyorlar.⁸ Çocuklarını evde dünyaya getiren bu kadınlar, doğumun ardından devletin kendilerine sağladığı varsayılan bakımı alabilselerdi, durum bu kadar vahim olmazdı. Ama maalesef, araştırma, doğum yapılan yer ile doğum öncesi ve sonrası bakım görme arasında yakın bir bağlantı olduğunu gösteriyor. Evde doğum yapan kadınlardan yüzde 82'si, doğumu müteakip hiçbir bakım görmezken, bir devlet hastanesinde doğum yapanların yüzde 30'u, böyle bir bakımdan yararlanıyorlar. Özel sektörde doğum yapanların üçte ikisi, doğum sonrası bakım görüyor.⁹

Genel olarak, araştırmaya katılan kadınların üçte ikisi (yüzde 71.3) doğum öncesi bakım görmediler. Doğum öncesi bakım gördüklerini söyleyen geri kalan üçte bire (yüzde 28.7) giren kadınların hemen hemen yarısı, bu bakımı özel sektörde aldı. Bu durumda, örneklemdeki toplam 3,753 kadının sadece 555'i – yüzde 14.7 – doğum sonrası bakımı kamu sektöründe almış oluyor.¹⁰ Ancak, doğum sonrası bakım için bir devlet hastanesine gidebilmek, bir doktor tarafından tedavi edilme şansına kavuşmayı hiçbir şekilde garanti etmez. Bu kadınların yalnızca dörtte birine hastanede bir doktor bakmıştır. Kalan dörtte üç, hemşirelerin ve ebelerin bakımıyla yetinmek durumunda kalmıştır.

Bu bulgular gibi hayal kırıklığı yaratıcı başka bir durum da, as-

lında bu programların başarısızlık derecesini sadece belli bağlantılar ışığında anlamamızdır. Oturulan yer, yoksulluk ve yaş gibi faktörler, bu programlardan yararlanma şansını önemli ölçüde azaltır. Kırsal kesimde yaşıyor olmak, bu programlardan zımnî dışlanma anlamına gelir. Kırsal kesimdeki kadınların yalnızca yüzde 10'u hastanede doğum yapmakta ve hemen hemen yüzde 90'ı, ulaşımın, özellikle de ambulansların yetersizliği göz önüne alındığında, tüm komplikasyonları ve riskleriyle evde doğurmaktadırlar. Kırsal kesimde yaşayan annelerin yalnızca yüzde 14'ü, doğum öncesi veya sonrası bakım görme olanağına sahip olabilmektedirler. Yoksul olma gerçeği, anneyi manen lekelemektedir. "Yoksulluk eşiğinde" yaşıyor olarak sınıflananların sadece yüzde 5.7'si hastanede doğum yapmakta ve yalnızca yüzde 7.9'u doğum öncesi bakım görmektedir.

Bununla birlikte, en şaşırtıcı bulgulardan biri de annelerin yaşıyla ilgilidir. Çelişkili bir şekilde, ilk kez anne olacakların karşı karşıya bulundukları riskler göz önüne alındığında, doğum öncesi bakıma en çok ihtiyacı olan çok genç hamile kadınların, aslında bu bakımı alma olanakları en az olanlar olduğu görülür. Hamilelikleri döneminde en hassas durumda olan 15-24 yaş arasındaki anneler, hastanede doğum yapma şansına sahip olmuş kadınların yalnızca yüzde 27.6'sını oluştururlar. Bu kategoridekilerin karşı karşıya bulundukları risklerin aşikâr olmasına rağmen, kalan üçte ikilik bölüm evde doğum yapmaktadır.¹¹

Şaşırtıcı olan, Ulusal İstatistik Bürosu'nun, Fas'taki kadınlar ve onların durumları üzerine yaptığı yayınlarda, konu sağlık meselesine gelince, hiçbir şekilde başarısızlıktan söz etmemesidir. Bize toplumsal eğilimler ve gelişmeler üzerine gerçekleri ve verileri sağlamakta uzmanlaşmış, ve özellikle doğurganlık ve kadınlar hakkında bilgi söz konusu olduğunda kayda değer – ve takdir edilen – çabalarıyla son yıllarda ayrı bir yere oturan Ulusal İstatistik Bürosu, muhtemelen Fas'taki en çok bilgiye sahip kurumdur. Büronun 1989'daki raporunda, aile planlaması başarılı olarak gösterilmiştir:

Beslenme, aşılama, doğum kontrol yöntemlerini kullanma ve bebek bekleyen annelerin bakımı konularında kadınları eğitmek için ortaklaşa çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Böylece, 1979-1985 arasında aile planlama merkezlerinin sayısı 315'ten 475'e çıkmıştır. Bu merkezler, doğum kontrol araçlarının teminini ve bunlarla ilgili bakımı sağlarlar. 1986'da, doğum kontrol haplarını, rahim içi araçları (IUDS) ya da prezervatifleri kullananların sayısı ilk kez 432,170'e çıkmıştır. Bu rakam 1979'da sadece 133,815 idi. Bu da, yüzde 223 oranında bir yükseliş demektir.

Berlin Duvarı'nın yıkılışından beri, istatistiklerin, televizyonda – ya da modern devletin emrindeki diğer medya kuruluşlarında – umut verici bir propaganda olarak, kendilerini öven şekilde sunulması, Üçüncü Dünya ülkelerinde bile oldukça can sıkıcı olmaktadır. Doğu Avrupa'da sosyalizmin çöküşünden çıkarılan derslerden biri de, şeffaflığın verimlilikte önemli bir unsur olduğunun ortaya çıkmasıydı. Faslı istatistikçilerin bundan ders çıkarmadıkları görülüyor. Onlar, programlarının enerji ve kamu kaynaklarını boşa harcadığı gerçeğine rağmen, bu programlardaki başarılarını meth etmektedir. Şimdi burada açıklamak durumunda olduğumuz şey, devletin ve (özellikle, hamile kadınlar gibi yüksek risk grubundakilerin yaşam ve ölümlerini ellerinde tutan) kamu hizmetlerinin performanslarını değerlendirme ve bu konuda bilgi vermekle görevli teknik servislerin gösterdikleri duyarsızlıktır.

Kepazelik, kamu hizmetlerinin kadın meseleleri konusundaki verimsizliklerinden çok, başarısızlıklarının kayıtlara bile geçirilmediği gerçeğidir. Bu başarısızlık kayıtlara geçirilse, kamu hizmetleri kendisine çeki düzen vermek zorunda kalacaktı ve böylece, sürekli kendisi övmekten başka şeyler üretebilecekti. Bu övgünün altında, bu hizmetlerin öncelikleri ve amaçlarıyla ilgili bir rahatsızlık hissi olduğu görülebiliyor.

Gider kayıtlarının, devlet programlarının performansı (örneğin, bakım gören hamile kadınların sayısı) ilgili istatistiklere eklenmesi, bizim de şeffaflık çağına geçmemize yardım edebilirdi. Eğer bu programlar ulaştıkları insanların sayısına göre değerlendirilse ve

bunların en yoksul ve en mahrum annelere yardım sağlama yeteneği konusunda biraz değerlendirme yapılsaydı, başarısızlığı kabul eder ya da en azından uygulamadaki başarılar konusunda birazcık tevazu gösterirdik. Eğer devlet şeffaflık ortamında ve verimlilik hattında görev yapmaya zorlansaydı ve bu hizmetlerin, yatırılan paranın bunlardan yararlananların sayısına oranıyla ilgili gerçek maliyetlerinin çok yüksek olduğu ortaya çıktığında, önceliklerini sorgulamak zorunda kalsaydı, bu araştırmanın sonuçları açıklandığında Sağlık Bakanlığı'nda gerçek bir krizle karşılaşırız. Ama böyle bir şey olmuyor. Kadınlara yönelik programların amaçlarına ulaşmadığı gerçeği, devlet için bir sorun teşkil etmiyor. Bu, oldukça basit rutin bir iş olarak görülüyor. Şimdi inceleyeceğimiz konu, verimsizliğin apaçık olmasına rağmen bunun sorun kabul etmeme durumudur.

III

Kadın Meselelerinde Kamu Hizmetlerinin Etkili Olmaması Neden Skandal Olarak Görülmez?

Vatandaşlığa engel kavramlar olarak *kaid* ve *hicap*

Önemsiz demeyelim ama yatıştırıcı görünen, fakat bununla birlikte incelemeye değer bir mesele de, kadınlara çok az hizmet veren, verdiğinde de bunu son derece üstünkörü yapan sağlık ve eğitim gibi ana bakanlıkların, skandal yaratacak kadar verimsiz görülmemeleridir. Devlet yetkililerinin sürekli televizyona çıkarak kalkınmadan ve elde edilen “ileri doğru o muazzam sıçramadan” (*qafza hassima*) bahsedip durdukları Arap ülkelerinde, kadınların cehaletlerinin ve temel sağlık hizmetlerinden dışlanma oranlarının dünyadaki en yüksek seviyelerde bulunmasının doğal karşılanmasının nedeni nedir?

Vatandaşlık ile *kaid* (kadınların yıkıcı gücü) kavramı arasındaki çatışma ve ayırımı *hicap* kavramı

Kaid kavramı toplu hafızada önemli bir yer tutar. Ne zaman bir kadın bir sözleşme ya da proje üzerinde hararetle görüş bildirse ve argümanını ikna edici bir şekilde ortaya koysa, 12. Surenin (Yusuf suresi) ünlü 28. Ayeti, celladın kılıcı gibi tepesinde sallanır: “*inna kaydakkuna la azim*” (“Sizin desiseniz gerçekten büyüktür!”). Aslında bu söz, zina girişiminde bulunan bir kadının suçunu anlatan bu ayette iki kez tekrarlanır ve bu ona muazzam bir etki kazandırır. *Lisan el-Arab*’ın (en yetkin Arap sözlüklerinden biri) gösterdiği gibi *kaid*, “*el-kub*” (bayağılıkla birleşmiş kötülük), “*el-mekr*” (soğukkanlılıkla önceden tasarlanmış yıkıcılık arzusu). *Kaid* kavramını açıklayan diğer bir eşanlamlı sözcük “*el-ihtiyal*”’dır, mesela dikkatle ve uzun sürede tasarlanmış kurnazlık.

Aslında önceden tasarlama, soğukkanlılıkla planlama ve hesaplı-kitaplı kötülük niyeti, *kaid* kavramının esasıdır: Sözlüğün bize “savaş, *kaid* olarak adlandırılır” demesinin “nedeni budur” Yusuf Suresine göre, *kaid* bir kadının zina yapma niyetidir. Bu nedenle kadınların *kaid*’i, cinsellikle ve her zaman sahip oldukları, kendilerini kocalarından başka erkeklere sunarak düzeni yıkmaya olanaklarıyla ilgilidir. Garip bir biçimde, bu ortaçağ sözlüğü *Lisan*’da İbn Manzur bize der ki, bir kişi bir kadının “*kaadat*” olduğunu söylerse, bu onun âdet halinin olduğunu gösterir. Fakat, bu ikinci anlam hafızanın derinliklerinde kaybolmuşsa da, bunun tam tersine, cinsellikleriyle, şehvet düşkünlükleriyle ve baştan çıkarma güçleriyle nizamsızlık tohumları eken kadınların yıkıcı gücü hâlâ çok canlıdır ve her gün buna başvurulur.

Bize ta başında “*Nahnu naqussu alika ahsan al-qassas*” (“Biz bu Kuran’da sana vahy eylediğimiz kıssaların en güzelini anlatacağız”) denilen Yusuf Suresi, kesinlikle Kuran’daki en güzel surelerden biridir. Bu surede, bilindiği gibi, kendisini bir kuyuya atan kardeşlerinin Yusuf’a ilk ihaneti anlatılır. Oradan geçen bir kervan tarafından kuyuda bulunan Yusuf, kurtarılarak Mısır’da bir Vezire satılır ve bu kişi ona evladıymışcasına muamele gösterir. Bu suredeki en önemli noktalardan biri, Yusuf’un güzelliğinden etkile-

nen, Vezirin, adı belirtilmeyen (sadece kocasıyla ilişkisiyle, Vezirin karısı=İmraat el-Aziz diye anılan) karısının onu baştan çıkar-maya çalışması, Yusuf'u kendisiyle birlikte olmaya neredeyse ik-na etmesi, ancak Yusuf'un kendisini toparlayarak geri çekilmesi-dir. Dolayısıyla *Kaid*, kadınlardan kaynaklanan, zar zor kontrol al-tında tutulabilen bir güçtür ve kadınlar bu gücü, efendilerinin ve babalarının düzenini bozmaya karar verdiklerinde harekete geçire-bilirler. İşsizlik ve ulaşım sistemindeki karmaşanın suçunun bile, kadınlar ile onların sorumlu tutuldukları yüksek doğum oranının üzerine atılma biçimi, bu kavramı tekrar akıllara getirmekte ve ona bugünkü yenilenmiş önemini vermektedir. Aile planlamasının ko-nu olduğu konuşmalarda, bu kavrama kuşkulu bir biçimde sık sık gönderme yapılır.

Kaid'e, hemen her gün, sokaklardaki günlük müzakerelerde – bir giysinin ya da yiyeceğin fiyatı üzerinde pazarlık yapılması gi-bi – becerikli kurnazlıklar anlamında ya da bakanlık toplantıları gi-bi daha ciddî ve planlı ortamlarda başvurulur. Ne zaman bir kadın iyi muhakeme edilmiş bir fikir ileri sürse veya karşısındaki köşe-ye sıkıştıracak ve geri çekilmeye zorlayacak şekilde kurnazca mü-zakere etse (bir malın fiyatı ya da bir sözleşmenin bir maddesi ko-nusunda), hemen o “Sizin desiseniz gerçekten büyüktür!” sözünü duyuyversiniz.

Kaid kavramı, kadın cinselliğinin potansiyel bozgunculuk ve fitne unsuru olarak görüldüğü *hicap* kurumunu açıklıyor olarak da değerlendirilebilir. *Hicap*, kadınları kamu alanından saklayan bir bariyerdir. Muhammed'in karılarına “peçelerini indirerek” tanın-malarını sağlamalarının tavsiye edildiği 33. Surenin 59. Ayeti gibi ayetlerde görüldüğü gibi *hicap* da, *kaid* kavramında olduğu gibi, Peygamber'in zamanında Medine'de meydana gelen uygunsuz cinsel hareketlerle bağlantılıdır. Bu tür hareketler, erkeklerin ka-dınların önlerine çıkarak onları uygunsuz tekliflerle (*zina*) taciz et-meleri anlamına gelen “*ta'arrud*”dur. Buradaki tek fark, cinsel bozgunculuğu başlatan erkekler olduğu halde, kadınları girilmesi yasak, korunaklı bir alana kapatmak suretiyle korumak için, *hicap* getirilmiş ve kurumsallaştırılmıştır.

İslâm hafızası üzerine konumuz dışında kalan bu kısa yazı, kargaşalığın kaynağı olan yanlış cinsel tavırları anlatan İslâm aklındaki bu iki temel kavramın – *kaid* ve *hicap* – Modern Arapların bilincinde ve Arap siyasî dinamiğinde hâlâ çok güçlü olarak yer aldığını göstermesi açısından önemlidir. Varolan rejimlere genellikle karşı çıkan köktendinci akımların, karma eğitimi ve kadınların kamu yaşamına girmelerini kargaşa kaynağı olarak görmeleri gerçeği bize, kadınların vatandaşlar oldukları fikriyle hareket eden bir topluma ulaşmamızı sağlayacak kırılma noktasından ne kadar uzak olduğumuzu gösterir. Kadınların vatandaşlığı, hâlâ ulaşılması beklenen bir amaç olarak duruyor ve bu hedefe ulaşılması, gerek kitlelerin gerekse yetkililerin eğitilmesi sürecini gerektiriyor.

Ne sınırlandırılması gereken bir tehlike, ne de saklanması ve silinmesi gereken yıkıcı bir güç olarak değil de, işlenmesi gereken bir kaynak ve geliştirilmesi gereken bir yetenek olarak görülen, eşit ve sorumlu bir vatandaş olarak kadın düşüncesine ulaşınca kadar, Arap dünyasındaki her kalkınma projesi başarısızlığa mahkûm olacaktır. Bu gerçekleşene kadar, fanteziler içinde kaybolmuş, mitlerle ve arkaik fikirlerle çevrilmiş bir toplumdaki, insanoğlunu kaynak ve yetenek olarak algılayan, bilimin yönlendirdiği bir topluma geçemeyeceğiz. Bu durumda, aslında kadınların eğitimi meselesi, bu geçişi sağlamak için en önemli araçlardan biri olarak önümüzde duruyor; yalnızca kadınlar, toplumsal yaşamın her alanına – özellikle politika gibi çok saygı duyulan bir alana – katılmalarıyla, somut bir değişim sağlayabilir ve ülkelerini geleceğe taşıyacak rotaya sokabilirler. Eğitimin bu kadar önemli bir sorun olmasının ve diğer alanlarda böylesine dinamik olan Arap toplumunun en utanç verici lekelerinden biri olarak kalan cehaleti, 1990'larda ortadan kaldırma gereğinin nedeni de budur.

IV

Doğum Kontrolünün Yaygın Olarak Uygulanmasını Sağlamak için Kadınların Eğitilmesi ve Başta Medya Alanında Olmak Üzere Demokratikleşme Sürecine Katılmaları

Şu anda Arap dünyasında, kültürel yaşamın önemli alanında – üniversite araştırmaları ve medya – aktif olarak faaliyet gösteren, eğitilmiş ve kalifiye bir seçkin kadın tabakası bulunuyor. Bu seçkin tabaka, yalnızca siyasî muhalefet alanında değil, bundan daha önemlisi, kültür ve medyatik üretim alanında şimdiden önemli bir rol oynuyor. Arap dünyasında kadınların yazdıkları kitaplar ve çektikleri filmler, toplumun hafızasındaki olumsuz kadın imajını değiştirmemiş olabilir ancak bunlar en azından, sorunun varlığından haberdar olunmasını sağlamışlardır. Bu nedenle, doğum oranının düşürülmesinde belirleyici bir unsur olarak görüldüğü içindir ki eğitim, doğurganlık faaliyetinin akla uygun olarak yerine getirilmesini teşvikte önemli bir faktördür. Bununla birlikte, eğitilmiş seçkin bir kadın sınıfının ortaya çıkmasına karşın, bu esas olarak kente dair bir fenomen olarak kalır ve özellikle de orta sınıfa mahsustur. Yoksul kadın kitlesi, bu mutlu durumun hâlâ çok uzağındadır.

Arap ülkelerinde eğitime rekor seviyede yatırım yapılmakla birlikte, kadınlar bundan pek fazla yararlanamamaktadır. Ayrılan kaynak çoğunlukla kadınlara gitmemektedir. Yukarıda, doğum öncesi bakım araştırmasında gördüğümüz gibi, annelerin hemen hemen üçte ikisi bu bakımdan yoksun bırakılmışlardır. Ancak yine aynı araştırma bize, eğitilmiş bir kadının doğum öncesi bakım görme şansının eğitimsiz olan hemcinsine oranla üç buçuk kat fazla olduğunu gösterir. Seksenlerin başında, başta doğum kontrol yöntemlerinin kullanımı konusundaki olmak üzere, Fas'ta yapılan tüm araştırmalar, eğitimle aile planlaması arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu göstermiştir: "Eğitim seviyesindeki her bir yükselişle birlikte, doğurganlık seviyesi düşmektedir" ¹² Şimdi bizi, devletin, kaynakların bilimsel planlamasına dayalı rasyonel kalkınma hedefiyle ilgili kararlılığı konusunda şüpheyi düşüren, tam

da bu, aile planlamasıyla kadınların eğitimi arasındaki nedensel bağlantıdır. Çünkü bu rasyonel kalkınma gerçekten hedeflenmiş olsaydı, kadınların cehaletini sona erdirmeye konusuna öncelik vermek gerekirdi. Bu önemli sorununun altında yatan gerçek, devletin kendini bu konuda etkili bir şekilde harekete geçmeye zorlamadığıdır.

Kaynakları ve dinamizmine karşın Fas, okuma-yazma bilmeyen kadınların oranının en yüksek olduğu Arap ülkeleri arasındadır. Bu oran yüzde 78.3'tür ve Cezayir'de de, Fas'takinden çok da fazla düşük değildir (yüzde 63.1). Bu rakam Mısır'da yüzde 79.8, eski Kuzey Yemen Halk Cumhuriyeti'nde yüzde 74.8, Güney Yemen'de ise yüzde 96.6'dır. Bu alanda öncü çalışmada bulunan tek İslâm ülkesi Irak'tır. Bu oranın yüzde 12.5 olduğu Irak, kadınların eğitim olanaklarının 'normal olarak sağlandığı'¹³ ülkeler arasında sınıflandırılabilir. Dolayısıyla, Nüfus Kriz Komitesi'nin karşılaştırmalı araştırmasında olduğu gibi, uluslararası kuruluşların Arap dünyasını, kadınların cahil bırakıldıkları bölgelerden biri olarak suçladıklarını görmek, pek de şaşırtıcı değildir. Kriz Komitesi'nin bu araştırmasında, doksan dokuz ülke, kadınların statüleri açısından sıkı sıkıya incelenmiş ve kadınların refahını ölçmek için oluşturulmuş yirmi ayrı göstergeye göre değerlendirilmiştir. Dünya kadın nüfusunun yüzde doksan ikisinin değerlendirildiği bu araştırmada, sağlık, eğitim, istihdam göstergelerine ve başta kadınların toplumun yönetimine katılımları konusundakiler olmak üzere diğer toplumsal faktörlere göre sınıflandırma yapılmıştır.

Tahmin edilebileceği gibi, Arap ülkeleri en alt seviyede yer almışlardır: "Kuzey Amerika ve kuzey Avrupa'nın en üst sıraları kapmaları; Afrika, Orta Doğu ve Güney Asya'nın alt sıralarda yer almaları hiç de şaşırtıcı değildir...Körfez'in gelir seviyesi yüksek, petrol ihraç eden ülkeleri ise bu konuda son derece zayıftırlar..."¹⁴ Kadınların okuma-yazma oranlarıyla erkeklerinkinin karşılaştırıldığı bu veriler, hizmetlerinde vatandaşlarına ayrımcılık gösteren bir devletle karşı karşıya olduğumuzu anlamımızı sağlar. Bağımsızlıktan bu yana, Fas erkeklerin hemen hemen yarısının (erkeklerin yalnızca yüzde 55.4'ünün okuma yazması yoktur) okullaşma-

sını sağlarken, Cezayir okuma-yazması olmayan erkeklerin oranını yüzde 37'ye düşürmeyi başarmıştır. Tunus ise her üç erkekten ikisini (yalnızca yüzde 32.4'ünün okuma-yazması yoktur) eğitme-yi başarmıştır, ancak kadınların yalnızca yüzde 40'ı bu eğitime ulaşma olanağına sahiptir. Artık varolmayan Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin liderlerini ateşleyen devrimci heyecan, bu liderleri eğitim konusunda kadınlara ayrımcılık yapmaktan alıkoyamamıştır. Bu ülkede, erkeklerin üçte ikisi (yalnızca yüzde 41.1'inin okuma yazması yoktu) eğitim olanağına sahipti ancak devrim, aynı seviyedeki eğitimi her dört kadından yalnızca birine sağlamıştı.¹⁵ Arap ülkeleri doğum oranını gerçekten kontrol altında tutmak isteselerdi, ihtiyaç duydukları şey sadece kadınların kitle halinde eğitimiydi. Arap devletlerinin bu tür projelerdeki en iyi ortakları, eğitilmiş kadınlardır. Sadece birkaç yıllık bir eğitim, bu alanda mucizeler yaratmaktadır. Gerçekten, bu konudaki bağlantı öylesine açık ve istatistikler öylesine boldur ki, gerek Fas gerekse diğer Arap ülkelerinde doksanların “kadınların cehaletini ortadan kaldırma on yılı” olarak ilan edilmemesi şaşırtıcıdır.

Aslında, Arap dünyasında – ve genel olarak İslâm dünyasında – aile planlamasının tüm geleceği, kadınların eğitime ve kadınların medyada etkin hale gelerek kendi imajlarını yaratmalarına bağlıdır. Telekomünikasyon alanındaki inanılmaz gelişmeler ve televizyonun kitleler tarafından kullanımı, gelecekteki stratejilerimizi belirlerken gözlerimizi çevirmemiz gerekenin bu teknolojiler olduğunu gösteriyor.

Sonuç

Kadınlar bir kez yaşamın diğer alanlarında aktif olarak yer almayaya ve kendi yaşamları ile bedenlerinin idaresi üzerinde belli bir kontrol, belli bir özerklik elde etmeye başladıklarında, rasyonel aile planlamasının kadınlar arasında toplu bir pratik haline gelmesi kaçınılmazdır. Kendi yaşamları ve çevreleri üzerinde “iktidarın böylesine ele geçirilmesi” için gerekli tüm koşullar mevcuttur: Kadınların imajı ve statüsünü değiştirmeye kararlı eğitimli seçkin bir kadın sınıfının ve hemen hemen tüm orta sınıf evine girmiş olan

ve artan bir şekilde yoksulların da evine giren televizyonun varlığı. Fas Demografi ve Sağlık Araştırması, ankete katılanların yüzde 47.6'sının evlerinde ne çeşme suyu ne de özel tuvalet bulunduğu halde, yüzde 18.5'inin evinde hem televizyon hem de buzdolabı, yüzde 21.7'sinin evinde ise bunlardan birinin bulunduğunu gösteriyor. Televizyonun yoksul ailelerin yaşamlarına bile bu denli nüfuz etmesi, hem kadınların eğitiminin artırılması hem de daha olumlu bir kadın imajının çizilmesi açısından televizyonun ne denli güçlü bir araç olabileceğini gösteriyor. Televizyon, Arap erkeklerinin zihniyetinin dönüştürülmesi açısından da kesinlikle en iyi araç olacaktır. Tüm bu saydığımız nedenlerden dolayı, halen medyada çalışan seçkin kadınların, çeşitli lehçelerde kadınlarla ilgili programların, filmlerin ve video filmlerin yapılmasında daha büyük rol oynayabilmelerini sağlayacak stratejiler geliştirmeliyiz. Hatta, geleceğin temel sektörlerinden biri olan medya yoluyla kadınların geliştirilmesini sağlamak için, bir kadın medya sanayii kurulmasını bile düşünebiliriz. Milyonlarca kadının eğitimi amacına yönelik olarak tasarımlanmış bir bilgisayar yazılımında uzmanlık sağlamaları için kadınlara eğitim veren kurslar açılması, pek çok amaca hizmet edebilir: En mahrum durumdakilere eğitim vermek, seçkin kadınlara daha büyük rol atfetmek, ve böylece Arap dünyasında imgelerin ve fikirlerin üretimini demokratikleştirmek.

Bu, eğitimde demokratikleşmeyi sağlamanın ve köktendincilik tehdidini bertaraf etmenin oldukça barışçıl ve "soğukkanlı" bir yolu olacaktır. Çünkü, devletin resmî söylemini yeniden ürettiği ve onunla iç içe geçtiği için, köktendinciliğin çok büyük etkisi vardır. Kadınlara, farklı bir kültür oluşturarak katkıda bulunma ve diğer mesajları iletme şansı vermek, demokrasinin özü olan bu "çoğul" etkiyi şimdiden yaratacaktır.

Diğer tüm alanlardaki iradesi ve inisiyatifi, kadını *kaid* kaynağı, yani olumsuz güçlerin odağı olarak algılayan bir toplum tarafından engellenen bir kadının, sadece doğurganlık alanında inisiyatif göstermesini beklemek mantıklı olmayacaktır. Bir kişinin özerkliği, ancak bu özerkliğin "bütüncül" olması halinde tasavvur edilebilir.

Batı'da doğum oranının azalması, başka birtakım şeylerin dışında, toplumsal ilişkilerin giderek demokratikleşmesi ve kadınların cemaatlerinin meselelerine daha fazla katılımlarıyla bağlantılıdır. Demokratikleşme ve katılım, kadınların bireysel yaşamlarında, eğitim ve istihdam alanlarına daha eşit olarak girebilmeleri biçimini alır. Doğum oranı, doğru bir kalkınma projesi çerçevesinde sınırlanabilir, azaltılabilir veya bunun çaresine rasyonel bir şekilde bakılabilir. Ancak, söz konusu rasyonelleştirme sürecine kadınlar ortaklarsa, veya bu sürecin şu ya da bu şekilde içinde yer alıyorsa bu başarılabılır. Aşağı sınıf ya da dışlama düşüncesinden daha mantıksız bir şey yoktur. Ancak bu kavramlar, Arap devletinin kadınlara yönelik tavrını yansıtmaktadır.

Kuşkusuz bu tavır Arap dünyasına özgü değildir, ancak Arap dünyası, kadınları yaşamın her seviyesine katılmaya davet ederek, *bu eşitsizlikçi görüşü değiştirme görevini üzerine almama alanındadır*. Bu, biyolojik bir sorun değildir ve bir anlamda, yalnızca teknik bir sorundur. Bu amaca yönelik gerçek bir medya politikası uygulanırsa ve fonlar tahsis edilirse, söz konusu sorun bir on yıl içinde çözülebilir. Körfez Savaşı'ndan sonra zihniyetlerdeki değişimi, bu çileli dönemde insanlar arasındaki heyecanı ve bu geçici dönemde Arap liderlerin inanılmaz yalnızlığını görünce, insan geleceğe umutla bakıyor. Yönetenler ve yönetilenler dahil herkes, güç ve refaha ulaşmanın, devlet ile yüzde 50'sini kadınların oluşturduğu vatandaşlar arasındaki yakınlaşmada yattığını anladı. Teşettür ve karma eğitim üzerindeki ateşli tartışmalar ve köktendincilik akımı, durumu kabul etme, sorunları açığa kavuşturma, zorunlu dinlenme araları verme ve belirsizlikleri giderme yolunda, yüzleşilmesi kaçınılmaz kargaşanın unsurlarından ibarettir. Ve bu anlamda, köktendincilik, örtünme ve karma eğitim konusundaki canlanan tartışmalarla birlikte, arkaik bir gerileme olarak değil de, şiddet içeren fasılları, eski davranış biçimlerinin bir kenara bırakılmasını ve acı veren yeni düzenlemeleri gerektiren moderniteye geçişte, yaşanması gereken zor bir süreç olarak düşünülmelidir. Filmler, kitaplar ve geçmişin feminist bir okumasıyla İslâm mirasının araştırılması, burada köktendinciliğe karşı koymanın en man-

tıklı ve etkili yollarından biri olarak duruyor. Bu yollardan bir diğeri de, gözlerimizi gerçekten önemli sayılan meselelere çevirmek, yani, kaynaklarının sınırlı olduğunu teslim etmek zorunda olduğumuz bir ortamda, fırsat eşitliğinin yaratılmasında yoğunlaşmak. İleriye yönelik en umut verici stratejiler, kavramların tarihsel kökenlerinin izahında ve kitaplar ya da sesli-görüntülü yapıtlar ortaya koymak amacıyla İslâm mirasına bir göz atmada saklıdır. Aralarında gençler için hikâyelerin de bulunduğu bu kitaplar, kadınların özerkliğinden bahsetmeli ve bunu kendi içinden gelişen bir görüngü olarak tanımlamalıdır. Mesele yalnızca, İslâm dünyasındaki kadınların kendi bedenleri üzerindeki kontrolü ele geçirmek için gerekli özerkliğe sahip olmaları gereği değil, aynı zamanda gezegende ortak yaşam biçimine katılma zorunluluklarıdır. Bu yaşam biçimi, yaşamı, ölümü, gezegen ve yıldızları algılamanın yeni biçimlerini öğrenmemizi de sağlar.

NOTLAR

¹ *Femmes et condition féminine au Maroc*, Royaume du Maroc, Premier Ministre Direction de la Statistique, 1989, s. 24. Kullanılan istatistik terimlerinin açıklaması şöyledir: Kaba doğum oranı (CBR), her 1,000 kişide yıllık canlı doğum sayısıdır; toplam doğurganlık oranı (TFR), çocuk doğurabilme yaşındaki toplam kadın sayısı ile ilgili olarak yıllık doğum sayısıdır (örn. 15 ile 49 yaş arası); kaba ölüm oranı (CDR), her 1,000 kişide yıllık ölüm sayısıdır.

² *A.g.e.*, s. 23.

³ *A.g.e.*, s. 24.

⁴ Doğum kontrol yöntemlerinin kullanım oranı ile ilgili veriler UNICEF'in 'Dünya Çocuklarının Durumu raporundan (Fransızcasından) alınmıştır, 1989, s. 102-3.

⁵ *Femmes et condition féminine au Maroc*, s. 24.

⁶ *La Situation des enfants dans le monde*, s. 42.

⁷ F. Memissi, *Le harem politique* (Paris: Albin Michel), s. 120.

⁸ *Fas Nüfus ve Sağlık Hizmetleri Araştırması*, 1987, Tablo 3: Zihinsel Sağlık Hizmetlerinin Kapsamı.

⁹ *A.g.e.*, Tablo 4.

¹⁰ *A.g.e.*, Tablo 2.

¹¹ *A.g.e.*, Tablo 5.

¹² *Planification familiale, fécondité et santé familiale au Maroc* (1983-1984): Rapport de l'enquête de prevalence contraceptive, Ministère de la Santé Publique, Statistiques Sanitaires, Şubat, 1985, s. 59

¹³ Abdelkader Sid-Ahmed, "Le Monde Arabe Horizon 2000", UNESCO serisi "Réflexion sur les problèmes mondiaux". ALESCO'da düzenlenen çalışma toplantısı, Tunus, 12-14 Eylül, 1988. BEP/88/WS/33. Table 1, Arap ülkelerinde okur yazarlık tahminleri. s. 64.

¹⁴ Nüfus Kriz Komitesi "Population briefing paper: country rankings of the status of women, poor, powerless and pregnant" Haziran 1988, NO. 20.

¹⁵ Abdelkader Sid-Ahmed, "Le Monde Arabe Horizon 2000", op. Cit.

Kadınların Çalışması Bağımlı İslâmda Siyasî Manipülasyon Olarak Dinî ve Bilimsel Kavramlar

Burada amacım bir tartışmayı sürdürmek ya da bu bölümün temeli ni oluşturan İLO araştırmasında¹ yaptığım gibi bir hipotezi kanıtlamak değil. Burada yapmak istediğim şey, İslâm toplumunda tehlikeli görülen bir plan üzerinde yoğunlaşmak: Ortaçağ dinî kavramlarını ve teknokratlarımızın (milletvekillerimizin, planlamacılarımızın, vs.) kadınların çalışması konusuyla ilgilenirlerken ellerinde bulundurdıkları Batılı eklektik bilimsel, ekonomik ve istatistikî kategorileri sorgulamak. Ortaçağa ait dinî mirasımız, modern teknokratlara, kadınların modern İslâm ekonomilerine katılımındaki değişen biçimleri izleme ve değerlendirmede, Batılı bilimsel, ekonomik ve istatistikî bilgi birikiminde olduğu gibi, her türlü kavramsal aracı sağlayacak kadar zengindir. Evişi meselesini değerlendirmede daha iyi kavramsal araçların bulunması ve evişinin ulusal hesaplarla bütünleştirilmesi konusundaki son tartışmaların yanı sıra, kadınların kayıt dışı sektörde çalışmaları ve bunun parasal terimlerle açıklanmasıyla (böylece Gayri Safî Millî Hasılayı daha doğru belirlemek) ilgili tartışmalar, özellikle Üçüncü Dünya ekonomilerini ilgilendiren meselelerden bazılarıdır.

Yararlanılabilecek bu kaynak zenginliğiyle birlikte (örneğin, asırlara dayanan İslâm mirası ve gerek kapitalist gerekse sosyalist ekonomilerde yüzyıllara dayanan Batı sanayileşmesi), insan kaynaklarının potansiyeli ve kullanımına ilişkin kavrayışımızın temelini oluşturan bağımsızlıktan bu yana, Müslüman teknokratların ne tür kavramsal araçlar buldukları merak edilir. Bu kavramsal araçlar, refaha ulaşmanın önemli süreçlerinden biri hakkında, yani genel olarak iş ve özel olarak da kadının işi hakkında fikir edinmemize nasıl yardımcı olur? İş İslâm toplumlarında, mal ve hizmetlerin üretimine kadınların çeşitli biçimlerdeki katkılarını tanımlama ve değerlendirmeye gelince, millî hesaplarımız gerçeğe ne kadar yakındır?

Bu son soru özellikle, cinsel ayrımcılığın mekân yönetiminde hâlâ ideal bir model olarak desteklendiği ve bu nedenle de kadının kamu alanından dışlanarak eviçi alana hapsedilmesinin genellikle “normal” kabul edildiği ve evin kadın için en doğru yer olduğunun düşünüldüğü İslâm toplumlarını ilgilendirmektedir. Aile içinde ya da dışında, formel ya da enformel sektörde, veya ücretli ya da ücretsiz işlerde kadının çalışmasını inceleme yönündeki her girişim, cinsel ayrımcılık dikkate alınmazsa, yeterli sonucu vermeyecektir.² Mekânda cinsel ayrımcılığın, İslâmî ekonomik düzende kadın emeğinin rolünü anlamak istiyorsak, ihmal etmememiz gereken tüm cinsiyet rolleri ve modellerini kapsadığı görülür.

Tüm Arap dünyasında birçok erkek hâlâ, birisi karısının çalışıp çalışmadığını sorduğunda, kendisini hakarete uğramış gibi hissederek. 1982 Eylül’ünde, Fas’ın bazı güney ve doğu illerindeki nüfus sayımında, kadının dışarıda çalışması konusunu işleyen 18. ve 19. sorular yöneltildiğinde, pek çok erkek aile reisinin sıkıntı duyduğuna ve biraz şaşkınlık gösterdiğine tanık oldum. “Karımın dışarıda çalışmasına gerek yok. Onun geçimini ben sağlıyorum. Ben ölünceye kadar karımın dışarıda çalışmaya ihtiyacı olmaz.” Bu kocalar, karılarının bir işte çalışmasının, aile şerefine hâlel getirmenin yanı sıra, görevleri ile kimlikleri, tecrit edilmiş durumdaki bu kadınları geçindirmekten ibaret erkekler olarak, kendilerinin başarısız ve iktidarsız oldukları anlamına geleceği düşüncesindedirler.

Kadın istihdamının durumunu değerlendirmeyi hedefleyen 1982 nüfus sayımı planlayıcılarının çabaları, pek çok nedenden dolayı başarısızlığa mahkumdur. Çünkü en başta, Faslı erkekler, evinin dışında çalışan evli bir kadını, kocası ekonomik güçlükler içinde bulunan potansiyel bir fahişe olarak görürler. Nüfus sayım sürecinde, iki erkek – erkek aile reisi (mevcutsa) ile muhtemelen ilkokul ya da ortaokul öğretmeni olan erkek nüfus sayım memuru (nüfus sayımı yetkilileri bu göreve kadın öğretmenleri almazlar; kadınlar sadece yedek olarak yazılırlar) – karşı karşıya gelirler. Bu durumda, gerek devlet gerekse vatandaşlar açısından maliyeti hayli yüksek nüfus sayımının, kadınların istihdam ihtiyaçları açısından son derece taraflı bir sonuç ortaya koyması kaçınılmaz hâle gelir.

Arap toplumlarında, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeylerde kalkınma uzmanları tarafından çokça kullanılan “kadının çalışması” kavramı, başta yoksul kesimlerden olmak üzere, Arap erkekleri için hâlâ incitici bir fikirdir. Çoğu kadının eğitim olanağının bulunmadığı bu kesimlerde, kadının ev dışında çalışması duygusal bir sakatlanma, sembolik bir hadım olma şeklinde algılanır ve erkekler, cinsel kimlikleri ve erkekliklerini algılayış biçimleri nedeniyle, kendilerinin genel olarak ailenin, özel olarak da kadının geçimini sağlayan yegâne kişi olduğunu düşünürler. Bu düşünce biçimine göre, kadınlar ekonomik bir boyuta sahip olamazlar, ev dışında bir gelir sağlayamazlar; bu erkekliğin ayrıcalığıdır ve tekelindedir. Ancak bu erkekler, bu şekilde düşündükleri için kınanamazlar. Bu erkekler, kendi başvuru kaynakları olan *şeriat* kanunları ve değerlerinin biçimlendirdiği İslâmî kadınlık ve erkeklik kavram ve tanımlarıyla âhenk içindedirler.

Bu durum, sosyal bilimciler açısından, 1982 Fas nüfus sayımının başarısı ya da başarısızlığının çok ötesine giden önemli soruları, yani, Arap kalkınmasının ve ekonomik özerkliğinin geleceği hakkındaki soruları ortaya çıkarır.

Ülke ekonomisinin dünya pazarıyla bütünleşmesinin ve modern teknolojinin benimsenmesinin, köylü kadının ekonomiye ve diğer toplumsal faaliyetlere katılması üzerinde; (genel olarak) yaşadığı cemaat ve (özel olarak) ailesi ve kocasıyla ilişkisi üzerinde;

cinsiyet rolleri, cinsiyete dayalı iş bölümü üzerinde; ve bunun sonucunda, kişinin cinsiyetinin, maddî (mal ya da nakit para) ve, manevî (itibar, saygı, vs.) yani, erkek olsun kadın olsun yarattığı, aldığı ve/veya kontrol ettiği faydaları belirleme tarzı üzerindeki etkileri nelerdir?

Bu bölüm, büyük oranda, daha önce bahsettiğimiz 1981 tarihli İLO araştırmasına, 1977-1978 yılları arasında, kadın işçi çalıştıran fabrikaların erkek yöneticileri ve personelleriyle yapılan röportajlara ve 1982 nüfus sayımı sürecindeki kişisel gözlemlerime dayanmaktadır.³

Bu araştırma, – ekonomik artığın üretimi ve dağıtımını sürecindeki değişimlerin ötesinde – bu değişimlerin, cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanması anlamındaki ideolojik mekanizma üzerindeki etkisinin içeriği ve boyutunu saptamaya çalışmaktadır.

Başka şeylerin yanı sıra, alan çalışmasının yapıldığı kırsal topluluklardaki köylü ailelerin, kadının çalışmasına bakışlarını inceleyen İLO araştırmasının vardığı sonuçlardan biri de, mekânın cinsiyete dayalı bölünmesi olmuştur. Mekân kamusal ve özel alanlar arasında bölünür. Kamu alanı erkeklere aittir; burası üretim, ekonomi ve para kazanılan alandır. Buna karşın özel alan, kadının alanıdır. Burası cinsellik ve doğurganlığa tahsis edilmiştir.

Mekânın ekonomik (kamu ve erkek) ve eviçi (özel ve kadın) alanlarına ayrılması, İLO araştırmasının ortaya koyduğu bulguların birine açıklık getirir. Yani, ev dışında para kazanmak için çalışan kadının, fuhuş olarak görülen, ağza alınamaz faaliyetler içinde bulunan biri olarak algılanması. Kadın toplumsal alandaki bu ayrımı, ekonomik alana girerek kamu alanında yer edinmek suretiyle ihlal eder ve cinsiyete dayalı işbölümünün cinsiyet sınırlarını çiğnerse, ev içi alanda, özel mahremiyet alanında bir meta olarak görülen cinselliğini satabileceği düşünülür.

Ancak, olayların karmaşılaşmaya başladığı yer tam da burasıdır. Kadınların ev dışında çalışmalarını (ücretli ya da ücretsiz olsun, formel ya da enformel sektörde olsun) potansiyel fahişelikle bir tutan yalnızca cahil köylüler değildir. Sanayi sektöründeki yüksek eğitim almış müdürler ve fabrika sahiplerinin yanı sıra teknokrat-

lar ve devletteki planlamacılar da bir şekilde bu düşünceyi paylaşmaktadırlar.

Rabat ve Sale'deki tekstil fabrikalarında (çoğu halı dokuma birimi olan) ve Assafi'deki sardalya kutulama atölyelerinde, 1978-1980 arasında yapılan röportajlarda, sırf erkeklerden oluşan yönetim kademesinde çalışanların çoğunun, "yalnızca hafif kadınların evlerinin dışında çalışmaya gittikleri" düşüncesini benimsedikleri görülmüştür.

Teknokratlara ve devlette çalışan planlamacılara gelince, bunların, kadınların ulusal ekonomiye katkılarını algılamada büyük güçlük çektikleri görülür. Arap istatistikçilerinin ve ekonomistlerin büyük bölümünün, kadın nüfusun emek gücü içindeki faaliyetine ilişkin bariz körlüğü, dikkat çekmektedir. Bölgeleri, kadınların emek gücü içindeki faaliyetleri oranına göre sıralayan tablolara bakıldığında, Arap istatistikçilerin, Arap kadınlarının büyük bölümünü âtil olarak algıladıkları ve sınıflandırdıkları anlaşılarak şaşkınlığa düşülür. Sahra altı Afrikası'nda, Fildişi Sahili, Madagaskar, Benin, Orta Afrika Cumhuriyeti, Gambiya, Liberya ve Mali'deki istatistikçiler, kadınların ekonomik faaliyete katılım oranını yüzde 50'den fazla olarak tahmin ediyorlar. (Bu oranlar Cezayir'de yüzde 2, Fas'ta yüzde 8, Tunus'ta yüzde 4, Libya'da yüzde 3 ve Mısır'da yüzde 5 olarak gösterilmektedir)⁴. Kadınların emek gücüne katılım oranlarındaki bu büyük farklılık, Kuzey Afrika kadınlarının serbest zaman sahibi ve refah içinde olmalarından mı kaynaklanmaktadır? Yukarıda sözü edilen İLO araştırması bunun tam tersini kanıtlamaktadır. Köylü kadınlar, yaşamların bitip tükenmek bilmez bir işten ibaret olduğunu söyleyip dururlar. Dolayısıyla, kadınların âtil olduğu düşüncesini üreten Arap istatistikçilerin beyinlerinden başkası değildir.

Planlamacılar (ister kırsal kesim modernleştirme projelerinden, ister tarım reformundan, isterse iş sahası yaratmadan sorumlu olsunlar), istatistikçiler ve erkek köylüler, hepsi, eğitim seviyeleri, gelirleri, siyasî olgunluk dereceleri ya da karar alma çevrelerine yakınlıkları ne olursa olsun, tüm erkek nüfusla, bir dereceye kadar aynı katı inancı paylaşırlar: Bu inanca göre, kadınlar ekono-

mik unsurlar değildir, eve ait unsurlardır ve bu iki kimlik birbirini dışlar.

Dolayısıyla, burada sorulması gereken soru, modern Arap İslâm toplumlarındaki erkeklerin, kadınların ekonomik boyutları da bulunduğunu algılamakta neden böylesine büyük güçlük çektikleridir? Kadınları aile dışı alanda çalışıyor olarak *görmek* bu erkekler için neden bu kadar zordur? Bu sorular bizi, bazı değişkenler, özellikle de, İslâm toplumunun cinsiyet rollerini tarihsel olarak tanımlamasında ortaya konulan kültürel boyut üzerinde düşünmeye götürür. Müslüman Arap toplumundaki geleneksel cinsiyete dayalı işbölümü nasıldı? Şimdikinden farklı mıydı? Eğer geleneksel cinsiyete dayalı işbölümü modern zamandakine benziyorsa, her gün diğer pek çok alanda müthiş değişikliklerle parçalanarak Arap dünyasında, cinsiyet rollerinin algılanmasında değişiklik olmaması nasıl açıklanabilir?

Hiç kimse, Arap toplumunun hızlı ve esaslı değişimler göstermediğini söyleyemez (devletin tüm planlamaları şimdikinden farklı olma isteğini yansıtmaktadır). Teknolojik bilginin sindirilmesi ve bu sürecin galebe çalması gibi değişikliklerden bazılarının olması istenmektedir. Kontrolsüz Batılılaşma gibi diğer bazı değişimlereyse, kimliğimize, varlığımıza zararlı sayılarak karşı çıkılmakta ve reddedilmektedir. Ancak Batılılaşmaya direnişimiz, değişim sürecini durdurduğumuz anlamına gelmez. Bu direniş, değişime içkin çatışmaları ve çelişkileri yoğunlaştırmaktan başka işe yaramaz. Bir Müslüman köktendinci Batılılaşmaya karşıdır ama Batı uygarlığının ürünü olan elektrik, motorlu ulaşım, televizyon ve bilgisayarları günlük yaşamında kullanır. Bu yüzden de, Batılılaşmaya direnmesi, düşüncesiyle davranışları arasındaki uçurumu derinleştirir ve böylece kendi yaşamını kontrol etme yeteneğini yitirmesine yol açar. Günümüz dinamik Arap toplumunda geleneksel cinsiyet rollerine takılıp kalmanın ne anlama geldiğini merak edip durmak da bundan kaynaklanıyor. Bir taraftan İslâm, diğer taraftan tarih, cinsiyet-rol tanımlamalarını nasıl ele alır? Hayli dinamik olan Arap dünyası, iş cinsiyet rollerinde gelince neden bu kadar durağan olmaktadır?

İLO'nun araştırmasında, kadınların da bir ekonomik rollerinin bulunduğu yeterince kabul edilmeyişine yol açtığı tahmin edilen 6 unsur tespit edilmiştir. Arap uluslarının kıt kaynaklarının geliştirilmesi ve en iyi şekilde kullanılmasına çalışan Arap ekonomistlerinin ve planlamacılarının, hesaplamalarına, kadınların üretici potansiyellerinin bir değerlendirmesini dahil etmede yetersiz kalmaları gerçeği, en azından kısmen, aşağıdaki tarihsel faktörlere bağlanabilir:

1. Cinsiyete dayalı işbölümünün kutsal metinlere, özellikle de günlük yaşamı düzenleyen Kuran'a göre belirlenmesi.
2. İslâm imparatorluğunun Altın Çağı sırasında köleliğin artması.
3. Akdeniz havzasının iklim koşulları, özellikle de kıtlık ve salgın hastalıkların, kadın köleliğinin yirminci yüzyıla kadar sürmesini mümkün kılması.
4. Sömürgecilik döneminde, kapitalist teknolojinin saldırgan ve düzensiz bir biçimde girişi.
5. Kadın sorununun, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında, Arap milliyetçi hareketi tarafından küçük burjuvaca kavramsallaştırılması.
6. Ve sonunda, bağımsızlıktan sonra bir küçük burjuva kadın hareketinin ortaya çıkması ve bunun, yoksul sınıflarda el emeğine dayanan kadın emeğinin kavranışını etkilemesi.

Aşağıdaki bölümde, ilk iki konu üzerinde yoğunlaşılacak: Kutsal metin Kuran ve cinsel kimliği biçimlendirmede aşırı kuvvetli etkileri olduğu düşünülen, hâlâ gücünü koruyan *cariye* (İslâm Altın Çağı'ndaki kadın köle) imajı.

Ortaçağ İslâmında Cinsiyet Roller

İslâm toplumunda, İslâmın kadının yerini belirleme sorununu çözüş ve bu soruna yaklaşım biçimi, üzerinde en çok çalışılan konulardan biridir. Gereğinden fazla sayıdaki hukukî-dinî ve güya bilimsel araştırmalar, akli başındaki herkes için aşikâr olan bir sorun hakkında, inananların içini durmadan rahatlatır: Bu sorun, İslâm

öğretisindeki temel eşitlik mesajının, inanan-koca ile inanan-karısının ilişkilerinin temeli olan açık eşitsizlikle nasıl uzlaştırılacağıdır?

Cinsiyet rolleri mefhumunu düşünürken hatırlamamız gereken esas şey, Kuran'ın bu rolleri gerçekten çok açık bir şekilde tanımladığıdır.

En anlamlı formülasyonlar aşağıda tartışılmaktadır:

...ve erkekler onlardan (kadınlar) bir derece üstündürler. Allah Aziz ve Hikmet Sahibidir. (2. Sure, 228. Ayet).⁵

Bu, “onlardan üstündür” sözünün ekonomik bir gerekçesi vardır; erkekler kadınların geçimini sağlarlar, çünkü ilahî yasada kadınlar, maddî mallara doğrudan ulaşamayan kişiler olarak tanımlanırlar. Cinsler arasındaki bu kutsal işbölümünde kadınlar, kendi ihtiyaçlarını karşılamakta aciz kişiler olarak tarif edilirler. Bu inanç, aşağıdaki ayette açık bir şekilde ifade edilir:

Erkekler kadınların koruyucusudurlar. Çünkü Allah, onları onlara üstün kılmıştır. Zira onlar mallarından sarfederler (Kadınları geçindirmek için). İyi kadınlar itaat edicidir. Allah'ın himayesi sayesinde kocalarının mal ve namuslarını korurlar. (4. Sure, 34. Ayet).⁶

Bu ayet, Müslüman ailesinde rollerin ve ilişkilerin düzenlenmesinde esas teşkil eder; bağımsızlığın ilanından sonra çıkarılan aileyle ilgili yasaların çoğunun temelinde bu ayet vardır.⁷ Bu ayet, 1957'de çıkarılan Fas Aile Kanunu'nun 115. maddesinde dile getirilir:

Her kişi, kendi ihtiyaçlarını (*nafaka*) kendi gücüyle karşılamakla sorumludur, ihtiyaçları kocası tarafından görülecek kadın bunun dışındadır.⁸

Madde 118, *nafakayı*, temel hayatî ihtiyaçları karşılama gereği ola-

rak tanımlar: Oturacak yer, yiyecek, giyecek ve sağlık ihtiyaçları. İslâmın kadını, her şeyden önce açıkça bir cinsel obje olarak tanımladığı aşikardır; kadın, patriyarkal meşruiyet içinde cinsel hizmetleri yerine getirir ve insan ırkını yeniden üretir. Patriyarka, kadının iffetini, mekânın ayrılması pahasına garanti eder. Bu mekânsal ayırım, kadının, kocasıyla ve encest yasasıyla kadına yasaklanmış olanlar haricindeki erkeklerle ilişkiye girmesini sınırlar ve onu, dar bir alana, yani ekonomik olmayan olarak tanımlanan eviçi alana hapseder.⁹

Kuran'da, kadının cinsel nesne, erkeğin ise geçim sağlayan kişi olarak tanımlandığı, toplumsal cinsiyete özgü iş tarifiyle özdeşleşmiş cinsel eşitsizlik, kutsal kitabın tatlı şiiri üzerinden yazıyı, makamı ve sözcükleri öğrendiği Kuran kurslarından başlayarak, küçük çocuğun hafızasına yerleşir. Bu kurslarda her gün Kuran okunur, yazılır, dinlenir ve yasa olarak uygulanır. Bu, 14 yüzyıldan fazla bir süredir her iki cinsten Müslümanın ruhuna şekil veren en dinamik güçlerden biridir.

Ancak, efsanevî İslâm imparatorluğunun genişlemesi sırasında otoritesini zorla kabul ettirmek ve bu otoriteyi *cariye* fenomeniyile pekiştirmek üzere cinsel eşitsizliğe izin veren tarihsel gerçek olmasaydı, Kuran'ın Müslümanların şahsiyetinin derinliklerine nakşettiği hiyerarşik ilişki modelleri, etkisini yirminci yüzyılda böylesine güçlü bir şekilde koruyamazdı.

Cariye: Tarih ve Efsane

İslâm edebiyatının en ünlü (piyasadaki baskılarının sayısına bakıldığında) ve hâlâ en çok okunan kitaplarından biri, *Binbir Gece Masalları*'dır. *Binbir Gece Masalları*'ndaki hikâyelerden büyük bölümü, İslâm İmparatorluğu'nun Altın Çağı sırasında Bağdat'ta geçer.¹⁰ Bu hikâyelerde, günümüzde bir otomobilin ya da herhangi bir başka şeyin hediye edilmesi gibi, saraylarda ve büyük malikanelerde, güçlü erkeklere kadın köleler sunulurdu.

Günlerden bir gün, Muhammed İbni Süleyman, Basra'ya dün-

yanın dört bir yanından bir yığın yeni genç köle getirildiğini duyar ve tahtında, etrafında emirleri ve sarayının soylularıyla otururken, veziri El Fadıl’a, “Bana, dünyada eşi benzeri bulunmayan genç bir köle bulmanı istiyorum. Güzelliği kusursuz, özellikleri üstün ve hayran olunacak bir karakteri olmalı” der.¹¹

Vezir hemen köle pazarına gider ama sultanın istediği özellikleri taşıyan bir kadın bulamaz. Ancak, birkaç gün sonra, köle tüccarlarından biri aranılan özelliklere uygun bir köle bulduğu haberini verir.

Onu hemen sarayıma getir ki görebileyim’ der vezir, atından inip konağına yönelirken. Bir saat kadar sonra tüccar, dolgun göğüsleri, kara badem gözleri üzerinde kahverengi gözkapakları, elma gibi yanakları, gülünce ortaya çıkan gamzeleri, düzgün yuvarlak kalçaları ve ince beliyle, Allah övmüş de yaratmış denilen cinsten bir gençle çıkagelir.¹²

Ancak Tatlı Dost’un – kızın adı budur – özellikleri bununla bitmez. Kızı satan efendisi, kölesi için neden aşırı derecede yüksek fiyat istediğini vezire şöyle açıklar:

Köle kızın şimdiye kadar sayısız efendisi olmuştur ve hattatlık, Arapça ve Farsça gramer ile sözdizimini kusursuz derecede öğrenmiştir. Kitap’ın tefsirlerini, töre kurallarını, hukuk ilmini, felsefeyi ve ahlâkı, geometriyi, tıbbı, kadastroyu ve daha pek çok şeyi bilmektedir. Ancak en yetenekli olduğu alan şiir, her türden müzik, şarkı söylemek ve danstır.¹³

Binbir Gece Masalları’na başvurmak yerine, İslâm imparatorluğunun altın çağlarındaki yaşamı anlatan hakikî tarih kitaplarının birinden bir Tatlı-Dost seçebilirdim ve bu kitaplardan çokça bulunabilir. Yukarıda alıntılanan pasajların benzerleri, mesela Ebi el-Ferec el-İsfahani’nin yirmi ciltlik *Kitab el-Ağani*’sinde bulunabilir. *Binbir Gece Masalları*’nı özellikle seçtim çünkü, çağdaş İslâm aklının

özelliklerinden biri de, *düşsel ve tarihsel İslâm Altın Çağı arasındaki karışıklıktır*. Ve bu ikisi, dışı zevk kölesi olan *cariyenin* esas dışı rolü söz konusu olduğunda kusursuz bir şekilde çakışır.¹⁴ Batı teknolojisinin istilasındaki 1980'lerin Müslüman inananları, Bağdat halifelerinin şarkı ve garbı yönettikleri ve özellikle Abbasi hanedanı yönetiminde, – başka şeylerin yanında – imparatorluğun pazarlarına köle akışının, imparatorluğun ne kadar güçlü olduğunu gösterdiği, o Altın Çağ düşüncesiyle avunurlar:

Cariyeler İslâm uygarlık tarihinde, erkek köleler ve “mevali” kadar önemliydi.¹⁵ *Cariyelerin* kaynağı, fatihler (El-Fatihun bunları, “ülkeleri İslâma açanlar” olarak tanımlar) tarafından ele geçirilen kadınlar ve genç kızlardı. Bu kadınlar, kralların kızları olsalar bile, fatihlerin malı sayılırlardı. Fatihler, bu kadınların emek güçleri ve doğurma yeteneklerinden yararlanırlar, hattâ onları satarlardı. Bu kadınlara tam anlamıyla eşya muamelesi yaparlardı. Müslümanların işleri yolunda gittiğinde ve malları-mülkleri arttığında, halifelerin ve sultanların hazine-evleri servet ve zenginlikle doldu ve onlara, elmaslar ve inciler hediye edildiği gibi *cariyeler* de sunulmaya başlandı. Her kim güçlü bir adamla yakınlaşmak isterse, ona, bu kişinin özellikle değer verdiği bir sanatta uzmanlaşmış bir *cariye* hediye ederdi. Örneğin, bu güçlü adamın güzellikten hoşlandığını anlarsa, ona güzel bir köle ikram ederdi; diğer taraftan, yaklaşmak istediği adamın müziği sevdiğini keşfederse, hediye olarak güzel sesli bir *cariye* seçerdi...¹⁶

Bu pasajın yazarı, *cariyeler* bölümüyle ilgili referanslarını, bu dönemin tarihindeki büyük isimlerden aldığını belirtir: İbn Halikan, el-İsfahani, el-Mesudi ve diğerleri.

Müslüman Arap dünyası tarihindeki bu dönem, zafer, debdebe, ekonomik ve siyasî güçle ilişkilendirilmiş bütün bir modeller ve motifler ağını güçlendirmede ve korumada rol oynamıştır – ve günümüzün başarısızlık ve ekonomik bağımlılık çağında hâlâ daha oynamaktadır. Hükmedilebilen, boyun eğdirilebilen, süslenen, sa-

tın alınabilen, armağan olarak alıp verilebilen büyük sayılarla ifade edilebilecek olan bu kadınlar, Müslüman Altın Çağı'nın, her da-
im başarı ve güçle özdeşleştirdiği sembollerinden biridir. Birkaç
asır sonra *Binbir Gece Masalları*'nın yayımlanmasıyla, başarı,
ekonomik güç ile cariyeye arasında kurulu bu özdeşlik, Arap Müs-
lüman ruhunun derinliklerine kazınmak üzere, tarihin ötesine bir
başka alana, peri masallarının dünyasına, rüyalar alemine taşın-
mıştır.¹⁷

Üstelik, büyüleyici olan da, kutsal modeller ile tarihsel ve ha-
yalî modeller arasındaki bu rastlantılar, devamlılıklar ve benzerlik-
lerdir. Kutsal yazıların da, huri modeliyle, zevk kaynağı olan bir
kadın imajı çizdiği unutulmamalıdır. Bu model insanın aklına, *ca-
riyenin* özelliklerini getiriyor. Cennetteki dişi yaratık olan hurinin,
yaşarken iyi bir kul olduğu için cennete girme hakkını kazanmış
inananlara ahirette ödül olarak verildiği tasavvur edilir. Kuran'da
tanımlandığı şekliyle huri, güzel, sonsuza kadar bâkire ve muhab-
betlidir:

12. Naim cennetlerinde

15. Altın ve mücevherle işlenmiş tahtlarda,

16. karşılıklı oturup yaslanmışlardır.

17. Ölümsüz gençler hizmet eder

18. Bir kaynaktan doldurulmuş testiler, ibrikler ve taslarla

19. Bundan ne başları ağrır, ne sarhoş olurlar

20. Beğendikleri meyveler

21. Canlarının çektiği kuş etleri

22. Mühür gözlü huriler

23. Saklı inciler gibi

35. Gerçekten biz onları yepyeni bir yaratılışla yarattık

36. Onları bâkireler kıldık,¹⁸

37. Sevgi dolu ve yaşıt... (56. Sure, Vakıa Suresi)¹⁹

Kutsal dişi modeli (huri) ile laik modeller (Abbasilerin tarihsel
cariyesi ve *Binbir Gece Masalları*'nın hayalî *cariyesi*) arasındaki
bu bağlantının, Müslüman Araplarda cinsiyete dayalı işbölümün-

deki cinsiyet modelleri ve rol teşekkülünde büyük önemi olmuştur. Kutsal ve laik olmak üzere birbirine bağlı bu iki model, dünyada olsun ahirette olsun başarıyla ilişkilendirilir. Bana göre, köylülerin olduğu kadar teknokratların da, kadınları cinsel rolleri dışında bir rol oynarken ya da ekonomik olarak altta ve bağımlı olmalarının ötesindeki bir durum içinde tasavvur etmedeki başarısızlıklarını açıklamada, bu yaygın dışı modelinin kısmen de olsa büyük önemi vardır.

Bu noktada, tekrar şu sorulmalı: Günümüzün dinamik Arap dünyasında cinsiyet rolleri tanımlanırken, neden yalnızca bu ortaçağdan kalma modellerin (Kuran, Altın Çağ'ın mirası olan *cariye* imgesi, vb.) kullanıldığı görülüyor? Günlük Arap yaşamının pek çok alanında egemen olan seçmecilik, iş cinsel kimliğe biçim vermeye gelince neden ortadan yok oluyor? İster ithal edilmiş olsun (örneğin, evi dışında çalışan Batılı kadın imajı), isterse, geçirmekte olduğu önemli değişimleri daha iyi kontrol altına almak amacıyla bizzat Arap toplumu tarafından yaratılmış olsun, neden eski-leriyle rekabet eden yeni modeller bulunmuyor? Gerçek şu ki, geleneksel olarak eviçi alana hapsedilmiş Arap kadını, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, fabrikalar, bürolar, okullar, hastaneler gibi, erkeklere ait sayılan alanları, milyonlarla istila etmiştir. Aile yapısındaki bu inanılmaz değişimin (kadın emeğinin dışarı akışı), toplumlarımızda cinsiyet rollerinin algılanmasındaki âhenkli bir değişimi beraberinde getirmemiş olmasının nedeni nedir? Araplar olarak, gerçekliğimizi daha iyi resmedecek ve böylece ona hâkim olmamızı sağlayacak olan işlevsel modeller ve kavramlar geliştirmekteki kapasitemiz, iş cinsler arasındaki ilişkilere gelince neden bu kadar engellenmiş oluyor?

Bu soruyu yanıtlamak için spekülasyonlarda bulunmak, Arapların yaratıcı enerjisini yok eden en acıtıcı yaralardan birine – geçmişle ilişkimize, geçmişli kullanış ve tüketiş biçimimize – parmak basmak cüretini göstermek demektir. Kendimizi cinsel varlıklar olarak algılamamızı sağlamada yardım edecek yeni cinsiyet rol modelleri yaratmak yerine, neden ortaçağ geçmişimize bu kadar bağımlı olan cinsiyet rol modelleriyle sınırlı kalıyoruz?

Geçmişe nasıl bakmak gerektiği, Arap dünyasındaki kamuoyunu *asala* (otantiklik) meselesine yönelten sorulardan biridir. *Asala* taraftarlarına göre, Araplar olarak bizler, geleceğimizi şekillendirecek rehber olarak, zengin kültürel mirasımıza, asırlara dayanan İslâm geleneğine gözümüzü çevirmeliyiz. *Asala* yandaşları, çeşitli ideolojik örtülere bürünürler: Örneğin Müslüman köktendinciler dinî değerlere vurgu yaparlarken, *asala* yandaşı diğer bazı inanlar (genellikle de yabancı düşmanlığı niteliğindeki) siyasî değerler üzerinde dururlar.

Asala yandaşlarına soracağım spekülâtif soru şudur: 1980’lerde hala tartıştığımız “Arap geçmişimiz” neden dokuzuncu yüzyılda (Miladî takvime göre) takılıp kalmıştır? Bir toplumun kendi tarihindeki bir günü, eksik bilmesi bile, geri gelmeyecek bir kayıp değil midir? O halde, yüzlerce yıllık zaman dilimini düşüncemizden silmek niye?

Dolayısıyla, biricik “otantik” kültürel mirasın ortaçağ döneminden geldiğini iddia eden grupların, daha sonraki yüzyıllarda, özellikle de son onyıllarda ortaya çıkan tüm yeni modelleri ve kültürel referans çerçevelerini reddetmede belli çıkarlara sahip gruplar olduğu söylenebilir. Çoğu Arap ülkesinde bağımsızlıktan sonra çıkarılan yasalar, dinî yasayı, yani *şeriatı*, ortaçağ dönemindeki haliyle, gelecekteki aile ve cinsiyet ilişkilerini ve rollerini düzenleyecek ilkeler ve kavramlar kaynağı, ışık tutan bir rehber olarak benimsemişlerdir. İş dünyası ve ticaret alanındakiler gibi pek çok Arap yasasının, dinî yasanın pençesinden kurtarılmış olmasına karşın, aile yasası, diğer tüm görüşlerin bir kenara atılması pahasına, ortaçağdan kalma kutsal belgenin pençesinde kasten tutulan birkaç yasadandır.

Aile modelinin ve bu modelin başvuru temelini sabitleştirilmesi, kasdî bir siyasî tercihtir ve bu tercih, ideolojik anlamda modern modeller ve başvuru çerçevesinin tehdidini hisseden bir yönetime aittir. Cinsel eşitliğe vurgu yapan modeller, *şeriat* mahkemelerindeki makamlarına gitmek için Batı ürünü otomobillerini ve diğer tüm Batı teknoloji ürünlerini kullanan yetkililer tarafından, kültürümüze yabancı olduğu bahanesiyle çabucak bir kenara

atılırlar. İlginçtir ki, Arap liderleri geçmişi seçici biçimde kullanmaktadırlar ve bu, baskıcı ve eşitsizlikçi politikaları beraberinde getirmektedir. Arap dünyasının bağımsızlık mücadelesindeki kazanımların büyük bölümü, dikkatli bir şekilde gömülmüş ve sapkın kabul edilerek reddedilmiştir. Özellikle de, geleneksel cinsiyete dayalı iş bölümü olduğu gibi korunmuştur, çünkü, bu iş bölümü ulusal emek pazarında kadın emeği satın alanların ve uluslararası emek pazarında kadın emeği satanların yararına işlemektedir. Kadınların ev dışında çalışmalarının meşru bir hak olduğunu kabul etmemek, kadın emeği kullanan herkesin bu emek için daha az ücret ödemesini sağlar ve bu yüzden bizim ülkelerimizde kadın emeği en ucuz ve en kolay sömürülebilen emek biçimidir. İdeolojik seçenekler asla rastlantısal değildir. Kadınların çalışmasını ve bu çalışmanın parasal değerini maskeleyerek bu kadar etkili olan, ve bu bakımdan ortaçağda kadının toplumdaki yeri ve rolüyle ilgili düşüncelere bu kadar benzeyen, “modern” ekonomik ve istatistikî araçlardan Arap ekonomilerinde kimin yarar sağladığı da araştırmaya değerdir.

NOTLAR

¹ Fatima Mernissi, *Développement capitaliste et perceptions des femmes dans la société arabo-musulmane: une illustration des paysannes du Gharb Maroc*. Bu çalışma, “Kırsal Kalkınmada Kadının Yeri” başlığıyla Dakar’da yapılan, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (İLO) Afrika için Üçlü Seminer’i için hazırlanmıştır. Senegal, 15-19 Haziran 1981. Bu çalışmanın İngilizcesi, California Berkeley’de yayımlanan *Feminist Issues* adlı derginin Sonbahar 1982 ve Bahar 1983 sayılarında çıkmıştır.

Kadının çalışması kavramının açıklığa kavuşturulması için bak, Fedela Ben-nis, “La prise en compte du travail domestique par le théorie économique”, *Approches du travail féminin* içinde, *Memoiré de D.E.S. en sciences économiques*. (Rabat: Hukuk Fakültesi, Temmuz, 1983).

² Bak.: F. Mernissi, “The Regulation of Female Sexuality in the Muslim Social Order” *Beyond the Veil* içinde (Cambridge, MA: Schenkman Publishing Co., 1975).

³ Zanaatkârlar üzerine yapılan 1977-78 tarihli araştırma hala yayınlanmamıştır ve Rabat Edebiyat Fakültesi’nde bulunabilir. Muhammed Guessous ve

benim denetçi olduğumuz, elli öğrenci ile yapılan araştırma, Rabat-Salé bölgesinde hem modern fabrikalar hem de hane birimlerindeki çoğu zanaatkârı kapsıyor. Çoğu kadın olan işçiler ve çoğu erkek olan yöneticilerle görüşmeler yapıldı. Araştırma verileri Arapçadır.

1982 nüfus sayımına gelince, Planlama Bakanlığı tarafından, nüfus sayımı sorularına hane reislerinin tepkisini ölçmek için görevlendirilen ekip olarak, sosyolog Melike Belghiti ile Fas'ın kırsal kesimlerinde 4,000 kilometre alanda inceleme yaptık. Cinsel dinamiklerin bilimsel sürecin önündeki engellerden biri olarak ortaya çıktığı saha raporu, Fas Planlama Bakanlığı Sekreterliği'nden elde edilebilir. Raporun başlığı "Evaluation critique du Questionnaire du Recensement Général de la population et de l'habitat, 1982."

⁴ 'Les Femmes dans la société', *Peuples*, 7, No. 4 (1980).

⁵ *The Glorious Koran*, İngilizce çevirisiyle iki dilde yayımlanan, Giriş ve Notlar bölümleri Marmaduke Pickthall'a ait. (Albany, NY: State University of New York Press, 1976), s. 44-45.

⁶ *The Glorious Koran*, s. 104.

⁷ On dokuzuncu yüzyılın sonundan beri, muhafazakâr Arap siyasî çevrelerinin muhakemesinin çoğu bu ayete dayanmıştır. Bu çevrelerde, Kuran'ın yalnızca erkek inananları tarafından okunabilecek ve yorumlanabilecek bir kitap olduğu anlayışının hâkim olduğu da belirtilmelidir. Bu düşüncenin mantıksal sonucu, bir İslâm toplumundaki kadın vatandaşın Kuran'ı yorumlama hakkı bulunmadığıdır; eğer bunu yapmaya kalkışılırsa, bu küfür anlamına gelir. Bugünlerde, egemen muhafazakâr yetkililere göre, kadınlar, yalnızca erkeklerin ayrıcalığında bulunan bilimsel bilgiden dışlanmalıdırlar; kadınlar, cinsel obje durumuna düşürülmüşlerdir ve sağduyuya sahip olmadıkları düşünülmektedir. Muhafazakârlar *ümme*ti, erkek cinsin sorumlu üyelerinden oluşan bir varlık olarak görmektedirler çünkü, yalnızca erkekler sağduyuya sahiptirler. Bu nedenle, *ümme*tin bir üyesi olarak bir kadının, kendi yaşamını düzenleyen Kuran'ı yorumlama iddiasında bulunabilmesi kavramı, muhafazakârların inşa etmiş olduğu tüm rahat kâinatı sorgulamaya götürür. *Ümme*tin geleceği, Arap dünyasını sarsan büyük bir problem olan demokrasi sorununa ilişkin yorum yapma hakkıyla ilgili hangi seçeneklerin ortaya konulduğuna bağlıdır. Bu nedenle sorun, demokrasi ilkesinin uygulanması ya da reddidir yani, *ümme*tin cinsiyetleri ne olursa olsun tüm üyelerinin Kuran'ı yorumlama hakkı var mı, yoksa yalnızca erkekler mi bu hakka sahip? Gerçekliği yorumlama hakkı, kadınların kesin olarak iddia ettikleri bir haktır. Kuran gibi, günümüzde ekonomik ve istatistik bilgi de, büyük ölçüde erkeklerin oluşturduğu teknokrasi tarafından, kadınlar da dahil tüm halkın gerçekliğini yorumlamak için kullanılmaktadır.

⁸ Dhahir, No. 1-57-343, *Bulletin Official*'de yayınlandı, No. 2354, Aralık 6, 1957.

⁹ Tektanrılı dinin temeli olarak cinsel eşitsizliğin, sırf İslâma özgü olmadığı hatırlatılmalı. İslâm bu özelliği, – içinden çıktığı ve kaynak ve referans ola-

rak kabul ettiği – iki büyük din olan Hristiyanlık ve Musevilikle paylaşmaktadır. Bu iki dinde, kadının alçaltılması, ilke düzeyinde, İslâm'da olduğundan çok daha keskindir. Musevi-Hristiyanlığın bu unsuru üzerinde, başta feminist araştırmalar tarafından olmak üzere ayrıntılı olarak durulmuştur. Bâkire Meryem'in temsil ettiği kadın figürü, cinsel ilişkiye girmeksizin doğurabilen sakatlanmış bir kadındır. Bir kadının, Meryem'in koşullarında, bâkire kaldığı halde doğum yapması için, Hristiyan ruhunda İslâm evrenindeki mekânsal hareketsizlik kadar sakatlayıcı olan dönüşümler yaşanmış olması gerekir. Hristiyanlığın ya da Musevilğin kadınlara İslâm'dan daha iyi davrandığını kanıtlamaya çalışan tartışmalar, bir kadın olarak beni pek ilgilendirmiyor. Bu, erkekleri ilgilendiren bir tartışmadır ve onların kaygılarını yansıtır. Kadınların aşağı konumları üzerine kurulu tek tanrılı dinlerin, kadınların alçaltılmasının dayanaklarından biri olduğu konusunda, son on yılda tüm dünyadaki feminist araştırmalar arasında bir görüş birliği ortaya çıktığı görülüyor. Bunun için, örneğin, Harvard Dünya Dinleri Araştırmaları Merkezi'nce 12-18 Temmuz 1983'te düzenlenen "Women, Religion and Social Change" adlı konferansta sunulan bildirilere bakın.

¹⁰ Abbasi hanedanı, 8. yüzyıl ortalarında Emevi hanedanının yerini aldı. Abbasi hanedanı, İslâm imparatorluğunun başkentini Şam'dan, MS 763'te başkent olan Bağdat'a kaydırды.

¹¹ *Binbir Gece Masalları*, Dr. J. C. Mardrus'un doğru ve tam Fransızca çevirisinden İngilizceye, Powys Mather tarafından tercüme edildi (Londra: George Routledge & Sons, 1947), Cilt 1., s. 370. (Bu basımın başlığı Arapçadaki başlığın harfiyen tercümesi olmasına rağmen, söz konusu çalışma İngilizcede genellikle *Arabian Nights* olarak geçer.)

¹² A.g.e., 1:371.

¹³ A.g.e., 1:373.

¹⁴ *Cariye* kelimesinin kullanımı, farklı dönemlerde, farklı bölgelerde değişiklik gösterir. Bu değişiklik burada gerçekten önem taşıyor çünkü İslâmın yayıldığı ve kültürel açılım gösterdiği yüzyıllarda, bu kelime *kadın cinsin köleliği* ile aynı anlama geliyordu.

¹⁵ İslâmın ilk yüzyıllarında fethedilen ülkelerin (Fars, Arami, Rum, Türk, Berberi vb.) Arap olmayan halklarından gelen müslümanlara hâlâ güçlü bir kabile zihniyetine göre yapılanmış Müslüman-Arap toplumunda (Arapların aşağısında, gayri-müslimlerin üzerinde) bir hukukî statü verebilmek için geliştirilen bir kurum. Kökleri İslâm öncesi Arap toplumuna dayanan bir statü olan *Mevali* (korunuklar, sığıntılar) kabile bağları ve buna bağlı tanınmış hakları olmadığından, hamilik, bağımlılık sistemiyle, kendilerine özel bir statü veren güçlü bir erkeğe bağlanırlardı ve bu statü köleninkinden farklıydı.

¹⁶ Curi Zeydan, *Tarih al-tamaddun al-Islam*, (The History of Islamic Civilization), Cilt. 5, s. 35 (yayımlanmamış). Arapçadan İngilizceye çeviri yazara ait.

¹⁷ *Binbir Gece Masalları*, kökeni çok gizemli olan bir çalışmadır. Yazar ya

da muhtemelen yazarları bilinmemektedir. Bu çalışma, bir halk yaratımının stili ve gücüyle gerçek bir mozaik, tüm bir kültürün, tüm bir uygarlığın damıtılmasıdır. Söz konusu eser, on dokuzuncu yüzyıla kadar sadece elyazması biçimiyle vardı. İlk basım, 1914-18'de Kalküta'da ortaya çıktı. Bulaq'ın Kahire basımı, 1835'e kadar ortaya çıkmadı.

¹⁸ Buradaki 'onları' kelimesiyle, Cennet'e girme hakkını elde etmiş inananlar kastediliyor.

¹⁹ *The Glorious Koran*, s. 713-14.

İslâmın Siyasî Hafızasında Kadınların Yeri Üzerine Düşünceler

Cinsel eşitsizlik de dahil olmak üzere, eşitsizliğin felsefî olarak haklı çıkarılması için İslâma ve geleneklerine başvurulduğu uygarlığımızda, bir geçiş dönemi yaşıyoruz. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki gibi, belirsizliğe yer bırakmaksızın cinsel eşitlikten söz eden her belgenin, hem ruhunda hem de lafzında İslâm mirasının ihlali anlamına geldiği söylenir. Bu nedenle de şu anda, yasalardan ve modern İslâm devletinin temel değeri olarak demokrasinin meşruiyetine, cinsiyetçi olduğu söylenen İslâm hafızası adına karşı çıkılmaktadır. Pek çok İslâm ülkesinin temel belge olarak altına imza koyduğu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne dayanan demokrasi, tanımı gereği, vatandaşlar arasındaki eşitlik ilkesine konulacak hiçbir çekinceyi kabul etmez. Şimdilerde, İslâm geleneğinde kadının yerinin ya hiç bulunmadığı ya da ikincil konumda olduğu iddia ediliyor. Bu nedenle modern Arap erkeği kritik bir seçenekle karşı karşıyadır. Ya cinsiyetler arası eşitliği kabul ederek atalarına ihanet edecektir, ya da, temel haklarından yoksun bırakmak suretiyle 150 milyon Müslüman kadına. Geçmiş ve modernite arasındaki uzlaşmayı sağlayacak üçüncü bir yol var mıdır?

Sorunsalı Yerli Yerine Koymak ve Kavramları Tanımlamak

Modern Müslüman erkeğin geçmişine ve ‘siyasî hafızasına’ olan sorumluluğu nedir?

Müslüman bir erkek, insan ilişkilerinde eşitsizliğin hâkim olduğu bir hafızayı miras almışsa, 1989’da hâlâ bu hafızanın esiri midir? Bu soruya verilecek cevap tek başına, birisinin, geleceği ve özellikle de uluslar arasında işgal etmek istediği yeri konusundaki tercihini gösterir. Gerek Doğu Avrupa demokrasisindeki inanılmaz gelişmelere, gerekse dünyanın en kalabalığı Çin halkının 1989’da kendi adına söz söylemek için sokaklara dökülmesine bakıldığında, eşitliğe giden yolun, ulusların medenî davranışlardan birini seçmelerinden geçtiği görülür. Arap erkeği, eşitsizliğin savunucusu olarak kendisini farklı bir yere mi koyacak? Bu seçenek kendisine her zaman açıktır. Ancak, çok uzun olmayan bir zaman önce dünya halklarının önünde giden Arap erkeği, bu tavrında ısrar ederse, eski ve modası geçmiş olan her şeyin bayraktarı olarak kınanacaktır. Bugünkü durum, bu yüzyıl başındaki yıllarla benzerlik göstermiyor değildir. O dönemde büyük uluslar köleliği yeni kaldırmışlardı, ancak Müslüman liderler ise bu işi sömürge yöneticilerinin zoruyla yaptılar. “Müslüman siyasî hafızasında” zamanın keyfi biçimde, “Altın Çağ” olarak bilinen Abbasiler ve kölelik döneminde hapsedildiği söylenebilir mi? İslâm adına konuşanlar, geleneğin sadece seçilerek sınırlanmış bir versiyonu üzerinden hareket etmiyorlar mı? Bu gelenek neden, insanlığın on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda kaydettiği son gelişmeleri kabul etmesin?

Kadınlara tüm vatandaşlık haklarını vermeyi hâlâ reddeden İslâm hafızası, köleliğin kaldırılmasını kendi mirasının bir parçası olarak kabullenmeyi, sırf, bunu zamanın sömürge güçleri İngiltere ve Fransa’nın zoruyla yapmış olduğu için mi reddediyor? Son üç yüz yılın modern tarihinin en belirgin özelliği olan, herkesin hakları ve eşitliği için mücadelede, Müslümanlar nadiren öncü rol oynamışlardır. Müslümanlar daha ziyade gelişmeden korkmuşlar ve modası geçmiş tarzlara bağlı kalmışlardır. İslâmın köleliğe karşı alenî muhalefetine rağmen, Müslüman liderler, – acımasız olduğu farzo-

lunan – Hristiyan uluslar bu kurumu ortadan kaldırdığında, köleliği kendi topraklarında yasaklamayı reddetmişlerdir. Fransa'nın, tüm denizaşırı topraklarında köleliği, 27 Nisan 1848'de İkinci Cumhuriyet tarafından yayınlanan bir karnameyle kaldırmasına rağmen, kölelik Tunus'ta Mayıs 1890'a, Mısır'da da 1898'e kadar kaldırılmamıştır. Fas'ta ise köleliğin kaldırıldığını görmek için 1922'ye kadar beklemek zorunda kaldık ve bu iş de aslında Fransız sömürge yönetiminin bir genelgesiyle yapıldı. Yemen ve Suudi Arabistan ise 1951'de bile, köleliğin topraklarındaki durumu hakkında Birleşmiş Milletler'in sorularını cevaplandırmayı, iç işlerine yersiz müdahale olarak nitelendirerek reddediyordu.² Bunun ardından geçen kırk yıl sonra, 1990'larda, İslâm adına konuşanlar, kadınlar söz konusu olduğunda hâlâ aynı terimlerle konuşuyorlar. Bu nedenle, eşitsizliği meşrulaştırmak için başvurdukları bu hafızaya yakından bakmak için iyi bir nedenimiz var.

Sorun

Geleneğin 'siyasi hafızada' kadınlar için ayırdığı 'normal' yer neresidir?

Bayan Benazir Butto'nun 1988 seçimlerindeki zaferi ve Pakistan Başbakanı olarak atanması, kadınların politikadan dışlanmasından yana olanların, İslâma yöneltilen küfür ve yozlaşmaya karşı çılgınlıklar atmasına yol açtı. Buna örnek olarak, İslâmi Demokratik İttifak (IDA) ve lideri Bay Navaz Şerif ile İslâm Birliği'nin (ML) bir üyesi ve Ziya ül Hak'ın eski bakanlarından olan Bay Han Cunecco'yu verebiliriz. Bu kişiler, Bayan Butto'nun atanmasını önlemek için, bir İslâm ülkesinde bir kadının hükümet başkanlığı makamına gelemeyeceğini iddia ettiler.

İslâm hafızası, on beş yüzyılın farklı kültürel deneyimlerinin, yöneticilerle yönetilenler arasındaki mücadelenin, çeşitli şekillerde kontrol altında tutulan halk mücadele hareketlerinin ve bu hareketlere verilen az ya da çok despotik yanıtların büyük birikimden

oluşmaktadır. Bu nedenle, İslâm tarihini referans olarak almak, ille de, büyük bir halkın tarihinde yayılmış imgeler, modeller, klişeler ve şemalar bütünü arasından ayıklama yapmayı, seçmeyi ve seçilen şeyin önemini abartmayı zorunlu kılar; kabul edilmesi zorunlu, tek ve herkes için, her zaman için geçerli bir perspektif yoktur. Her bir kuşak, “kültürel kimliğini” oluşturmak amacıyla, karşı karşıya bulunduğu kendisini zorlayan sorunlara göre, bu bütün içinden ihtiyacı olanları çekip çıkarır. Dolayısıyla “İslâm Hafızası” da, diğerleri gibi, bir seçimin ürünüdür. Bunun kanıtı da, bu hafızanın bir toplumsal sınıftan diğerine değişiklik göstermesidir. Kentlerdeki ulemanın resmî İslâmı, türbelerden ve evliyalarından medet uman köylülerin İslâmından farklılık gösterir. “İslâm hafızası” sınıflar arasında öylesine büyük farklılık gösterir ki, tarikatların ve vecit hallerinin avam İslâmı, orta sınıfların ve kasaba sakinlerinin İslâmı tarafından, sapkın olarak nitelendirilerek kınanır ve reddedilir. Sonuçta, hafıza bir seçim meselesi olduğuna göre, kadınların eşitlik haklarının olmadığı bir hafızayı seçmek niye? Eşitlikten rahatsızlık duyan bu Müslümanlar kimler? Bu soruyu yanıtlamak için, nüfusun tümünü temsil eden bir örneklem üzerinde, ülke çapında sosyolojik bir araştırma yapılması gerekir. Böyle bir araştırma binden fazla kişiyi gerektirmediği için, bunu hayata geçirmek çok kolay olacaktır.

Politikacılarımızdan, araştırma fonu ayırmaya karar verecek derecede bu sorunla ilgilenmelerini beklerken, bir yandan da her zaman “yazılı hafızayı” sorgulayabiliriz. Bu, uygun olduğu kadar daha az yorucu bir görevdir. Atalarımızın hafızasında kayıtlı olduğu biçimiyle kadının doğal “rolü” nasıldır? O dönemde sadece sarayların tarihçileri bulunduğu ve bu tarihin merkezini saraylar oluşturduğundan, aristokratik olan klasik Arap tarihinde, bir kadının “doğal” yeri, esas görevi itaat etmek olan bir *cariyeninki* gibidir.

Bu araştırmanın sonuçlarını sunmadan önce, bazı kavramsal tanımlamalar ve metodolojik açıklamalara ihtiyaç vardır. İlk olarak, “siyasî hafıza” nedir? Bu hafıza, içinde birçok farklı kültürü barındıran İslâmın on beş asrından nasıl çekip çıkarılabilir? Müslüman kimliğinin kurucusu olarak hangi hafızayı seçeceğiz –İmparatorluğun liderlerinininkini mi, yoksa bu liderliğe karşı çıkanlarınıninkini mi?

Zenginin hafızasını mı, yoksulun hafızasını mı? Kadınlarınkini mi, erkeklerinkini mi? Araplarınkini mi, Berberilerin, Kürtlerin, Zencilerinkini (Sudanlı siyahlar) mi?

‘İslâmın Siyasî Hafızası’: Halifenin Yaşamının bir Kaydı

Bu bölüm, tümü erkek olan, olayları düzenin bakış açısından anlatan ve görevleri bu düzeni desteklemek olan, İbn Sa’ad, Taberi, Mes’udi, İbn el-Esir gibi klasik tarihçilerin yazıları üzerine kurulmuştur. *Tarih* (kayıtlı tarih) kavramı, indirgemecedir: Bize yalnızca yöneticilerin ve çevresindeki insanların yaşamlarının hikayelerini intikal ettirir. (Yukarıda belirtilenler gibi) Geleneğin kurucusu olan ve yazarlarının – güvenilir ve uygun başvuru kaynakları sayılan –“klasikler” yazdıkları kabul edilen *tarih* kitapları, oldukça siyasî bir seçmenin ürünleridir. Bu kitaplar, halkın (*nass*) ve ulusun (*umma*) sosyal ve ekonomik yaşamlarına sadece marjinal ve ikincil bir mesele olarak değinirler.³ Bu *tarihteki* kahramanlar yalnızca halifeler, beyler, sultanlar ve bunların saraydaki çevreleridir (özellikle de vezirler). Taberi’nin on bir ciltlik *Tarih el-umam ve el-muluk* adlı kitabında ya da Mes’udi’nin *Muruc el-zehab*’ında (Fransızcaya *Les Prairies d’Or* olarak çevrilmiştir), Müslüman toplumun tarihi, kelimenin dar anlamıyla, siyasî olayların bir kaydına indirgenir: Hangi halifenin hangisinin yerine geçtiği, hangi ülkeyi kimin fethettiği, valilerin atanması, vergi konulması ve son olarak, protesto hareketlerinin başını çeken isyancı liderlerinin yani *zındıkların* isimleri ve bunların nasıl ortadan kaldırıldığı. Şiiler, Hariciler ve benzerleriyle ilgili olaylarda olduğu gibi, bu protesto hareketleri genel olarak dinî içerikliydi. Şunu söyleyebiliriz ki, modern entelektüellerin önündeki görev, tarihimizin saklı kalmış kısmını, yani kahramanlarını sıradan insanların, İmparatorluğun zenginliğini yaratmış olan zanaatkârların ve kadınların, esnaf ve kadınların oluşturduğu diğer tarafını yazmaktır. Bu henüz yapılmamış olduğu içindir ki, burada “İslâm Siyasî Hafızası” olarak ele alacağımız şey, bu budanmış *tarihtir*. Ancak, halkı kapsamadığı için bodur bırakılmış bu *tarih* bile, kadın konusunu farklı dönemlerde farklı şekillerde ele alır. Bu tarihte yalnızca Abbâsî dönemine öncelik verilir. Dola-

yısıyla bizim okumamız, kendisini İslâmın ilk yüzyıllarıyla sınırlayacak ve hâlâ güçlü bir şekilde hatırlanan Abbasi dönemine (750-945) öncelik verecektir. İslâm hafızasının paradokslarından birine, yani, İslâmın ilk onyıllarında siyasî sahnede kadınların üstünlüğüne, Emeviler ile Abbasiler dönemlerinde ise kadınların mevkilerindeki düşüşe dikkat çekmek için bunu yapıyoruz. Bu üç dönem arasında ayrım yapmalıyız.

Bunlardan ilki olan İslâmın destansı yılları, kadınların Peygamberin izleyicileri olarak siyasî sahnede üstün bir yerleri olduğu, Peygamber ile onun ortodoks (raşid) halifelerinin dönemidir. Bu dönem, *hicretin* (MS 622) ilk yılında başlar ve *hicretin* (661) 41. yılında Muaviye'nin iktidarı ele geçirmesiyle sona erer.

Peygamberin bu ilk izleyicilerinin ölmesinden kuşaklar sonra gelen ikinci dönem, Arap aristokrasisindeki kadınların halifenin yakın çevresinde merkezî bir yeri koruduğu dönemdir. Bunlar, tarihsel kayıtlarda, halifelerin ve emirlerin karıları ve anneleri olarak, göze çarpan bir şekilde resmedilirler. Bu dönem, ilk Emevilere ve İmparatorluğun sağlamlaştırıldığı döneme denk gelir.

Üçüncü dönem, Abbasilerle birlikte *cariyelerin* zaferinin müjdecisidir. Statüleri gereği kibar fahişe rolüne indirgenmiş bu kadın köleler, halifenin çevresinde durmalarına izin verilen yegâne kadınlar olacaklardır.

Şimdi göreceğimiz gibi, kadınları marjinalliğe mahkûm etmek isteyen Müslüman, kendi tarihsel dönemini iyi seçer. Bu seçtiği dönem, Peygamberin dönemi değil de, Abbasi despotizminin dönemidir!

İslâmın destansı yıllarında inanan kadınların zaferi:

Siyasî oyundaki ortaklar

İslâmın ilk onyılları boyunca kadına önemli yer verildiği tarih kitaplarında gösterilir. Deyim yerindeyse, oyunun yıldızları, Peygamberin eşleri ile şeref koltuğuna oturmuş olan kadın müminlerdir. Tarihçiler Peygamberin, eşleri Hatice, Ayşe, Ümmü Seleme, Zeynep Bint Cahş veya çoğu Kureyş kabilesine mensup inananlardan oluşan yakın çevresi hakkında yeterli bilgi vermiştir. Bu tarihçiler,

kadınların bağımsız davrandığı ve taleplerde bulunduğu bir siyasî sahne tasvir ederler.

Peygamber de, kadınları dinleyen ve şikâyetlerine kulak veren bir kişi olarak resmedilir. Bu konuda iki örnek hayli açıklayıcıdır. Bunlardan ilki, Ümmü Seleme'nin Kuran'daki ifadenin anlamı üzerine Peygamberi sorgulamasıdır: Seleme bir gün Peygambere sorar: "Kuran'da siz erkeklerden söz edildiği halde biz kadınların göz ardı edilmesi nasıl olabilir?".⁴ Seleme'nin sorusu dinlenir ve yanıtı, vahiy sürecinde kadınların statüsünü erkeklerle zımnen eşit ortaklar olarak açıklayan ("müminler, erkekler ve kadınlar") 48. Sure'nin (Fetih Suresi) ünlü 25. Ayetine dayanarak verilir. Kuran herkese hitabeder ve bu nedenle, kadınlar da erkekler gibi, İslâmın yeryüzündeki zaferinden ve âhirette Allah önündeki davranışlarından sorumlu tutulurlar. Taberi der ki, bu ayete göre kadınlar, kendi günahlarının bağışlanması ve Cennete gitme hakkına sahiptirler.⁵ Havle Bint Ta'lebe olayı da, siyasî sahnede – özellikle ilahî olanla cemaat arasındaki diyalogda – kadınların üstünlükleri konusunda bir ölçüde sembolik bir örnektir. Peygamberi aracılığıyla konuşan Allah, kocasının davranışından üzüntü duyan bir kadını yanıtlar ve burada ayetin muhatabı kadın inanan olur: "Allah, kocasına karşı sana yakınan ve Allaha feryat edinenin sözlerini işitti." ("*Gad sami'a Allahu gavle el lati tucedulika fi zevciha ve taştaki ila Allah*"). Evlilik sorunlarıyla bunalmış Havle, durumunu anlatmak için Peygamberi görmeye gitmişti. Peygamber, izleyeceği yolu kendisine gösterecek olan vahyi beklemesini tavsiye etmişti.⁶ Bu iki örnek, kadınların siyasî arenadaki yerleri ve siyasî iktidarla ilişkilerinin içeriği hakkında bir fikir vermek bakımından yeterlidir. Kadınlar, siyasî oyununun içindeki ilgili kişiler olarak sorular sorarlar; örneğin, müminler arasındaki ilişkiler, müminlerle yetkili kaynaklar, yani ilahî otorite arasındaki ilişkilerin idaresiyle ilgili sorular. Ve, yüce otorite olarak ilahî güç, kadınların bu sorularına yanıt verir. Paradoksal olarak, Allah'ın ve Peygamberin, zayıflara ve onlar arasındaki kadınlara kulak verdiği tarihimizeki bu olağanüstü ân, günümüzde "hafızamızı" oluşturan unsur olarak pek hatırlanmaz.

Tarihçilerin kayıtlarında, Peygamber ve dört ortodoks halife (11. yıldan *hicretin* 40. yılına kadar) döneminde, Peygamberin eşlerine verilen bir unvan olan Müminlerin Anaları (*ummahat el-müminin*) ve ilk müminlere (*es-sahebiya*) öncelik verilir. Tarih bunlara büyük önem atfeder. Bu durum, sahabilerin biyografilerinin verildiği İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ı, İbn el-Esir'in *Usd el-Ghaba*'sı ya da İbn Hacer'in *el-İsabe*'sinde görülebilir. Bu yazarlardan her biri, kadınlara bir cilt ayırmışlardır.⁷ Aynı şey, özellikle din tarihine adanmış çalışmalar için de geçerlidir. Her bir ayetin bağlamı içine yerleştirildiği ve vahyin tarihsel koşullarının yanı sıra, ortaya çıkan her bir çatışmada yer alan kahramanların tasvir edildiği bir Kuran yorumu olan Taberi'nin otuz ciltlik *Tefsir*'inde, kadınların olaylara aktif olarak katıldıkları görülür ve kadınlar, tam sorumluluk verilmiş ve bunları sorumluluk sahibi olarak yerine getiren kişiler olarak resmedilirler. Burada kadınlar, çeşitli anlaşmazlıklarda kayda değer rol oynarlar ve pasif ve itaatkâr olmaktan çok uzaktırlar. Peygamberin müritleri olarak tartışmaya katılırlar ve diğerlerini de cevap vermeye davet ederler.⁸ Allah'ın ve Peygamberinin 7. yüzyılda İslâmı, eşitliğin büyük bir zaferi olarak getirdiklerinin en güçlü kanıtı, kadınların en yüksek statü olan müminler statüsüne (*sahebiyat*) erişebilmeleridir. Birkaç on yıl sonra, ortodoks (raşid) halifeler döneminin ardından, Emevi iktidarında da Arap aristokrasisinin kadınları, siyasî sorumluluk almaya devam edeceklerdi. Selefleri gibi bağımsız, talepkâr ve gururlu olan bu kadınlar, – başta çarşaf giymeme hakları olmak üzere – kendi haklarını pekiştirecekler ve kocalarının çok eşlilik haklarına itiraz edeceklerdi.

İlk Emeviler döneminde çok eşlilik ve örtünme

Karıları ve çocuklarının anaları olarak *cariyeler*, yani köleleri tercih eden Abbasiler ve sonraki Emevilerin aksine, ilk Emeviler evliliklerin aristokratlar arasında yapıldığı Arap geleneğini korudular. Bir kadının soyluluğu, gururu ve otoriteye sahip erkeklere meydan okuma yeteneğiyle ölçülürdü. Kadınların protestosu iki kurum üzerinde yoğunlaşmıştı: Örtünme ve çok eşlilik.

Bu hareketi en çok temsil eden önde gelen şahsiyetler, tüm kayıtlarda göz ardı edilmeksizin sözü edilen, Arap soyluluğunun na-

dir güzellikteki iki büyük kadınıydı: Sakine Bint el-Hüseyin ve Ayşe Bint Talha. Peygamberin torunu⁹ Sakine Bint el-Hüseyin, Halife Osman İbn Affan'ın torunu olan üçüncü kocasını, tekeşliliğe zorlamasıyla ün yapmıştı. Sakine, *cariyeleri* de dahil olmak üzere kocasının diğer kadınlara yaklaşmasını yasaklamıştı ve kocasının, en küçük isteklerine bile karşı çıkmasına izin vermemişti.¹⁰ Kocasını, kurallara uygun bir şekilde sahip olduğu "meşru" *cariyelerinden* biriyle suçüstü yakaladığında, Sakine onu büyük bir skandalla boşadı. Tarihsel belgelerin hepsi, Sakine'nin *barzaa*, yani, örtüsüz olduğu gerçeğini vurgularlar. Sakine, babasının Kerbela'da katledilmesi sırasında orada bulunuyordu ve babasının *cariyesi* eşliğinde camiye gider, vaazında Ali'ye saldırmaya cüret ederse imama ateşli nutuklarla karşılık verirdi.

Dönemin diğer ünlü şahsiyetlerinden biri de, Sakine'nin çağdaşı ve onun gibi bir aristokrat olan, Peygamber'in karılarından Ayşe Bint Ebu Bekir'in yeğeni Ayşe Bint Talha idi.¹¹ O da Sakine gibi örtünmeyi reddetmişti. Ayşe, Allah kendisini bu kadar güzel yarattıysa, bunu gözlerden uzak kalsın diye yapmadığı açıklamasıyla kendisini savunurdu.¹²

Son Emevilerle birlikte,¹³ siyasî kayıtlarda *cariyenin* etkisi görülmeye başlandı ve Abbasiler döneminde hayli bariz bir şekilde ortaya çıktı. Klasik tarihçiler Taberi, Mes'udi ve İbn el-Esir'in kronolojik düzende yazdıkları gibi, ilk olarak kadın müminlerin (Peygamberin eşleri de dahil) maiyetleri, daha sonra da, aristokrat Arap kadınları yavaş yavaş siyasî sahneyi terk ettiler. *Hicretin* ikinci yüzyılında, aristokrat kadınlar, halifelerin yaşamlarından ve tarihi kayıtlardan silinip gittiler.

Beş ya da altı kuşak sonra, bu kadınların yerini bitip tükenmez bir *cariyeler* ordusu aldı. Bunların en çok tanınanları Halife el-Hadi'nin cariyesi Ghadir; Halife el-Me'mun'un cariyesi 'Arib; Harun el-Reşid'in cariyesi ('Büyük') Feride; geniş bir cariyeler koleksiyonu bulunan el-Mütevekkil'in cariyeleri Fadl ve Mahbube idi.¹⁴ Bu kadınlar kabiliyetliydi, müzik ve şiir alanında Allah vergisi yetenekleri ve güzellikleri vardı, ancak, kibar fahişeler olmak dışında, kendilerini ortaya koyacak kapasiteleri bulunmuyordu.

Köle statüleri, bu kadınları sağlam olmayan bir durum içinde bırakıyordu. Kısa ömürlü gözdeleler olarak statüleri, herhangi bir talepte bulunmalarını imkânsız kılıyordu. Ayrıcalıkları da sallantıdaydı. Kendilerine, baştan çıkarma, kurnazlık ve diplomasi üzerine kurulu bir yaşam inşa etmek zorundaydılar. Halifenin kaprislerine boyun eğmeyi varlık nedenleri haline getiren bu kadınlar, ikincil durumdaki kişiler olarak büyük bir gayretle kendilerini rollerine adanmışlardı. Dolayısıyla şimdi bize, aşk, baştan çıkarma ve köleleştirmenin ebediyen imgelemimize çakıldığı *Binbir Gece Masalları*'ndan kalma bir imaj bıraktılar. Bu bakış açısına göre, kadınlar artık siyasî sahnede kibar fahişelerden başka bir şey değillerdi.

Abbasiler döneminde Cariyenin zaferi

Kelimelerin köklerini aramak her zaman öğreticidir. *Cariye* nedir? *Lisan el-‘Arab* sözlüğüne göre o, hareket içindeki, hareket halindeki bir şeydir. O, aynı zamanda, rüzgârdır, yıldızdır ve gemidir. O ayrıca özel bir görevle görevlendirilmiş kişi (*resul*) ve hizmetlidir (*hadim*).¹⁵ Cariye kelimesinin diğer eşanlamlısı, el-Cahiz'in, bu kadınların erkekler üzerindeki cazibesini anlamaya çalıştığı olağanüstü eseri *Risala fi el-kayan*'nın (köle kadınlar üzerine risale) başlığında kullandığı *qina*'dır.¹⁶ *Qina*, *cariyenin* eşanlamlısıdır ve bu iki kelime birbirinin yerine kullanılır. *Qina* kelimesinde kölelik kavramı vardır. Sözlüğün yazarı İbn Manzur, şarkı söylesin ya da söylemesin, *qina*'nın bir köle olduğunu anlatır. İbn Manzur şöyle der: “şarkı söyleme sanatını bilen bir cariyeye *qina* ismi verilirse, bunun nedeni söz konusu sanatın özgür kadınlar tarafından değil yalnızca köleler tarafından icra edilmesidir.”

Bir kişi nasıl bir *cariye* ya da *qina* olur? Bir kişi nasıl köle olur? Pazarda satın alınan bir kişi köle olur. Köle elde etmenin en yaygın kullanılan biçimi *sabya*, yani savaşta düşmanın kadınlarını ve çocuklarını ele geçirmektir. Yenilen düşmandan (*asra*) alınan tutsaklar, köle haline getirilirler. İbn Manzur meseleyi basitçe şöyle açıklar: “*el-saby*, insanları köleliğe indirgemektir.” Bir *sabya* kadını, ele geçirilmiş kadındır. O, savaş ganimetinin bir parçasıdır.

Emevilerin ve özellikle Abbasilerin yönetiminde İmparatorluğun genişlemesiyle, askerî zaferler, tüm fethedilmiş topraklardan

Şam ve Bağdat pazarlarına *cariyeler* getirilmesini sağladı. Bu kadınlar arasında Afrikalılar, Asyalılar ve Avrupalılar vardı. İslâm İmparatorluğu'ndan yakasını kurtaran yegâne kadınlar Amerikan yerlileriydi.

Bununla birlikte, – burada bizi ilgilendiren ayrıntı budur – büyük sayıda *cariye* akışı, saray halkının adetlerini değiştirdi. İlk halifeler, kendileri gibi aristokrasiden gelen eşleriyle gurur duyarlar-ken, kısa bir süre sonra işler tersine döndü ve emirler *cariyelerin* etkisi altına girdiler. “Yanıbaşında, etrafındaki sinekleri kovan, kendisini eğlendiren ve hizmet eden bir köle kız bulunmayan bir halife ya da aynı güç ve imkânlarla sahip bir şahsiyet göremezdiniz ve tüm bunlar gözler önünde yapılırdı”.¹⁷ Bu güçlü erkekler bu kadınları sadece emek güçlerinden yararlanmak ya da kendilerini eğlendirmelerini sağlamak için yanlarında tutmuyordu, onları eşler ve anneler seviyesine yükseltmişlerdi.

Emevi hanedanının başlangıcında aristokrat bir anneden doğmamış bir halife nadir bir olayken, kısa bir süre sonra bunun tam tersi geçerli olacaktı. İbn Hazm bu daha sonraki durumu şöyle özetler: “Abbasilerde yalnızca üç halife bir *hurra*’nin (özgür kadın) oğullarıydı, Endülüs Emevileri arasında ise bir özgür kadının oğlu halife olmayı hiçbir zaman başaramadı”.¹⁸ Halifelerin çoğunun annesi, – Berberiler, Türkler, Rumlar, Kürtler, vs. gibi – yabancı soylardan gelme kölelerdi.

Halifeler aleminde *cariyenin* konumu öyle bir hal aldı ki, kısa bir süre içinde, *cariyeler* hakkında yeni bir edebî tür doğdu. Ebu el-Ferec el-İsfahani ve el-Suyuti’nin eserleri bunların örnekleri arasında sayılabilir.¹⁹

Halifelerin ve iktidar sahibi erkeklerin *cariyelerin* cazibesinden büyülenmelerinin ardındaki gizem nerede yatıyordu? Tarihçiler, düşünürler, filozoflar ve diğer yazarlar onların inanılmaz başarısını anlamaya çalışmışlardır. El-Cahiz’den, *Duha el-İslâm*’ın yazarı Ahmed Emin’e kadar birçok yazar, bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları, çeşitli erkeklerden aşk sanatını öğrenmiş oldukları için *cariyelerin* cinsel açıdan daha deneyimli olduğunu söylediler. Bazılarıysa, bu kadınların başarılarını egzotizmin

çekiciliğine bağladılar: Çünkü *cariyeler* kendi yabancı kültürlerini ve yeni zarafet modellerini beraberlerinde getirirlerdi. Hintli, İranlı, Rum ve Etiyopyalı kadınlar, Arap halifelerini, farklı toprakların müzikleri, şarkıları, okşayışları, parfümleri, hikayeleri ve daha önce kendilerine yabancı olan daha pek çok şeyle hayran bıraktılar.²⁰ Cahiz, cinsel ilişkide bulunduğu *cariye* kendisini memnun etmezse efendisinin onu satabildiğini anlatır. Bize anlatıldığına göre, atsan atılmaz, satsan satılmaz özgür bir kadın söz konusu olduğundaysa bu erkek tuzığa düşürülmüştür. Ancak, hem halifenin hem de herhangi bir müminin, aristokrat olsun ya da olmasın, karısını “*anti talik*” sözünü üç kez söyleyerek boşama hakkının bulunduğu bir toplumda, bu tür akıl yürütmeler anlamsızdır. *Cariye*nin başarısının nedenleriyle ilgili olarak yukarıda bahsettiğim yazarların hiçbirinin üzerinde durmadığı, ancak çok açık olan unsur şudur: Erkek, bu kadının yanında üstündür. Kadın yalnızca onun kölesidir.

Cariyelerin cinsel deneyimleri ve müzik yetenekleri kuşkusuz önemli unsurlardı. Ancak tarihî belgelerden edindiğimiz bilgiye göre, Sakine Bint el-Hüseyin ile Ayşe Bint Talha kocalarının rakipsiz aşıklarıydılar.²¹ Kendilerinde, cazibenin birbirinden ayrılmaz dört kriterinin – Arap olmaktan duyulan gurur, fiziksel güzellik ve daha da önemlisi çabuk kavrayışlılık ve *nuşuza* yani, kocanın otoritesine meydan okuma, karşı gelme kapasitesi – hepsini toplamış bulunan bu kadınlardan büyülenen tarihçiler, onların zevk çılgınlıklarının tam hakkını verirler. Kocalar ne kadar güçlü olurlarsa, bu baş eğmez kadınların meydan okumasına karşı gelebilme yetenekleri de o kadar düşük olurdu. Tarihsel kaynaklara göre Sakine beş ya da altı kez evlenmişti.

Ahmed Emin, yabancı kadınların Arap kadınlardan daha güzel olduklarını iddia etmişti. Amacı, olayları sadece kaydetmek olmayıp onları aynı zamanda analiz etmek olan böylesine bir uzmanın, güzelliğin ideolojik olarak belirlendiğini unuttuğunu görmek, oldukça şaşırtıcı. 1960’ta Fas’ta güzel görünümlü bir adama “bir Şerif kadar yakışıklı” denirdi. 1980’lerin sonundaysa şöyle diyoruz: “Bir Amerikalı kadar yakışıklı.” Coca Cola reklamlarındaki, de-

nizde sıçrayıp duran sarışın atlet tasviri ile Cuma gecesi filmleri, bu güzellik anlayışı değişikliğinde kesinlikle rol oynamıştır. Fas televizyonundaki reklamlarda, sıradan kadınların Butagaz ve ocak reklamlarında görünmeleri, ancak asla banka ya da bilgisayar tanıtım-odalarında yer almamaları tesadüf değildir. Fas bankaları, kendilerini satmalarının en doğru yolunun, kozmopolit pozlar ve Kazablanka burjuvazisinin baygın bakışları olduğu konusunda kendilerini ikna etmişlerdir. Tattan ve çekicilikten daha siyasî bir şey yoktur. Bir kadının çekici bulduğu bir erkek türünden daha az doğal bir şey yoktur ve bunun tersi de geçerlidir. Fas'ı ziyaret eden Hintli, Japon veya Fransız arkadaşlarımdan sık sık, kafeler ya da sahildeki, kendi güzellik standartlarına göre yakışıklı buldukları kişileri göstermelerini isterim. Arkadaşlarımdan çekici buldukları kadınlar ve erkekler, asla bir Faslının seçeceği kişiler olmazlar. Bu nedenle, *cariyenin* başarısı, dönemin estetik kriteriyle açıklanamaz.

Bu âni dönüşün nedenleri nelerdir? Peygamberden üç kuşak sonra, ideal güzellik anlayışı Arap ve aristokratik güzellikti. Dört kuşak sona ise dünyaya egemen olan Arap halifeler, kendilerinin yansımasını artık vatandaşlarında bulmuyorlardı. Güzelliği başka bir yerde, köle kadınlar arasında aramaya başladılar. Cazibe çok karmaşık bir şeydir ancak, Fas'ın yakın tarihiyle ilgili araştırmadan bildiğimiz kadarıyla, güzel olarak görülen ile geçerli siyasî iktidar ilişkileri arasında yakın ilişki vardır. 1940'lerde Fransa'da eğitim görmüş ve bağımsızlıktan sonra da hükümette ve kamu sektöründe önemli görevlere gelmiş ilk Faslı milliyetçi seçkinlerin, Fransız kadınlarının büyüü altında bulunmaları tesadüf değildir. Bu dönemde bakanların çoğunun eşleri Fransız kadınlardı. Bağımsızlığın arefesinde Fas'taki durum ilginçtir, çünkü seçkinler arasında yabancı kadınlara vurulma uzun sürmedi. 1970'lerden itibaren, Fas devletinin teknokratları, Tanca, Tetuan ve özellikle de Kazablanka'nın güzel kadınlarının cazibesine kapıldılar. İktidardaki erkekler, Fas uyrukluları çekici bulmaya başladılar – bunlar, Fransızca ve Arapça olmak üzere iki dil bilen ve her iki kültürden de nasibini almış, iyi nitelikli, hırslı kadınlardı. Seksenlerin ve

doksanların işadamlarıyla teknokratları, eski milliyetçi seçkinlerden çok farklı ve Fransa'nın daha az esiri olan yeni burjuva kuşağının parçasıdır.

Pakistan'da Benazir Butto'nun seçilmesine karşı çıkanların hiçbiri, İslâmın ilk yıllarında kadınların siyasî iktidarı kullandıklarını anımsamazlar. Halifeler döneminde *cariyeler* neden bu kadar başarı göstermişlerdir ve bu başarı neden günümüzde de devam etmektedir? Neden hala *cariye* rolü oynamamız istenmektedir? Neden hiçbir iyi Müslüman, kadınların müminler olarak başlangıçta eşitlikçi bir İslâmın inşa edilmesinde rol aldıkları, Peygamberin Medine'deki o görkemli günlerine bakarak biz kadınları özgürleştirmek istemez?

“Siyasî hafıza”daki kibar fahişe kültü mutlakiyet nostaljimizi yansıtır
 Bir Fez kadını ve bu kentin pragmatik geleneklerine çok şey borçlu olan biri olarak, *cariyenin* başarı hikâyesindeki ana unsura bir başka açıdan bakmamız gerektiğine inanıyorum. Halifelerin *cariyeleri* tercih etmelerinin nedeni, bunların itaat etmeye *hurre*'lerden (özgür kadın) daha yatkın olmalarıydı. Aslında itaat *cariyenin* göreviydi. O, bunun için satın alınırdı. Müslüman geleneği adına konuşarak siyasî alandaki rolümüzün itaat etmek olduğunu iddia edenler, bunun için, İslâm tarihinin, Altın Çağ'ındaki belli bir dönem, Muaviye ile başlayan mutlakiyeçilik dönemini kaynak almamalıdır. Muaviye'nin iktidarı, Peygamberin arzusu dışında, şiddete başvurarak ele geçirdiğini, hilafeti saltanata dönüştürdüğünü biliyoruz. Aslında *cariyeye* vurulma, iktidarın despotik içeriğinin dışavurumundan başka bir şey değildi. El Cahiz'den basit bir anektod bunu çok iyi gösterir: “Genç bir köle getirildiğinde, Muaviye arkadaşlarının yanında kadını soydu ve elindeki binici kamçısını kadının karnına (*yad'u el-qadip'ala rakabiha - qadip* aynı zamanda penisin kaba adlandırmalarından biridir) dürttü. Etini sıkı bulunca, bunun ‘sıkı bir parça’ olduğunu ilan etti.” Daha sonra, Sa'sa'a bin Suhan'a hitaben, “bu kadını oğullarından biri için almasını, çünkü, yaptıklarından sonra onu (kendi oğlu) Yezid için alıkoymasının meşru olmayacağını” söyledi.²²

Evrensel tarihte, iktidarın en despotik biçimlerinden birinin zeminini hazırlayan Muaviye ise, bu sistemi, bugün bile hâlâ kendi ismiyle birlikte hatırlandığı noktaya getirecek kadar kusursuzlaştıran kişi, Harun el Reşid'tir. Ve El-Reşid'in gözdelerinden biri olan Zaat el-Hal ile ilişkisi, *cariye* sembolizmini ortaya koyar. Burada, aşk ile kamçının, iltimas ve refahtan yararlanma ile itaatin karışımı herkesçe görülebilir.

Zaat el-Hal, kendisine yakışan beniyile çok güzel ve yetenekliydi. Zamanın büyük sanatçılarından ünlü İbrahim el-Mavsili'nin *cariyesiydi*. El-Mavsili, ona şarkı sanatını öğretmiş ve onun cazibesini övdüğü şiirler yazmıştı. Sonunda, Harun el-Reşid'in kendisine sahip olmak istemesini sağlayacak kadar ünlü oldu. El-Reşid, onu İbrahim'den satın aldı. Çok yakın oldukları, ihtirasının doruk noktasında bulunduğu bir gece, Zaat el-Hal'ın geçmişiyile ilgili kıskançlık krizine giren Harun el-Reşid, *cariyesini* sorguya çekti. Kendisine şiddetli acı veren bu konudaki gerçeği söylemesini istedi: Öğretmeni ve eski efendisi İbrahim el-Mavsili ile ilişkisi olmuş muydu? Cariye bir saat düşündükten sonra, gerçeklik aşkının cezalandırılma korkusuna üstün gelmesiyle soylu bir şekilde cevabını verdi: "Evet, yalnız bir kere" dedi, bu cevabı çok kötü karşılayan Harun el-Reşid'e. *Cariye* kendisine ait olduğu için İbrahim'in zaten buna hakkı vardı.

Kıskançlıkla kıvranan Harun el-Reşid, Zaat el-Hal'ı reddetti. Cezalandırmak için Zaat'ı, kölesi Hamaviya'ya verdi. Ancak bir gün, onu bir kez daha görme isteğine kapıldı. Hamaviya'ya, Zaat el Hal'ın şarkılarını dinlemeyi çok istediğini söyledi. "Yarın size geliriz, Efendimiz" diye yanıtladı köle. İşin hakkını vermek için, Hamaviya hemen bir kuyumcuya gitti ve Zaat el-Hal'ın saraydayken takmaya alışkın olduğu türden değerli taşlar ve incilerden kiraladı.

Onu görünce, Harun el-Reşid bir kez daha güzelliğine kapıldı ve aynı zamanda, kendi *cariyesini* böyle mücevherlerle süsleyebilen köleye kıskançlık duydu. Kadının güzelliğini unutan el-Reşid mücevherlerin nereden geldiğini anlamaya çalıştı: "Böyle mücevherleri nasıl verebilirsin?" diye sordu Hamaviya'ya. "Seni daha

vali bile atamamışken böylesine hediyeleri nasıl bağışlayabilirsin?" Dehşete düşen Hamaviya, bunları sadece ödünç aldığını söyledi. Kölesinin dürüstlüğünden ve daha önemlisi, onun alt konumda olduğunun işareti olan yoksulluğundan bir kez daha emin olan Harun el-Reşid, kuyumcuyu yanına çağırdı, mücevherleri Zaat el-Hal için satın aldı ve ne zaman ve nerede olursa olsun istediği her şeyi yerine getirme sözü verdi. Cariye ne istedi? Hamaviya'yı Fars valisi atamasını ve yedi yıl boyunca bu ülkenin vergilerini efendisine vermesini istedi. El-Reşid sözünü tuttu.²³

Zaat el-Hal'ın hikâyesi, bu cariyeyle ilgili yaptıkları, Harun el-Reşid'in gücünün siyasî içeriği hakkında çok şey söyler. Zaat, cazibesinin gücünü, siyasî iltimas elde etmek için kullandı. Efendisine, İmparatorluğun en önemli ülkelerinden biri olan İran'ın valiliğinin verilmesini istemesi, belli ki, sistemin ihlali anlamına gelmediği gibi, aksine kurallarına riayet demek oluyor. *Cariye*, kibar fahişe rolünü oynarken, aslında tüm yapının gerçek anlamını yansıtır ve sembolize eder – kapris. Zaat'ın önerisini kabul ederken, aslında Harun el-Reşid, imparatorluğun yönetim ilkelerini de ifşa ediyor.

Sonuç: Anti Demokratik "Siyasî Hafıza" ile Nasıl Başedilmeli?

Kadınlara siyasî haklarının verilmesine İslâm hafızası adına karşı çıkanların, bu hafızadan, *cariye* figürüyle somutlaşan ve sembolize edilen, mutlakiyetçiliğin en parlak dönemini seçtiklerini söyleyebiliriz.

Bu kadınlar itaate zorlandılar. Zaat el-Hal gibi kibar fahişeler, siyasî sistemi rahatsız etmediler. Aslında, kuralı bilerek ve harfiyen yerine getirerek, düzene kusursuz bir şekilde uydular. Kural şuydu: İltimas olarak istenirse elde edilemeyecek şey yoktur. Ancak hiçbir zaman talepte bulunulmamalıdır. Kâinatı yöneten kapristir. Bir tarafta sükunet, diğer tarafta dalavere, siyasete katılımın biricik olanaklı biçimleridir.

Bir gelenek olarak İslâma her başvuru, siyasî bir harekettir.

Her “gelenek” siyasî bir kurgu, hafızanın, onun üzerine konuşan kişinin çıkarlarını güçlendiren karmaşık bir yeniden yazımıdır. Demokratik olarak yaşamak isteyen her Müslüman erkek, geçmişten, Peygamberin eşleri ve izleyenlerinde olduğu gibi, siyasî oyunda ortaklar olarak yer alan Müslüman kadınlar bulup çıkarmakta güçlük çekmeyecektir. Eşitlikçi katılımın işlerine gelmediği kişilerse, her zaman, yöneticilerin saraylarındaki kibar fahişeler örneğine gönderme yapabilirler.

Yüzyıllardır gücünü yitirmiş ancak bugün medenî uluslar arasındaki yerini yeniden almayı isteyen İslâm gibi her büyük uygarlık açısından, hafızasını aşması ve onu kendisini ileri götürecek bir güç olarak kullanması için, bu hafızayı analitik olarak incelemesi ve şifresini çözmesi hayati önem taşımaktadır. Ve, büyük ve geniş kapsamlı bir uygarlık olarak İslâm, Peygamber kadar demokratik olabilmemiz için, kendi içinden gerekli seçimi yapmamıza imkan tanır. Kendimiz için farklı bir bugün yaratmamıza olanak verdiği sürece, geçmiş her zaman ilginçtir. İslâmın ilk onyıllarında, Peygamberin ve sahabilerin yaşadıkları yıllar üzerine yazılanların ayırtıcı özelliği olan yaratıcılık, özellikle şu gerçekten kaynaklanır: O dönemin İslâmı, yoksun bırakılmışların, eziyet edilenlerin – aristokrat, köle sahibi Mekke tarafından reddedilenlerin İslâmıdır. Medine İslâmı, hiyerarşilerin ve servetlerin istikrarsızlaştığı bir andı. Kadın inananlar, cemaat işlerinin siyasetiyle ilgili taleplerinde, kaygılarında ve iftiharlarında, hep daha eşitlikçi bir dünyanın ortaya çıkması umudunu taşımışlardı. Ve, nerede eşitlikçi bir dünyanın tohumlarının atıldığını görsek, bunu geliştirmek için çalışanların başında hep kadınlar gelir.

NOTLAR

- ¹ Bu bölüm, *The Forgotten Queens of Islam* adlı kitap için yapılan tarihsel belgelerin araştırılmasından esin aldı (Cambridge: Polity Press, 1993), ilk kez Fransızca olarak Paris'te Albin Michel ve 1990 baharında Casablanca'da Éditions le Fennec tarafından yayınlandı. Kitabın esas teması kadın ve siyasi güçtür.
- ² R. Brunschvig'in *Encyclopaedia of Islam*'ında "abd" maddesine bkz. C. I (Leyden/Londra, 1960), s. 36-37.
- ³ Al-Mas'udi, Muruj al-zehab (4 Cilt), (Beyrut: Dar al-Ma'rifa, 1983) (Fransızca tercümesi, *Les Prairies d'Or*, A.C. Barbier de Meynard ve A. J. -B. Pavet de Courteille tarafından, Societe Asiatique, Paris, 1971) yazar 356'da öldü (10. yüzyıl); el-Taberi, Ebu Cafer Muhammed İbn Carir, *Tarih al-umam wa al-muluk* (13 cilt) (Beyrut: dar al-Fikr, 1979) - yazar 310'da öldü (10. yüzyıl); İbn el-Esir, *al Kamil fi al-tarih* (9 cilt) (Beyrut: Dar Dar al-Mashriq, n.d) - yazar hicretin 630. yılında öldü (13. yüzyıl).
- ⁴ Tabari, *Tefsir, cami 'el-beyan 'an te' wil ayi al-Kur'an* (Beyrut: Dar al-Fikr, 1984 basımı), CiltXXII, s. 10; genellikle *Tefsir* diye bahsedilir.
- ⁵ *Tafsir*, Cilt. XXII, s. 9.
- ⁶ Kısa ve özlü bir başvuru kaynağı olarak bak , 'Umar Kahhala, *A'lam al-nisa' fi 'almay al-'Arabi ve al-İslâmi* (İslâm ve Arap Dünyasındaki Ünlü Kadınlar) (Şam: Mu'assasat al-resala, 1982), s. 382; yazarın giriş yazısı 1959 tarihli. Havle'den aynı zamanda, İbn Sa'ad'ın *Tabakat*'ı ile İbn Hacer'in Al-İsabe ve İbn el-Esir'in *Usd al-ghaba*'sı gibi sahabe biyografilerinde de bahsedilir.
- ⁷ İbn Sa'ad, *Al-Tabakat al-kubra* (Beyrut: Dar al-Fikr, 1980). 8. Cilt, kadın konusuna ayrılmıştır. İbn Sa'ad 9. yüzyılda yaşadı. Kendisi 230'da öldü. İbn el-Esir, *Usd al-ghaba fi ma'rifat al-sahaba* (ed. Mustafa Vehbi, 1902). Bu eserin 5. Cildi kadınlara adanmıştır. İbn el-Esir 631'de öldü (13. yüzyıl). Taberi, *Tarih al-umam wa al-muluk*, op. cit. Tabari, onüçüncü cildin sonuna koyulan metinde bir derece kadın konusuna girer (Beyrut: Dar al-Fikr, 1979). Yazar 310'da öldü (10. yüzyıl). İbn Hacer, el-'Askalani, *Al-İsabe fi temyiz al-sahebe* (Peygamberin sahabilerinin biyografileri), (Lübnan: Maktaba al-Muthanna, birinci basım, 1902). Yazar 852'de öldü (15. yüzyıl). 7. Cilt hemen hemen tamamen kadınlara adanmıştır (s. 224-506).
- ⁸ Tebari, *Tefsir*, op.cit.
- ⁹ 49 yılında doğdu (671) ve 724 ocak ayında iktidara gelen onuncu Emevi halifesi Hişam İbn 'Abd el-Melik'in yönetimi döneminde, 117'nin ilk-baharında öldü (735).
- ¹⁰ Sakine hakkındaki en heyecan verici biyografilerden biri, *Kitab al-aghani'nin* (Şarkılar kitabı) birçok sayfasında kendisinden bahseden el-İsfahani'ninkidir 13. Cilt, s. 361 ve 16 kesim. Cilt, s. 137 ve 17 kesil. Cilt, s. 159 ve 19. Cilt, s. 155 Bununla birlikte Sakine'den birçok eserde bahsedilir, özellikle: Ebi el-Hasan el-Maliki, *El-Hada'iq al-ghanna' fi ekber*

al-nisa': *taracim şihrat al-nisa'* Bu kitap ilk kez 1978'de Libya ve Tunus'ta ortaya çıktı, editörlüğünü, el yazmasını Dublin'deki Chester Beatty kütüphanesinde bulan Dr. Aida Tayyibi yaptı. İbn 'Asakir'in *Tarih medinet Dimeşk* (Şam kentinin tarihi) cildi, kadınlara adanmıştır, editörlüğü Sakine Şahibi tarafından yapılmıştır ve 155. sayfada bir referans vardır. Aynı zamanda, Zeyned Fevva el-'Amili, *Al-Durr an-mansur fî tabaqat rabbat al-khudur* (Buldaq, Mısır: Al-Matha'a al-Kubra, 1985); ve *Dariat al-ma'arif al-Islammiya*'da 'Sakina', 12b Cilt, s. 19 ve devamı. Tamamen Sakine hakkında da kitaplar yazılmıştır: Bak, Aşe Abdurrahman, *Sakine Bint-el Hüseyin* (Beyrut: Dar al-Kitab al-'Arabi, ikinci basım, n. d.) - Ahmed 'Abdülhalim, *Sakine Bint el-Hüseyin*, Kahire, 1969. N.B. Bu eksiksiz bir liste değil., Sakine muhtemelen, Peygamber'in karısı Ayşe'den sonra, hem kadın hem de erkek Müslüman tarihçilerin hakkında en çok yazdıkları kadın olmuştur.

¹¹ A.g.e., 11. Cilt, s. 176 ve devamı. Ayrıca bak, *Tarkh medinet Dimeşk*, op. cit., s. 209; Ebi el-Hasan el-Maliki, *Al-Hada'iq*, op. cit., s. 55.

¹² A.g.e., 11. Cilt, s. 176 ve devamı. Ayrıca bak, *Tarkh medinet Dimeşk*, op. cit., s. 209; Ebi el-Hasan el-Maliki, *Al-Hada'iq*, op. cit., s. 55.

¹³ Emevi hanedanı, kurucusu Muaviye'nin hicretin 41. yılında (661) iktidara gelişle kuruldu ve Ebu el-'Abbas el-Seffah ile başlayan Abbasi hanedanı tarafından yıkıldı.

¹⁴ 169'da (785) iktidara gelen El-Hadi, Abbasi halifelerinin dördüncüsüyü. El-Raşid beşincisi (170; 786), el-Me'mun yedincisi (198; 813) ve el-Mütevekkil onuncusuydu (232; 841).

¹⁵ Bak İbn Manzur'da 'cariye', *Lisan al-'Arab* (dar al-Ma'rifa, 1979 basımı).

¹⁶ El-Cahiz, 'Kitab al-giyen' *Rasa'il* içinde (Kahire, 1964).

¹⁷ El-Cahiz'den alınan bu pasaj, Charles Pellat'ın Fransızca çevirisinde "Les esclaves chanteuses" olarak görülüyor, *Arabia*, 10 ve 11. Ciltler, Haziran 1963.

¹⁸ İbn Hazm el-Endülüsî, 'Niqaat al-'arus fî tevaarih el-Hulafa' *Al Rasa'il* (mektup ve kısa yazılar derlemesi) içinde, ed. Hasan 'Abbas (Beyrut: Al-Mu'assasat al-'Arabiyya li Dirasat wa Nashr, 1981, 2. Cilt, s. 104. İbn Hazm 384'te doğdu, 456'da öldü.

¹⁹ Ebu el-Ferec el-İsbahani, *Al İma' a Chawa' ir* (Köle kız şiirleri), ed. Dr. Noury Mohammed al-Qaissi ve Yonis Ahmed as-Samarra'i, (Beyrut: Maktabat al-Nahda al-'Arabiya, 1984); Al-Suyuti, *Al-Mustazraf min akhbar al-jawari*, notlarla izah Salah al-Din el-Munacid'e ait (Beyrut: Dar el-Kitab el-Cedid, 1976). Al-Suyuti 911 yılında (1505) öldü.

²⁰ Abbasi yönetimindeki cariyeler konusunda bak, Ahmed Emin, *Duna al-Islam* (Kahire: Maktabat al-Nahda al-Misriyya, 1961 (birinci Abbasi dönemindeki toplumsal ve kültürel yaşam, bilimsel çalışmalar ve tarikatlar üzerine üç cilt). "Kölecilik ve Kültürel Etkileri" başlıklı 4. Bölüm, Abbasiler dönemindeki kölelik konusunda iyi bilgi veriyor. Cariye ve özellikle de köleliğin etkisiyle özgür, aristokrat Arap kadının statüsündeki düşüş

konusunda bak, Georgi Zeydan, *Tarih et-temeddun al-Islami* (İslâm uygarlığının tarihi) (tarihsiz), 2 kitapta 5 cilt. Abbasiler dönemindeki kölelik hakkında özellikle 4. Cilt, s. 172 ila 5. Cilt, s. 27. Abbasi hanedanında kadınlar konusunda bak, 5. Cilt, s. 76 ve devamı. En iyi, kısa ve kapsamlı izah Alman oryantalist Adam Mez'in *Die Reneissance des Islams* adlı eseri içinde, Hildesheim, 1968 (birinci basımın tıpkı basımı, Heidelberg, 1922).

²¹ Aşağıya bak.

²² El-Cahiz, 'Les esclaves chanteuses'.

²³ Al-İsbahani, *Kitab al-aghani*, 16. Cilt, s. 343 ve devamı. Yazar 356'da öldü (976).

İslâm Tarihinde Kadın: Geleneksel Bakış Açıları ve Yeni Stratejiler

Yaygın inanın tersine, ilk İslâm tarihçileri yazılarında kadınlara kayda değer yer verdiler. Sanıldığı gibi bu yazarlar, kadınlardan yalnızca güçlü erkeklerin anneleri ya da kızları olarak bahsetmediler. Genel tarih kitapları, soy kütükleri ve kayıtlarda kadınlar, İslâmın doğuşunun da yer aldığı tarihsel olaylarda, aktif katılımcılar ve olayların tamamıyla içinde yer alan ortaklar olarak tasvir edildiler. Gerek Peygamberin doğumundan ölümüne kadar olan dönemde meydana gelen olayların anlatıldığı din tarihlerinde gerekse hadisler ya da Kuran tefsirleri gibi dinî metinlerde, kadınlar şükranla anılır ve Peygamberin yaşamı sırasında onun takipçileri, ölümünden sonra da hadis yazarları olarak yaptıkları katkılar, cömertçe takdir edilir.

Aslında, İslâm teokrasilerinde kadınların haklarıyla ilgili soruları açıklığa kavuşturmak açısından tarihsel tartışmalar, şimdiye kadar olduğundan daha önemli görünüyor. Çünkü, ister ekonomik alanda olsun (ev dışında çalışma hakkı) isterse hukukî alanda olsun (kişisel konum ya da aile hukukuyla ilgili meseleler) kadınlarla ilgili tüm devlet politikaları Peygamberin sünnetine, yani tarih-

sel geleneğe bakılarak haklı çıkarılır ya da meşrulaştırılır. İslâm dünyasında her iki cinsten en ilerici kişiler, dini devletten ayrı olmadığı ülkelerde, genelde insan hakları özelde ise kadın hakları için mücadele ederlerken kullanabilecekleri yegâne silahın, siyasî iddiaları din tarihi üzerine temellendirmek olduğunu bilirler. Bugün İslâm dünyasında süregiden özellikle aydınlatıcı bir tartışma; sivil itaatsizlik öneren ve dördüncü halife Ali İbn Ebu Talib'e karşı çıkan silahlı muhalefeti 4 Aralık 656'da (Hicri 36) bizzat savaş meydanına sürerek sonuçta Ali'nin yenilmesine katkıda bulunan, Peygamberin üçüncü karısı Ayşe'nin hayli tartışmalı rolünde, kadınların siyasal güç kullanmaları için bir emsal bulunup bulunmadığıdır. Ali-Ayşe çatışmasının sonuçlarından biri, Müslümanların Şiiiler ve Sünniler olarak ikiye bölünmeleridir. Şiilik, kayıtsız şartsız Ali tarafında olmak ve bu nedenle de, diğer başka şeylerin yanında, sivil itaatsizliğin ve hatalı olduğuna inanıldığında Halifeye karşı çıkma hakkının sembolü haline gelen Ayşe'ye karşı olmaktadır.¹ Bugün bile, ünlü Şii ideolog İranlı Ali Şeriatî, Müslüman kadınlar için örnek kişinin, İslâm'da hiçbir önemli siyasî rol oynamamış olan Peygamberin kızı Fatime olduğunu öne sürer.² Şiiler için Ayşe, model kabul edilmeyen, dişiliğin anormal imgesini temsil eder. Kadınlar, tıpkı Fatime gibi, iyi anneler, kızlar ve ev kadınları olmakla yetinmelidirler. Mısır'da, Sa'id el-Afgani, Ayşe'nin biyografisini yazmak için on sene harcamıştır. El-Afgani, kitabının giriş ve sonuç bölümlerinde, bunu yapmasının nedeninin, politikanın kadınlara yasaklanması gerektiğini göstermek olduğunu belirtir. El-Afgani'nin *Ayşe ve Siyaset* adlı kitabı, bu amaca ulaşmak için, kadınlar konusundaki tüm muhafazakâr çalışmaların sistematik sıralanmasından ibarettir.³

Ayşe'nin yaşamı, kadın hakları karşıtlığı ya da taraftarlığının, İslâm dünyasında tarihî bilgiye nasıl yakından bağlandığını gösterir. Bu alanda kadınların üstünlüğünün büyük bir etkisi olmuştur. Lübnanlı kadın bilgin Zahiye Mustafa Haddura'nın Ayşe hakkındaki 1940'larda yazdığı ve 1970'lerde tekrar basımı yapılan biyografik eseri, kadınların siyasî karar alma sürecinin yanı sıra, yasama ve şariat kanunlarının yazılmasına katılmalarını destekleyerek Müslü-

man kadını öven, Ayşe'nin itibarının geri verildiği bir kitaptır.⁴ Ayşe, Ali'den daha çok hadis (Kuran'ın yanı sıra şeriatın kaynağı olan) aktarmıştır. On yedi ciltlik *Feth el-Bari*'nin yazarı İbn Hacer'e göre, en güvenilir hadis (binlercesi sahte olduğu için, gerçek olan hadisler)⁵ tefsirlerinden biri olan *Sahih-i Buhari*'de, Halife Ali'ye ait yalnızca 29 hadis yer aldığı halde Ayşe'ye dayandırılan hadis sayısı 242'dir. Hayli takdir gören bu 15. yüzyıl bilginine (İbn Hacer Hicri 852'de ölmüştür) göre, *Sahih-i Buhari*'de (inanıldığı gibi 4 bin değil) 1602 hadis kaydedildiğinden, Ayşe, tek başına şeriatın temelini oluşturan yasaların yüzde 15'inden fazlasına katkıda bulunmuştur.⁶ Şeriatı gibi ilerici ideologlarca günümüzde Müslüman kadınlar için örnek gösterilen Fatime, Peygamberin kızı olmasına karşın bu konuda katkıda bulunmamıştır. Aynı kaynağa göre, Peygamberin kızı ve Halife Ali'nin karısı sadece bir hadis aktarmıştır.

Müslüman tarihçiler, geleneksel anaakım eserlerde, kadınların haklarını teslim etmeye zorlanmışlardır. Ancak bu yazarlar aynı zamanda, *Ahbar el-nisa* (Kadınlardan Haberler) türü olarak adlandırabileceğimiz (çünkü kendileri sık sık bu başlığı kullanıyorlardı) özel bir tür çalışmayı kadınlara adanmışlardır. Bunlar, çoğu anaakım eserde bilimin metodolojik kurallarının yasaklamış olduğu temalara yer vermesi ve ayrıntılara özel dikkat göstermesi açısından kayda değer olan, ünlü kişilerin biyografik portrelerinin sunulduğu eserlerdi.

Salah ed-Din el-Munacid, ilk tarihçilerin bu çalışmalarının her zikredilişinin etraflı bir listesini yapma girişiminde bulunduğu "Kadın Konusunda Yazılanlar"⁷ adlı makalesinde, bu türden yetmişten fazla kitap adı vermiştir. Kuşkusuz, yabancı istilaları sırasında kütüphanelerin tahrip edilmesinden dolayı bu kitapların tümü bugün elimizde değildir, ancak yayımlananların dışında, (diğerleri bir yana) İran, Türk ve Arap kütüphanelerinde hâlâ ortaya çıkarılmayı bekleyen pek çok elyazması bulunmaktadır.⁸

Bu kitapların yazarları, işlerinin acemisi, müphem, bilinmeyen kişiler değillerdir. Bunların arasında genel tarih ve din tarihinin en önemli bilginleri, ünlü imamlar, edebiyat şahsiyetleri ve şecere

yazarları vardır. Bu biyografik portrelerde yer alma kriteri, bazı alanlarda üstünlük göstermekti; güzellik bu kriterlerden yalnızca biriydi. Dahası, bu biyografilerde yalnızca kraliçeler ve aristokratlar yoktu. Köleler, “Kadınlardan Haberler”e sık sık girmeyi başarmışlar, hatta ara sıra kraliyeti tamamıyla gölgede bırakarak, öncelikli yeri işgal etmeyi becermişlerdir. *Qıyan* üzerine tüm bir bilimsel eserler serisi – kadın kölelerin topluma edebi ve kültürel katkıları – orada durmakta ve araştırılmayı beklemektedir.⁹

O halde, tarihlerinde böylesine parlak bir varoluşa sahip Müslüman kadınlar, bugün nasıl olup da, yaşadıkları toplumda ve genel olarak dünyada böylesine düşük bir imaj edinmişlerdir? Bu bölümde bu soruya cevap vermeye ve söz konusu duruma karşı çıkmaya çalışacağım.

Görüleceği gibi, bugün Müslüman kadınlara toplumlarında atfedilen düşük imaj, geleneksel hafızada ya da yazılı tarihte yer almamış olmalarından kaynaklanmamaktadır. Aslında, kadınları, kültürün oluşturulmasına tam ve aktif bir şekilde katılan kişiler olarak tarihselleştirme geleneğinin (bunları, *nisa* yani kadın kelimesinden türeyen ve feministin Arapça karşılığı olan *nisa'ist* olarak adlandıracağız) bugün hâlâ devam ettiğini gösteren ampirik deliller vardır.¹⁰ Bu gelenekteki tek yenilik, kadınların artık İslâm tarihinin sadece nesneleri olmakla kalmadıklarıdır. Kadınlar artık öznelere de olmuşlardır, erkeklerle yan yana tarih yazmaktadırlar. Yüzyılın başından beri, kadınların tarihini yazmakta aktif olarak yer almaktadırlar.

Bu gizemin ipucu, kısmen şu gerçekte gizlidir; kadının toplumdaki imajı, tek başına herhangi bir basit süreçle tarihsel belgelerden çıkmamakla birlikte, hem bu araştırmaları yayan hem de yayılmasını sınırlayan medyaya da büyük ölçüde bağlıdır. Bir kültürün kayıtlı hafızası olan tarih, hiçbir zaman diğer ürünler gibi doğrudan tüketilmez. Tarihsel materyal, hayli karmaşık bir süreçten geçer ve seçici olarak yönlendirilmiş tüketim çerçevesinde vatandaşlara sunulmadan önce, iktidardakiler tarafından sıkı bir şekilde denetimden geçirilir ve sansürlenir. Bu çok-yüzlü, çok-bağılantılı süreci basitleştirmek için, ilk önce, kadınları toplumda tam katılımcılar ola-

rak gösteren iyi tarihsel belgelerin bir avantaj olduğunu ve bunların bir *nisa'ist* stratejiye tekrar kazandırılabilirliğini, onun işine yarar hale getirilebileceğini varsaymakla işe başlayalım.

Kadınların lehine olan tarihsel delillerin zenginliğiyle, İslâm toplumundaki düşük statülerinin karşılaştırılması, kaçınılmaz olarak, İslâm dünyasındaki imaj-belirleyici güçlerin kadınlar aleyhine ayrımcılık yaptığı sonucuna varmamızı sağlar. Ancak, bu güçleri *köktendinci* olarak değil de *muhafazakâr* olarak nitelendirme konusunda dikkatli olmalıyız. Çünkü, Batılı yorumcuların sık sık bu ikisini karıştırmasına karşın, Müslüman kadının siyasî, ekonomik ve kültürel alanlardaki pasifliği, tek başına köktendinciliğin etkisiyle açıklanamaz. Çoğu Müslüman ülkede, iktidardakiler köktendincilere şüpheyle yaklaşırlar ve bunlar devlet tarafından, siyasî alanda istenmeyen kişiler olarak görülürler. Muhafazakâr ve köktendinci kavramları arasındaki bu karışıklık, dinamik ve karmaşık bir durumun anlaşılmasını daha da zorlaştırmaktadır.

Çoğu İslâm rejimi, siyasî bakımdan hemen hemen diğer bütün konularda köktendincilerle anlaşamasa da, kadınlar ve onların toplumdaki yeri konusunda hemfikirdirler. Köktendinci hareketlerin temelindeki çok derin siyasî muhafazakârlık, çoğu İslâm rejiminin siyasî doğası, fikirleri ve isteklerinde yansımaları bulur. Sadece köktendinciler ele alınırsa, Müslüman kadınların bu küçük düşürücü, itibardan yoksun imajının, ulusal medyada neden bu kadar çok yer aldığını ve onlara karşı ayrımcılığın neden kutsallaştırılmış bir hareket statüsü kazandığını anlamak imkansız hale gelir.

Ortaçağ Tarihi ve Kadın Haklarının Meşrulaştırılması

Ortaçağ din tarihi, çağdaş İslâm politikası için çok önemlidir. Daha önce de bahsettiğim gibi, kadınların konumlarıyla ilgili olarak herhangi bir türde açıklama yapanlar, iddialarını, din tarihi ve gelenekteki öncelleriyle ilgili örnekler vererek haklı çıkarmaya zorlanırlar. Köktendinciler kadar kanun yapıcılar da, kamu alanına çıkışları yasaklanmış, içinde yaşadıkları toplumdan tamamıyla dışlanmış ve ondan uzaklaştırılmış siyasî olarak pasif durumdaki ide-

al kadın modelinin, sözkonusu tarih ve gelenekten kaynaklandığını ve meşrulaştırıldığını iddia ederler. Bu tavrın iyi bir örneği, Muhammed Arafa'nın *Women's Rights in Islam* adlı kitabıdır. Arafa, kadınların günümüzde siyasî hakları olmaması gerektiğini, çünkü, Peygamberin İslâm cemaatini oluşturduğu o önemli dönemde, kadınların hiçbir zaman bu haklara sahip olmadıklarını öne sürer. Peygambere ilk vahiyler 610 yılında, kırklı yaşlarındayken inmeye başladı, 622'de Medine'ye göçtü, orada ilk İslâm cemaatini oluşturdu ve 630 yılında hakkın rahmetine kavuştu. Bu nedenle, 610'dan 632'ye kadar olan dönem, kaynak, model ve yasayı oluşturur. Muhammed Arafa, "İslâmın kendilerine bahşettiği, erkeklerle verilenlere benzer tüm haklara rağmen, müslüman kadınların İslâmın ilk onyıllarında kamusal alanda hiçbir rol oynamadığını... İslâm tarihinin bütününde de, kadınların erkeklerle yan yana her seviyede devlet işlerinin idaresine katılmalarının önem taşımadığını" söyler.¹¹

İslâmın oluşumuna katılımı, birçok klasik ölçüt vardır. Bunların arasında, Peygamber hâlâ hayattayken, peygamberliğin çağrı döneminde bireyin bir inanan olarak tanımlanması gerektiği vardır. Kişi, İslâmın yaşaması için verilen mücadelede, doğrudan Peygambere bağlılık yemini (*bey'a*) etmiş olmalıdır. Peygamberin ölümünden sonra da kişi, Peygambere, onun söyledikleri ve yaptıklarına tanıklığın ifadesi olan hadislerin aktarıcısı olarak katkıda bulunmuş olmalıdır. Bu ölçütler kullanıldığında, Muhammed Arafa'nın tezlerini desteklemek zordur. Geçmişte ve günümüzde İslâmın kaynakları ve referansları olan tüm klasik din tarihi kitaplarında, kadınlar peygamberin izleyicileri olarak tanımlanmışlardır. Aşağıda, bunun etkileyici delili sunulmaktadır.

Tarihsel kaynaklar

(a) Şeyh İbn Hacer (Hicri 852'de öldü- MS 1474), *Al-Isabe fi Tem-yiizi al-Sahebe* adlı, sahabenin hayat öykülerinin anlatıldığı ünlü rehber kitabında, Peygamberin sahabileri olarak 1,552 kadından bahseder.¹² 5. Cildin büyük bölümünü işgal eden ve kadınlara atfedilen özel bir bölümde (*Kitab el-nisa'*), İbn Hacer, konuyla ilgili yazılmış olanların önemli bir bölümünü özetler ve kendisi İslâm-

da önemli bir bilimsel yazar olarak tanınır. İbn Hacer, hem *Şeyh el-İslam* hem de “alimlerin imamı” (*İmam el-Huffad*) olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte o, İslâmın ilk yıllarındaki katkılarını ayrıntısıyla anlattığı kadın inananların biyografilerine tam bir cilt ayıran ilk kişi değildir. Onun öncellerinin en ünlüsü İbn Sa’ad’dır.

(b) İbn Sa’ad’ın “büyük sınıflar” (nesil anlamında sınıf) üzerine yazdığı eseri *Al-Tabkat al-Kubra*, Peygamberin yaşamına dair olayların yanı sıra, onun yakın arkadaşlarının biyografilerini de içeren devasa bir derlemedir. Kitabın sonuncu cildi olan 8. cilt, tamamıyla kadınlara ayrılmıştır. İbn Sa’ad’ın eserinin önemi, yalnızca bilimsel kesinliğinde değil, fakat aynı zamanda en eskilerden biri olmasındadır – kendisi 9. yüzyılda yaşadı ve 230 yılında öldü (MS 852). Onun ölümünden sonra diğer imamlar, çeşitli defalar, onun yaklaşımıyla uygunluk içinde (örneğin, biyografileri alfabetik olarak sınıflandırmak) Peygambere inananların biyografilerini tamamlamaya ve derlemeye çalıştılar ve hiçbir zaman kadınlara hak ettikleri önemi vermekten geri durmadılar.

(c) Din tarihi yazarlarınca hâlâ en çok başvurulmuş ve kaynak alınan kişilerden biri olan Taberi (Ebi Cafer Muhammed İbn Cerir), ulusların ve kralların tarihi (*Tarih el-umam ve-muluk*) adlı kitabının on üçüncü cildini yazmaktan kendinî alamamıştır. Bu kitapta, *el-Zeyl* olarak adlandırdığı (çoğu zaman tek başına kitap olabilecek uzun ekler, söz konusu bölüm 115 sayfa), Peygamberi izleyenlerin biyografilerini özetlediği bölümde, kadınlara geniş yer ayrılmıştır.¹³ Kuşkusuz kadınlar, çoğu bölümde, ilk İslâm tarihinin oluşturulmasında, Peygamberin destekçileri ve aktif katılımcılar olarak tanıtılmıştır. Taberi 310 yılında ölmüştür (MS 932).

(d) İbn ‘Abdul-Barr olarak bilinen, 11. yüzyılda *Kitab el-İsti’ab*’ı yazmış olan İbn Emir Yusuf el-Namri el-Kurtubi (Hicri 463’te ölmüştür) geleneği sürdürmüş ve birçok ciltten oluşan çalışmasını, kadın biyografileriyle tamamlamıştır. El-Kurtubi, “emsallerinin hükümdarı” (*tacu agranihi*) olarak adlandırılır. Dinî literatürün basım geleneğine göre, onun eserine, İbn Hacer’in *el-İsabe*’sinde

dipnot olarak yer verilir ve böylece Müslüman okurun, aynı sayfaya bir göz atarak, 11. yüzyıl biyografik eserini İbn Hacer'in dört yüzyıl sonra yazdığı eserle karşılaştırmasına imkân tanınır. İlk Müslüman din alimleri, aynı tema ya da olayla ilgili ama farklı asırlarda yazılmış olan iki (bazen de üç) kitabın aynı sayfada basıldığı, özel *hevamiş ve hevaşi* dipnot tekniklerinin ustalarıydılar. Bu yöntem, araştırmacılara, her bir biyografide bir asırdan diğer asıra olan değişiklikleri görme ve böylece kendi bağımsız değerlendirmelerini yaparak kendi sonuçlarına varma imkânı sağlar.¹⁴

(e) 13. yüzyıl, (İslâm takvimine göre 7. yüzyıl) Peygamberin yandaşlarının biyografilerini yazan bir başka olağanüstü yazar ortaya çıkarmıştır –İbn el-Esir. O da kadınları unutmadı. El-Esir biyografilerine *Usd al-ghaba* (harfiyen 'Orman Arslanları') başlığını vermiştir ve kadınlarla ilgili 200 sayfalık kitabı *Kitab el-nisa*'da yüzlerce kadın tanıtılmış ve alfabetik olarak sınıflandırılmıştır.¹⁵ El-Esir 631'de öldü (MS 1253).

(f) El-Dabhi, 14. yüzyılda *Siyer a'lam el-nubala* başlığıyla, soylular arasından ünlü kişilerin biyografilerini yazdı. Buradaki soyluluk kuşkusuz, İslâmın zaferine katkıda bulunma lütfuna erişmiş kişiler anlamında, dinî manada kullanılmıştı. Kadınlar, bu lütfâ erişmiş olanlar ve onlara eşlik edenler arasında sınıflandırılmışlardı. El-Dabhi 748'de öldü (MS 1370). Kitabın son baskısının editörünü göre, bu çalışma "Arap mirasının iftiharları arasındadır". Bunun nedenlerinden biri, kitapta İslâmın ilk onyıllarına önem verilmesi, aynı zamanda da bu dönemden (7. yüzyıl) yazarın kendi çağına (14. yüzyıl) kadar olan dönemin ele alınmaya çalışılmasıdır.¹⁶ Genel tarih ve ilk din tarihi kitaplarının yanı sıra, bir başta tarih türü, İslâmın ilk yılları ve daha sonraki yüzyıllarda kadınlar ve toplumdaki yerleri konusunda inanılmaz ayrıntılı bilgi verir. Bu *neseb*, yani şecerelerdir. *Neseb* belgeleri günümüz araştırmacıları için büyüleyicidir çünkü, özellikle önemli konular – akrabalık biçimleri, evlenme, boşanma, evlilik yaşamı, cinsel örf ve âdetler, doğum, ebeveynlik ve tüm bu konularda kadınların girişimleri – hakkında büyük bir bilgi zenginliği sunar. Aşağıdaki iki örneğin seçilmesinin

nedeni, bunların bu türde başarılı kabul edilmiş ve hâlâ ediliyor olmasıdır. Bu belgelerin eksiksiz listelenmesi ve sistematik bir şekilde incelenmesi, yeni kuşak *nisa'ist* araştırmacıları bekleyen görevlerden biridir.

(g) Ebi Abdullah İbn Mus'ab El-Zübeyri'nin *Kitab Neseb Goraiş* adlı eseri, Arap şecereleeri arasındaki kesinlikle en önemli ve "güvenilir kanıt"tır. Bu kitabın, kendisini özellikle değerli bir belge kılan iki özelliği vardır. Birincisi, bu kitap 9. yüzyılda yazıldığı için türünün ilk örnekleri arasında bulunmaktadır. İkinci olarak da, kitabın ilk basımının editörlüğünü yapan ve onun hakkında yorumda bulunan Lery Provençal'e göre, yazar "şecereleerin izini aynı zamanda kadınlar üzerinden sürmeye özel bir çaba göstermiştir".¹⁷ Bu çalışma, yukarıda sözü edilen Taberi ve *Kitab el-İsti'ab*'ın yazarı İbn Abdul-Barr'ın da aralarında bulunduğu tüm tarihçiler ve Peygamberin izleyicilerinin biyografilerini yazanlarca yaygın şekilde alıntılanmıştır.

(h) Bundan birkaç asır sonra 11. yüzyılda yazılan İbn Hazm el-Endülüsî'nin (İbn Hazm Hicri 152'de öldü) *Camharat ensab el-'Arab* adlı çalışması, hem kendi zamanına kadar olan tüm şecere bilgilerini özetlemesi hem de Arap olmayanlar hakkında da bilgi vermesi açısından kayda değerdir.¹⁸ Bu kitapta, Berberilerin, Perslerin ve Musevilerin (İbn Hazm Tevrat konusunda uzmandı) şecereleerine de yer verilir. İbn Hazm'ın eseri, Araplarla Arap olmayanlar arasındaki bağlantılara dikkat çeker; eserde kadınlar vardır, her yerde görülebilirler ve onların cinsel yaşamlarıyla doğumla ilgili deneyimlerine, erkeklerde olduğu gibi yer verilir.

(i) Tüm Müslüman tarihçiler için temel başvuru ve alıntı kaynağı olan, İbn Hişam'ın Peygamberin biyografisiyle ilgili *El-Sira el-Nebeviye* adlı kitabından söz edilmezse, hiçbir din tarihi çalışması tamamlanmış kabul edilmeyecektir. Burada, Peygamberin kadın izleyicilerinin yaşamları, tarihsel bağlamı içine sıkı bir şekilde yerleştirilmiş görülüyor. Bu kadınlar, Peygamberin vaazlarında, savaşlarında ve tartışmalarında aktif biçimde yer alan kişiler olarak

tasvir ediliyorlar.¹⁹ Hişam'ın Siret'i, İslâmın zorlu doğumunun ilk onyılı (bugün sık sık gözden kaçırılmaktadır) ile Peygamberin her bir takipçisinin önemli katkısı, desteği ve serüvenlerinin ayrıntılarını anlatan epik bir fresktir. Burada kadınlar, inancın inşasında yer alan temel kişiler olarak gösterilirler. Peygamberin ilk eşi Hatice'nin duygusal ve entelektüel desteği olmaksızın, özellikle Mekte'deki 610-622 yılları arasındaki zorlu başlangıç döneminde İslâmın ne durumda olacak olduğu merak konusudur. Peygamberden 15 yaş büyük olan Hatice, etkili ve başarılı bir Mekkeli işkadınıydı. Tektanrıcılık konusunda bilgili olan Hatice, Peygamber ilk vahiy deneyimini korkunç olaylar şeklinde yaşadığında, O'nu, kendisinin Tanrının yeni Peygamberi olduğu konusunda ikna etmişti. Hişam'ın *Siret*'inde, Peygamberin kendi beyanına göre, Allah adına kendisiyle 610'da temasa geçen melek Cebrail ile ilk karşılaşmasından sonra, Hatice'ye başvuranın kendisi olduğu yazılır. Peygamber o zaman kırklı yaşlarındaydı: "Eve geri geldim, doğruca Hatice'nin yanına gittim ve başımı bacakları üzerine koydum. Bana 'Kasım'ın Babası neredeydin?' dedi (Kasım adındaki fazla yaşamayan oğullarının doğumundan sonra Peygambere verilen adlardan biri) ...Olup-bitenleri kendisine anlattım (görüntüler ve sesleri) ve bana 'İyi haberler, kuzenim, Tanrı seni temin etsin. Senin bu Cemaatin Peygamberi olmanı istiyorum' dedi".²⁰ Hişam'dan çok alıntı yapan Taberi'nin belirttiğine göre Muhammed, bunun kendi düş gücünün büyüğü altında ortaya çıkan bir hayal olduğundan korktu, çünkü böyle güçlü esinleme nöbetleri geçiren birçok kişi vardı.²¹ Hatice, güç durumundaki Peygamberi, bu esinlemenin kaynağının basit bir şekilde şiirsel ve dolayısıyla da insan görüngüsü olmadığı, kaynağının ilahî olduğu konusunda ikna etmede önemli rol oynadı. Hişam'ın *Siret*'inin önemi, İslâm dininin daha sonraki tüm tarihçilerince en çok güvenilen ve saygı gösterilen temel bir belge ve ilklerden biri olmasından kaynaklanmaktadır.

Birçok çağdaş muhafazakâr ve köktendinci yayında bize anlatıldığının tersine, kadınların savaş alanına sadece ilk yardım sağlamak için girmedikleri gerçeği, İbn Hişam'ın, Peygamberin en zorlu savaşlarından biri olan Mart 625'teki Uhud Savaşı ile ilgili an-

latımında fazlasıyla gözler önüne serilir. Tüm temel din tarihi kitaplarında yer verilen bir kadın sahabi olan Nuseybe Bint Ka'b, Müslümanların kaybetmekte olduğunu ve bizzat Peygamberin hayatının tehlikeye düştüğünü gördüğü vakit katıldığı savaşdaki rolünü şöyle anlatır "Peygamberin yanında safımı aldım ve O'nun etrafında kılıcımla, savunma amaçlı savaşmaya başladım...Yaralanana kadar çarpışmaya devam ettim".²² Her iki cinsten çağdaş *nissa'ist* entelektüellerin, kadınların pasifliği, eve kapanması ve İslâm toplumundaki marjinal yerlerinin, İslâm geleneğiyle bir alakası olmadığını, tersine bunun günümüzde ideolojik olarak üretildiğini, – strateji bölümünde açıklayacağımız tarih bilimi yoluyla – kanıtlamakta güçlük çekmeyecekleri aşikardır.

Müslüman Kadınlarının İmajını Düzeltme Stratejileri

Etkili stratejiler geliştirmenin en iyi yolu, pragmatik olmak ve sahip olunan şeyle işe başlamaktır. Görmüş olduğumuz gibi, tek başına kadınlar konusunda tarihsel araştırma sözkonusu olduğunda, İslâm dünyası hemen her şeye sahiptir. Ancak eksik olan şey, gerek araştırmacılar arasındaki iletişim anlamında, gerekse araştırmacıların bulgularının daha geniş alana yayılması için medyaya iletilmesi bağlamında, kıt kaynakların bölgesel ve uluslararası alanda koordinasyonudur. Aşağıda, bu durumu iyileştirmek için bazı önerilerde bulunmaktadır.

Tarihsel araştırma yapmak

Kadın haklarıyla ilgilenenler için son derece önemli olan şu üç nokta, üç araştırma projesinin temeli olabilir: Bunlar (1) İslâmın ilk onyılları üzerine araştırma yapılması ve önde gelen Müslüman kadınların biyografilerinin hazırlanması; (2) İslâm ülkelerinde yüz-yılın dönümünde feminist araştırma ve (3) İslâm'da kadın köleliği ve fahişelik. Bir yandan araştırma potansiyelinin niteliğini, diğer taraftan da halen varolan iletişim ve koordinasyon eksikliğinden kaynaklanan sorunları göstermek için, bu başlıklardan her birinin ayrıntısına gireceğim.

İslâmın ilk onyılları

Herhangi bir kadın hakları savunucusu, Batılı modelleri ve fikirleri ithal etmekle suçlanır. İslâmın ilk onyılları, görmüş olduğumuz gibi, kadınların o dönemdeki katkıları konusunda oldukça anlamlıdır ve aktif olarak işkadınlığı yapan Hatice veya ilk şeriat yazarı, Peygamberin üçüncü eşi Ayşe ya da İslâm uygarlığında siyasî güç kullanmış diğer kadın örneklerinde olduğu gibi, kadınlık modelleri üretir. Muhafazakâr rejimler ve köktendinciler kadın politikalarını İslâm geleneği üzerine temellendirdikleri için, İslâmın ilk onyıllarındaki kadınlar hakkında elde edilecek bilgiler hayatî önemdedir.

Sakine Şihabi'nin editörlüğünü yaptığı, İmam İbn 'Asakir'in kadınlar üzerine yazdığı özel cilt *Tarih Dimeşk* (Şam Tarihi), bu araştırmanın muhtemelen en iyi örneklerinden biridir.²³ Bu kitap, Şam'da yaşamış ya da orayı ziyaret etmiş ünlü Müslüman kadınlara dair 196 biyografiyi içerir ve İbn 'Asakir'e, uygarlığımızın en aktif ve zorlu kadınlarından bazıları hakkında, onun zamanına (12. yüzyıl) kadarki mevcut tüm bilgileri özetleme fırsatı verir. Kadınlar üzerine yazılmış olan cilt, 80 ciltlik Şam tarihinin sonuncusudur ve bu kitabın editörlüğü Sakine Şihabi'nin hayatının çalışmasıdır. Şihabi, modern okuyucunun, sayfanın bitimindeki referansa kısaca göz atmak suretiyle alıntılanan tüm isimleri ve olayları anlayabilmesi için, *tahkik*, yani geniş bir arka plan çalışması yaptı. Şihabi, çoğu cildinin hâlâ elyazması formunda olduğu eserdeki kadınlar üzerine olan bölüme öncelik tanınmasının nedenini şöyle açıklar: "İmam İbn 'Asakir'in eserinin kadınlar üzerine olan bölümünü ortaya çıkarmayı tercih ettim...çünkü, bu bölüm İslâm uygarlığının kadınlarla ilgili olan ve tamamıyla karanlıkta kalmış boyutuna ışık tutar".²⁴ Şihabi, çalışmanın önemini şöyle özetler: İbn 'Asakir'in kadınları "uygarlığımızın beş yüz yıllık siyasî, toplumsal, edebî ve dinî yaşamını canlı hale getirir".²⁵

Bir yandan bu araştırmanın hayatî önemini kabul ederken diğer yandan, Şihabi'nin çalışmasını sürdürürken karşılaştığı sorunlara ve diğer bilim adamlarının onun çalışmalarına başvururken karşılaştıkları problemlere bir göz atalım.

Sakine Şihabi, çalışmasının giriş bölümünde, aynı alanda çalışan bir meslektaşının, Dr. Aida Tayyibi'nin araştırmasına ulaşmaya çalışırken karşılaştığı zorlukları anlatarak, araştırmacıların önlerindeki bazı engelleri gözler önüne serer. Şihabi'nin üzerinde çalıştığı el yazması belgeler çok zarar görmüş durumdaydı ve Dr. Tayyibi, üç yıl önce Ali el-Hasan el-Maliki'nin 13. yüzyılda yayınlanan klasik elyazması eseri *Biographies of Famous Women in Early Islam*'ın açıklamalı baskısını yayınlamış olmasına rağmen, Şihabi bu kitabı bulmayı veya Tayyibi ile bağlantı kurmayı başaramadı. Sonunda Şihabi, Dublin'deki Chester Beatty Kütüphanesi'nden orijinal el yazmanın bir kopyesini almak durumunda kaldı. Burada, aynı dille ve benzer konular üzerinde çalışan iki araştırmacı söz konusu, ancak bunlar birbirlerinden yalıtıldıkları ve yeterli kaynakları olmadığı için, aynı konuda ikisi de enerji ve zaman harcamış oldular. Şihabi'nin kitabı, 678 sayfalık hacimli ve hayli pahalı bir çalışma²⁶ ve dağıtımı yetersiz (kitapta yayıncı gösterilmiyor).

Şimdi, bazı başka araştırma potansiyellerine bakalım.

Ömer Kahhala'nın *Most Outstanding Women in Both the Arab and Muslim World* adlı eseri, özellikle ele aldığı yer (İslâm dünyası) ve dönem açısından hayli ilginç olan, beş ciltlik bir kadın biyografileri koleksiyonudur. Bu kitapta, yeni yüzyılın eşiğinde insan hakları için mücadele eden Lübnanlı, Türk, Mısırlı ve diğer ilk feministlerin faaliyetlerine de yer verilir.²⁷ Yazarın kitabının giriş bölümünün 1959 tarihli olması, eserin yayınlanmak için yirmi yıl kadar beklediği anlamına geliyor.

Zahiye Mustafa Haddura'nın daha önce sözü edilen biyografik eseri *A'isha the Mother of Believers*, İslâm tarihinde, kadınlığın bu çok önemli modeli üzerine yazılmış en iyi belgelerden biri. Bu kitabın ilk baskısının giriş bölümünde verilen tarih 1947, ancak kitabın yeniden basılması için bir yirmi yıl geçmesi gerekmiş. Giriş bölümünde, Dr. Haddura'nın bu çalışmayı, Birinci Fuat Üniversitesi'nden mezun olmak için tez olarak sunduğu belirtiliyor.

Bir başka önemli eser de, Dr. Ayşe 'Abdurrahman'ın, Peygamberin örtünmeyi reddetmiş ve aktif bir entelektüel ve siyasetçi yaşam

sürmede ısrar etmiş olan kız torununun hayatının anlatıldığı *Sakina Bint Al-Hussein* adlı kitabıdır. Kitap yayınlandığında, Dr. 'Abdurrahman Fas'taki Karauiyine Üniversitesi'nde çalışıyordu.²⁸

Yukarıda özetlenen liste, kadınlar üzerine Arapçada halen mevcut olan araştırmanın önemini vurgulamakla birlikte, mevcut bilginin ayrıntılı ve örnek bir araştırmasını ortaya koyma girişiminde bulunmuyor. Benzeri çalışmalar muhtemelen Türkçe'de ve Farsça'da da yapılmıştır. Bir araştırma projesi, nerede neler yapılmış olduğunu sistematik bir biçimde ortaya koyabilir, belgelerin tercüme edilmeye ve yayınlanmaya değer olup olmadığının değerlendirilmesini yapabilir ve eğer değişiyorsa bunu hayata geçirmek için ne yapılması gerektiğini belirleyebilir. Yukarıda sözü edilen araştırmacıların izi, yayıncıları vasıtasıyla kolaylıkla sürülebilir. *Nisa'ist* tarih araştırmacıları ve eylemciler arasında koordinasyon sağlamak için şebekeler oluşturulması ve bunların feminist yazarlarla ve medyayla bağlantılandırılması, halen İslâm dünyasının içinde ve dışında dağılmış durumda bulunan enerjinin bir araya getirilmesine yardımcı olabilir.

Yüzyılın dönümünde Feminist araştırma

Birçok Batılı feminist, Margot Badran'ın Mısırlı feminist Huda Şa'aravi'nin (1879-1924) hayatını anlattığı eserini görünce şaşkınlık duymuştur çünkü, Müslüman kadınların, kadın hakları mücadelesinde sadece Batılıların sadık takipçileri oldukları fikrine saplanıp kalmışlardır.²⁹ Yüzyılın dönümündeki feminist hareketin, İslâm dünyasında bile tamamıyla unutulduğu, bu konudaki hafızanın medyanın da içine batmış olduğu muhafazakâr ve köktendinci düşünce dalgası tarafından silip süpürüldüğü doğrudur. Yazılıp-çizilenler üzerine sistematik araştırma yapılması ve bunlara daha kolay nasıl ulaşılabileceği konusunda öneriler getirilmesi için bir çalışma toplantısı düzenlenmesi gereğinin nedenlerinden biri budur. Aşağıdaki örnekler, İslâm dünyasında bulunan ancak dağınık durumdaki zengin belge birikimi konusunda bir fikir verecektir.

Türk yazar Dr. Bahriye Üçok, İslâm ülkelerinde siyasî güce sahip olmuş kadınların yaşamlarını araştırmış ve değerli biyografiler

yazmıştır. Bu tür belgeler, kadınları siyasî rolleri olmadığını iddia eden köktendinciler ve muhafazakârlarla yapılan tartışmalarda önem taşımaktadır. Arapça'ya *Al-Nisa' al-hakimat fi al-tarikh* (Tarihte siyasî güç kullanmış kadınlar) adıyla çevrilmiş bulunan çalışma, İran, Mısır, Hindistan, Müslüman İspanya ve Maldiv adaları gibi İslâm dünyasının dört bir köşesinde siyasî güç kullanmış kadınlardan bazılarının anlatıldığı çok iyi bir araştırmadır.³⁰ Arapça'ya çevrilmiş olmasına ve 1973'te basılmış olmasına rağmen bu kitabın baskısı yoktur ve yalnızca kütüphanelerde bulunabilir. Yazık, çünkü bu derli toplu, özlü (173 sayfa), iyi yazılmış ve yüksek okul mezunu bir okuyucuya bile hitap edebilen bir eserdir. Bu tür kitapların Farsçaya, Urduçaya, Svahiliceye, Malezya, Endonezya ve diğer Müslüman ülke dillerine çevrilmesi, yararlı olacaktır ve ucuz, dağıtımı iyi yapılan kitaplar olarak basılması etkilerini en yüksek noktaya çıkaracaktır.

İslâm dünyasının çeşitli yerlerindeki, kadınların üzerine yapılmış bu ilk feminist çalışmaların araştırılması, tercüme edilmesi ve basında yer bulması gerekmektedir. İslâm dünyasındaki milliyetçi hareketlere de önem verilmesi gerekmektedir çünkü, Batılı güçlerin Müslüman ülkeler üzerindeki zaferinin nedenlerini anlamaya çalışan milliyetçiler, kadının statüsü ve hakları sorununu tartışmışlardır. Ancak bu konudaki bilgilerimizin kaynağı esas olarak erkeklerdir ve kadınların katkısı pek bilinmemektedir.

Bununla birlikte, bazı önemli ipuçları vardır. Örneğin, 1890'larda, Mısırlı kadın yazar Zeyneb Favaz el-'Amili, *İçine Kaplanmış Ev Kadını Genellemeleri* (*Al-Durr al-mansur fi tabakat rabbat al-hodur*) adlı 552 sayfalık kadın biyografilerin derlemesi yayınladı. El-Amili, kitabının giriş bölümünde, bu çalışmayı yapmasının nedeninin şöyle açıklar: "Hemcinslerinin yükselmesine katkıda bulunmak, çünkü bu, kadınlara verilebilecek en iyi hediyedir".³¹ Bu, o dönemde kadınların tarih araştırmalarının varolduğunu göstermekle kalmaz, aynı zamanda bu konuda kaydadeğer talep olduğunu da gösterir. El-Amili, kendisinin de dışlandığını ve bu durumun araştırmalarını büyük ölçüde etkilediğini belirtir. Araştırma yapmak için hareket özgürlüğü kazanmanın, ulaşmaya

çalıştığı hedeflerden biri olduğunu söyler. Bir başka örnek de, stili akademik bir araştırmadan çok roman türüne yakın olsa da, *The Most Famous Women in the Moslem World* (Şihiret nisa' fî l'alem al-Islami) adında bir kitap yazmış olan Türk yazar Prens Kadriye Hüseyin'dir.³²

Bu ve diğer örneklerden anlaşılıyor ki, İslâm'da kadın tarih araştırması 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında önemli yer tutmuştu. Bu araştırmacılar, hem çağdaş İslâm dünyasında kendi durumlarını analiz eden hem de buna tarihî zeminde karşı çıkan kadınlardı. Bunlar kimlerdi? Hareket hangi ülkelerde başladı? Bunun önemi neydi? Bilgi malzemesi nerede üretildi ve bunlar günümüzde nasıl kullanılabilir?

İslâm dünyasında, 1890'larla İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemdeki feminist tarih araştırmalarını belirleyecek bölgesel bir sistematik araştırma, en azından bazı belli başlı İslâm dillerindeki –Türkçe, Farsça, Urduca, Arapça ve Endonezya dilinde – belgeleri ortaya koyabilirdi. Böyle bir araştırma, elde bulunan yayımlanmış belgeleri kapsamanın yanı sıra, hangi dillerde ne tür elyazmalarının bulunduğu saptanmasına yardımcı olabilir ve böylece, ileride tercüme için stratejiler geliştirilmesini ve bunun başlangıçta Türkiye, İran, Arap ülkeleriyle Urduca ve Svahilice konuşulan ülkelerde koordine edilmesini sağlayabilirdi.

İslâm'da kadın köleliği ve fahişelik

Bu konu hakkında, yukarıda bahsedilen çok ciltli çalışmalar arasında genellikle dağınık durumda bulunan önemli bilgi kaynağı vardır ve bunlar arasında Taberi'ninkiler, İbn 'Asakir'inkiler ve Hişam'ın *Siret*'i bulunmaktadır. İslâmın kölelik ve fahişelik konusundaki tutumunu açıklığa kavuşturmak ve onun nasıl ihlal edildiğini ortaya koymak, kadınların statüsünü güçlendirebilir. Hakları için mücadele eden kadınlar, şeriatın yorumlanmasındaki kökten-dinci ve muhafazakâr temelleri geçersiz kılmak için, bu belgelerde kendilerine yararlı bilgiler bulabilirler. Bu türden bir belgeden kısaca söz edilebilir. 12. yüzyılda, yani Kuran'ın köleliğe karşı güçlü bir tutum almasından beş yüzyıl sonra, İbn Batalan, içinde

fiziklerinin çalıştırılmaya mı, cinsel zevk için kullanılmaya mı uygun olduklarını saptamak için kadınlara uygulanacak testler konusunda bilgilerin de yer aldığı, zengin adamlara kölelerin nasıl seçileceği konusunda tavsiyelerde bulunulan bir kitap yazmıştı.³³ Kölelikle fahişelik el ele gittiği için, bu konudaki belgeleri araştırarak ortaya çıkarmak, İslâm ülkelerinde kadınların değerinin düşürülmesinin, Kuran ile onun ilkeleri ve yasaların ihlali olduğu gerçeğini gözler önüne serecektir. Geçmişe dönülerek yapılacak ciddi tarihsel araştırma, fahişelik ve bu kurumun müşterilerinin muhafaza ettiği temkinli sessizliği ve günümüz toplumlarında tabu durumunda olan bu konu üzerindeki örtünün kaldırılmasına yardımcı olabilir.

Yayma stratejileri

Kadınlar, köktendincilerin İslâm dünyasında bilgi yaymak için medyayı etkili olarak kullanma biçimlerinden bir şeyler öğrenebilirler. Herkes, kadınlar konusundaki köktendinci literatürü az çok duymuştur, ama insanlar *nisa'ist* araştırmayı pek bilmezler. Bunun nedeni, köktendincilerin, eserlerinin belli başlı İslâm (Türkçe, Farsça, Arapça, Urduca) ve Batı (İngilizce ve Fransızca) ülkeleri dillerine hızla çevrilmesinin yanı sıra, bunların dünyanın dört bir yanında iyi bir organizasyonla dağıtılması, yayılması ve ucuz fiyatlara satılmasının da içinde bulunduğu, kapsamlı bir bölgesel ve uluslararası stratejiye sahip olmalarıdır. Müslüman kadınlar üzerine birinci sınıf bilimsel eser üreten *nisa'ist* araştırma hakkında pek bir şey bilinmiyorsa, bunun nedeni, bu eserlerin zor koşullar altında çalışan tecrit edilmiş araştırmacılar tarafından üretilmesi ve medyada yer bulmada başarısız olmasıdır. Dahası, bu eserler oldukça ağır akademik jargon kullanılarak yazılmıştır, birçok İslâm ülkesinin yalnızca birinin dilinde bulunmaktadır ve genellikle tanınmamış yayınevlerince yayınlanmıştır ki bu, basılmamasından daha sık rastlanan bir durumdur. Günümüzde artık birçok Müslüman kadın, farklı kadın imajlarını göstermek için yayınevleri kurmaya ve filmler yapmaya çalışıyor. Bir yandan araştırmacılar diğer yandan da medya arasında bağlanırlar kurmak bile, tek başına,

daha çok araştırma yapılmasını teşvik edecek ve toplum üzerindeki etkisini en üst noktaya çıkaracaktır. Diğer bir hayatî bağlantı da, profesyonel tarihçilerle onların araştırma bulgularına ihtiyaç duyan feminist eylemciler arasındadır.

Araştırma, adı üstünde, bitmemiş bir üründür. Kadınlar üzerine tarihsel veriler bulmak, sürecin yalnızca bir bölümünü oluşturur. Araştırma bulgularını, onlara ihtiyaç duyan kanallara aktarmak ve bunların iyi bir biçimde değerlendirilmesi de sürecin diğer bölümünü kapsar. Esasen sorun, koordinasyon sağlanması ve şebekeler oluşturulmasıdır. Bölgesel ve uluslararası bağlantılar, yalıtılmış durumdaki araştırmacıların bulgularının, bunlara ihtiyaç duyan herkese ulaşmasını sağlar ve hem daha fazla araştırma yapılmasını, hem de bunların daha faydalı kullanımını teşvik eder.

Nisa'ist yayıncılık girişimleri

Her türlü maddî ve siyasî güçlülere rağmen *nisa'ist* yayıncılık gelişiyor. Daha fazla malî yardımla, yayımcılar birlikte çalışmak ve çabalarını koordine etmek için teşvik edilmekle kalmayacaklar, fakat aynı zamanda, tüm İslâm dünyasında daha uyumlu bir yayıncılık stratejisi başlatabileceklerdir.³⁴

Batı ülkelerinde bulunan, yaratıcılıklarını korumak için yurtdışında yaşamayı tercih etmiş, tarihsel araştırmaların yayınlamasında veya koordinasyon ağlarında, tercüme ekiplerinde, Batı entelektüel sahnesindeki yayıncılık ve diğer medya faaliyetlerinde önemli rol oynayan, İslâm toplumlarından gelmiş çeşitli kadın bilimcilerden de özel olarak söz etmek gerekir. AMEWS (Ortadoğu Kadın Araştırmaları Birliği) Müslüman kadınların tarihiyle ilgilenen araştırmacıları harekete geçirmek görevini yerine getirme durumunda olacaktır.

Son olarak, sadece diğer dillerde yayınlanmış araştırmalar hakkında bilgi vermek için değil, aynı zamanda (İslâmın başlıca edebî dili olan) Arapçayı bilmeyenlerin ihtiyacına cevap vermek için de, hızlı bir tercüme komitesinin oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Bu komitenin görevleri arasında, Urdu, Türk, Fars ve Endonezyalı araştırmacıların ve yayımcıların, ilgili belgelerin ileride tercüme-

si ve yayınlanması konusunda plan yapabilmelerine olanak sağlamak için, sürekli olarak, Arapçadaki yeni yayınların gözden geçirilmiş listelerini yayımlaması da bulunmalıdır.

Bunun yanı sıra, kadınların din tarihi konusundaki belgeleri Arapçadan İngilizceye çevirecek bin yan komitenin kurulması da gerekmektedir. Birçok Arap araştırmacı Batı üniversitelerinde çalıştığı için, bu kişiler belgelerin ve bilgilerin İngilizceye çevrilmesinde anahtar rol oynayabilirler. AMEWS, bunu hayata geçirmek için gerekli donanımına sahiptir. Bir Arapça çalışma İngilizceye çevrilirse, bunun Urdu ya da İranlı gibi diğer Müslüman araştırmacılara daha kolay ulaşacağı iyi bilinmektedir. Özgül eserin İngilizce çevirisi mevcutsa, bir İslâm dilinden diğerine çeviri yapmak daha kolaydır çünkü örneğin, İngilizceden Urducaya çeviri yapacak birisini bulmak, Arapçadan Urducaya çeviri yapacak birisini bulmaktan daha kolaydır. Arapçadan İngilizceye çeviri yapabilecek uzmanları bulmak, tüm Arap bölgesinde araştırmacılar arasındaki iletişimi artıracak ve aynı zamanda, Batılı okuyucuların ulaşabileceği bilgiyi sunacaktır.

NOTLAR

- ¹ Şii ve sünnî ayrımının tarihi arka planı ve karmaşık nedenlerinin iki kısa özeti için bak, Henri Corbin, "Le Schisme et la philosophie prophétique", *Historie de la philosophie Islamique* içinde (Paris: Gallimard, 1986) ve muhammed Abu Zahre, "Furuq al-medhab al-Shi'-i, *Al Madshib al-Islamiya* içinde (Mısır: Maktabat al Adhab, tarihsiz).
- ² Şeriatî'nin eserinin bir analizi ve bunun İran'da kadın hakları üzerine etkisi için bak, Adèle K. Ferdow, "Women and Islamic Revolution", *International Journal of Middle East Studies* 15 (1983), s. 283-98. Bir Model olarak Fatma hakkında referanslar b. 288.
- ³ Sa'id al-Afgani, *A'îşe ve e-Siyase*, (Beyrut: Dar al-Fikr, 1971).
- ⁴ Zahiye Mustafa Haddura, *A'isha the mother of believers*, (Beyrut: Dar al-Kitab al-Arabi, 1972). Giriş bölümünün tarihi 1943.
- ⁵ Fatima Mernissi, "Le Prophet et les Hadithe" ve "Enquete sur un Hadith misogyne et sur son auteur Abu Bakre", *Le Harem Politique* içinde (Paris: Michel Albin, 1987, 2 ve 3. bölümler. Bu bulguların bir özeti, "Women in Arab Society, Old Boundaries, New Frontiers" konulu Georgetown Üniversitesi On birinci Sempozyumu'nda sunuldu, 10-11 nisan 1986.

- ⁶ İbn Hacer, "Asklani al-sari mogaddimat", *Feth al-bari*, 1. Cilt (Mısır: el-Matb'a el-Mustafa al-Halebi, 1962), s. 247.
- ⁷ Salah el-Din el-Munacid, "Ma ullifa ani al-nisa' mecellet mecma", *Luga el-arabiya* 16 (1941), s. 216.
- ⁸ Salah el-Din el-Munacid gibi kadın yanlısı bilginlerin çabaları sayesinde, 1941'den bu yana, hâlâ el yazması biçiminde bulunan birçok kitabın basımı yapıldı.
- ⁹ Bu türün bir örneği, Ebu el-Ferec el-İsbahani'nin 10. yüzyılda *Köle Kadın Şairler* (el-İma' e- Şeva'ir) adlı eseridir; ayrıca bak Ebu el-Ferec el-İsbahani, *El-İma e-Şeva'ir*, ed. Nuri Muhammed el-Kaysi ve Yonis Ahmed el-Samarrai (Beyrut: Maktabat al Nahda al al' Arabiya, 1984).
- ¹⁰ Feminizm kelimesinin Arapça'da karşılığı *nisa'* (kadınlar) kelimesinden türetilmiştir. Aralarında, Arap Kadınları Dayanışma Derneği'nin başkanı Nawal Saadawi tarafından Eylül 1986'da Kahire'de düzenlenen konferansın da bulunduğu birçok Arap konferansında, feminist fikirler ve iddiaları dile getirmek için bu kelimenin pek çok çeşitlemeleri benimsenmiştir. Fakat, her zaman olduğu gibi, ve bu demokratik bağlamda doğaldır, her siyasi fraksiyon, *nisa'* kelimesine kendi ideolojik çağrışımını getirmek için, şurada bir sessiz harf burada bir sesli harf eklemeye çalışır: *nisvani*, *nisa'i*, *nusavanati*. Şahsen ben *nisa'* kelimesini tek başına o kadar enerji yüklü buluyorum ki, benim için bu kelime tek başına tüm bir kendi özgürlüğünü kazanma programı anlamına geliyor. Bu nedenle *nisa'*ya basit bir 'i' eklemekten ibaret olan sıfatsal bir ek dışında hiçbir şey eklemeyeceğim, yani *nisa'i* olacak. Bana göre *nisa'i*, bir kişinin kendi yeteneklerini, ihtiyaçlarını, potansiyelini, hayallerini ve özelliklerini tam olarak kavramasının yanısıra toplumun yeniden oluşturulması, değiştirilmesi ve dönüştürülmesine katkıda bulunmak ve tam anlamıyla katılmak için, kadın haklarını destekleyen herhangi bir fikir, proje, program veya umudu ifade eden bir sıfattır. Ve bu anlamdadır ki ben her zaman, kullanılan terim ne olursa olsun – "feminizm" ya da "*nisa'ism*" – kadın özgürlüğünü yaşadım ve tanımladım. Ancak bu bölümde, İslâm dünyasında tarih ve kadın etrafındaki tartışma ve dinamikleri ortaya koyduğum için, tarih bilgisi yoluyla kadın haklarını destekleyen ilerici akımı tanımlamak için Arapça *nisa'ist* kelimesini kullanıyorum. Arapça bildiğim tek İslâm dili olduğu ve aynı zamanda, yazarları İranlı, Türk, vs. olabilseler de, kaynak göstereceğim tarihî belgelerin çoğu Arapça olduğu için böyle yapıyorum. Bu ilerici *nisa'ist* feminist akımın içinde kadınların yanı sıra erkekler de bulunuyor. Burada yazarın cinsiyeti değil, tarihi eserin içeriği, sonuçların ideolojik hedefi göz önüne alınıyor.
- ¹¹ Muhammed Arafa, *Hukuk el-mar'a fil-İslam*, 3. basım. (Yayımlı yeri gösterilmiyor. Al-Maktab al-İslami, 1980), s. 149.
- ¹² Şeyh İbn Hacer, *El-İsabe fi temyizi es-sahebe* (Lübnan: Maktabat al-Mo-uthanna, 1902).
- ¹³ Taberi, "El-Muntehab min kitab al-zeyl el-mudeyyel min tarih el-sahebe vel-tabi'in", *Tarih el-umam ve-l-muluk*, 13. cilt (Beyrut: Dar al-Fikr, 1979).

- ¹⁴ Ibn 'Abd-ul Barr'ın *Kitab al-Isti'ab*'ı, İbn Hacer'in *el-İsabe*'sinin 2. Ekinde görölüyor.
- ¹⁵ İbn el-Esir, "'Usd el-ghaba fi ma'rifat el-sahebe", al-Matba'nın *el-Vehbiye* içinde, editörlüğü ve derlemesi Mustafa Vehbi'ye ait, 5. cilt, 1920. *Kitab al-nisa*'s. 389'dan 642'ye kadar.
- ¹⁶ Al-Dahbi, *Siyer a'lam el-Mubala* (Kahire: Dar al-ma'arif, 1958), s. 38. Özellikle, kadın biyografilerinin derlemesinin yapıldığı 2. Cilde bak.
- ¹⁷ Ebi 'Abdullah bnu Mus'ab al-Zubeyri, *Kitab nesseb goraiş* (Kahire: Dar al-Ma'arif, 1950. Alıntı, Lery Provençal'ın giriş bölümünden, s. 9.
- ¹⁸ İbn Hazm el-Endülüsî, *Camharat ensab el-'Arab* (Kahire: Dar al-Ma'arif, tarihsiz).
- ¹⁹ İbn Hişam, *El-Sira el Nebeweye*, Beyrut, Dar İhys el-Suret el-Arabi, tarihsiz.
- ²⁰ Hişam, *Sira*, 1. Cilt, s. 254.
- ²¹ Taberi, tarih, 2. Cilt, s. 208.
- ²² Hişam, *Sira*, 3. Cilt, s. 86, 87.
- ²³ İmam İbn 'Asakir, *Tarih Dimeşk*, (Şam: 1982). Kadınlar üzerine olan özel cildin editörlüğü Sakine Şihabi'ye ait.
- ²⁴ 'Asakir, *Tarih Dimeşk*, s. 5.
- ²⁵ 'Asakir, *Tarih Dimeşk*, s. 33.
- ²⁶ Bunun fiyatı, yaklaşık 40 dolara veya 200 franka denk gelen 160 dirhem. Alım gücüne göre yüksek bir fiyat.
- ²⁷ Omar Kahhala, *Most Outstanding Women in Both the Arab and Muslim World* (Şam: Mu'assasat al-Rissala, 1982).
- ²⁸ Ai'se 'Abdurrahman, *Sakine Bint el-Huseyn* (Beyrut: Dar al-Kitab al-'Arabi, tarihsiz).
- ²⁹ Margot Badran, *Harem Years: the Memoirs of an Egyptian Feminist* (Londra: Virago, 1986).
- ³⁰ Bahriye Üçok, *Al-Nisa al-hakimat fi al-tarikh*, Arapçaya İbrahim Dagug tarafından çevrildi (Bağdat: Matba'a el-Sa'dun, 1973).
- ³¹ Zeyneb Fewwaz el-'Amili, *Al-Durr el-mansur fi tabakat rabbat el-hodur* (Boulaq, Mısır: Matba'a al-Kubra, 1982, 985).
- ³² Prensese Qadriya Husseyn, *Şihirat nisa' fi 'alam al-Islami*, Arapçaya 'Abd al-'Aziz Amin al-Khanji tarafından çevrildi (Mısır: Husseyn Husseyn Publications, 1924).
- ³³ İbn Batalan, *Risala fi şariy el-ragig* (Kahire: Dar al-Fikr al Arabi, 1954).
- ³⁴ Araştırma ya da çeviri yayınlayan *nisa'ist* gruplar var. Pakistan'da (Simorg Women's Resource and Publication Centre, Lahor), Fransa'da (The Arab Women's Solidarity Association, Doreya al-Awn, Paris), Fas'ta (Editions le Fennec, Kazablanka), Amerika Birleşik Devletleri'nde (AMEWS, Association for Middle East Women's Studies, Kalifornia Üniversitesi, Davis, Ca. 95616).

Yıkıcı Dişilik: İslâmî Nuşuz Kavramı Üzerine Düşünceler

Nuşuz, Kuran’da yer alan bir kavramdır ve kadının, Müslüman kocasının otoritesine karşı isyan etmesi anlamına gelir. Kuran sadece, kocanın, isyan ettiği zaman karısına vermesi gereken cezayı anlatmak için *nuşuz*’dan bahseder. Gazali *naşiz*’i (isyan eden kadın), sözlerle ya da hareketlerle kocasına karşı koyan kadın olarak tanımlar. Gazali *naşz* kelimesinin “kendisini yerden yükseltmeye çalışmak” anlamına geldiğini belirtir.¹

Burada, İslâm düşüncesinde bir teslimiyet kavramı teorisi oluşturma niyetinde değilim. Fatna Sabbah bunu, ikna edici bir biçimde, *Women in the Muslim Unconscious* (1984) adlı çalışmasında yapmıştı. Sabbah, benim de hemfikir olduğum şu düşüncelyi ileri sürer: “İslâmda ideal kadın güzelliği; itaat, sükûnet, hareket-sizlik yani, atalet ve pasifliktir. Bunlar, önemsiz özellikler olma-tan çok uzaktır ve kadınlarla da sınırlı değildir. Aslında kadın güzel-liğine dair bu üç özellik, Tanrısının karşısındaki inananın da nitelik-leridir. İnanan, yaşamını Allah’a itaate ve ibadet etmeye ve onun isteklerini yerine getirmeye adanmalıdır”.² Fatna Sabbah, kadının

kocasına itaatinin, İslâm'da sadece marjinal bir önlem olmadığını belirtir ve bunun, sistemin ayakta kalabilmesi için merkezî bir unsur ve çok önemli bir yasa olduğunu gösterir. Sabah, ortodoks sün-nî söylemi analiz ederek şu sonuca varır: “kutsal kâinatta inanan, kadın imgesine bürünür, konuşmadan ve iradeden mahrum edilir ve bir başkasına (Tanrı) itaate zorlanır. Sonunda yönelttikleri şey açısından kadının ve erkeğin durumu farklı değildir, farklı olan etrafında dönülen yörüngededir. Erkek cinsinin yaşamı, ilahî irade çevresinde döner. Dişi cinsin yaşamı, inananların erkek cinsinin iradesi etrafında döner. Her iki durumda da, çoklu ve umulmadık potansiyeller anlamında insan unsuru, kutsal olanın zaferini, ilahî olanın, yani insan olmayanın zaferini sağlamak için yok edilmelidir”.³

İslâm dünyasında kadının itaatsizliğinden çok korkulduğunu çünkü bunun ima ettiği şeylerin çok büyük olduğunu belirtmek istiyorum. Çünkü bunlar, bir grup psikolojisi olarak İslâma karşı en korkulan tehlikeyi oluşturur: Bireysellik. İslâm toplumlarının, kadınların statülerini değiştirme çabalarına direnmelerini ve tüm İslâm dünyasında varolan feminist eğilimleri, Batıdan ithal edilmiş fikirler olarak kınayarak reddetmelerinin nedeni, kadınlardan korkmaları değil, bireysellikten korkmalarıdır.

Bir kişinin, grubunkinden farklı çıkarlar, fikirler ve bakış açılara sahip olma iddiası anlamına gelen bireysellik, sıkı bir şekilde kolektivist olan İslâma zararlı ve ona yabancı bir kavramdır. Herhangi bir teokrasi gibi İslâm da grup yönelimlidir ve bireysel arzular kafırlik, kapris ve bencil istekler olarak bir kenara atılır. Buna birlikte ben, İslâm düzeninde kontrolsüz isteklerin ve disiplinsiz tutkuların simgesi olarak görülen kadının, özellikle şiddetli bir şekilde bastırılmış bireysel eğilimlerin simgesi olduğunu iddia edeceğim. Günümüzde örtünme ve kadın hakları meselelerinin Müslüman köktendinciler açısından bu derece merkezî önemde olmasının, bu hareketlerin bireyselliğe karşı güçlü bir bünyevî tepki duymalarından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabileceğine inanıyorum. Bugün İslâm dünyasında tartışma konusu olan temel mesele demokrasidir – her bireyin toplumdaki yöneticileri seçme

hakkı bulunması. Her bir vatandaşın, açık oylama süreçleriyle, kendisini yönetecek kişiyi seçme hakkı, İslâmdaki kişi olma fikriyle taban tabana zıttır. Bu, dünyanın başaşağı çevrilmesidir. Demokrasi, siyasî otoritenin kutsal kaynağının, grup değil birey olduğunu açıkça gösterir. Diğer tüm teokrasiler gibi İslâm da, otoritenin meşru kaynağı olan, gizemli bir homojen grup olarak *ümme*t üzerine vurgu yapar. İslâm toplumunun amacı, bireyin mutluluğu değil *ümme*tin yaşamasıdır. Birey, en kamusal olandan en mahrem olana kadar tüm alanlardaki deneyimlerinde, tamamıyla, hareketlerini ve düşüncelerini bağlayan dinî yasaya bağlıdır.

Bu birkaç sayfada, kadınların tehlikeli bireyselliğin simgesi olarak işlevlerini göz önüne almazsak, İslâm toplumlarının, kadınların statüleri ve hakları konusundaki değişime direnişlerini anlamamızın mümkün olmadığını göstermek istiyorum. Toplumun, kolektif bir yönelimi korumak için bastırmayı tercih etmiş olduğu, bu bireyselliktir. Bu nedenle, İslâmın en bireysel kavramlarından biri olan ve yenilik anlamına gelen *bid'a* kavramıyla bağlantılandırılan *nuşuz* (isyan ya da yıkıcılık) kavramını tartışacağım. Daha sonra, muhalefet eden kadınların tarihsel profillerine bakarak kadının isyanını ele alacağım. Son olarak da, üç fenomen – kadınların değişim isteği, geleneksel toplumun parçalanması ve Batılı, kapitalist tüketici bireyselliğin istilası – arasındaki tam bağlantı çerçevesinde, kadınların şu anki muhalefetinin ne anlama geldiğine bakacağım. Bu son bölümde, İslâm dünyasındaki çoğu feministin neden Batılı ajan, hain ya da toplum düşmanı damgası yemek tehdidiyle karşı karşıya bulunduğunu açıklığa kavuşturmak istiyorum. Batılı hazcı ve tüketici eğilimlerin İslâm toplumlarını istilası, kuşkusuz toplumsal dokunun bozulması olarak görülüyor ve değişim – dolayısıyla da bireyselliklerini – isteyen kadınlara bu bozulmanın unsurları olarak bakılıyor.

Kutsal Yasaya Karşı Suç Olarak Bireysellik: *Bid'a* Kavramı ve Bunun *Nuşuz* Kavramına Yakınlığı

Bid'a “yenilik” demektir. Bu, kadın olsun erkek olsun bireyin, kaderini, yaşamını, insanlar ve şeyler hakkındaki fikirlerini değiştirme ve durumu kendisine göre değerlendirmek suretiyle eleştirel olarak davranma kapasitesidir. İslâmî ortodokslukta *Bid'a*, öldürücü bir günah olarak görülür. *Bid'a* yalnızca bir hata değil, grubun kutsal yasalarınca düzenlenmiş ve belirlenmiş “doğru yoldan” çıkıldığı için, aynı zamanda bir suç olarak değerlendirilir. Bu, doğru yoldan (*tarik el mustakim*) sapmadır ve yenilikçiler, sadece toplumdan ayrıldıkları için değil, böyle yaptıkları zaman fikir birliğine dayalı düzenin varlığına meydan okudukları için de tehlikelidirler. İslâmî kozmogonide cinsler, itaat ve otoriteyi sembolize etmede önemli rol oynarlar. Cinslerden biri kadınların efendisi ve Tanrının köleleri olabilir ve bu, erkek cinsidir; diğerleri yalnızca köleler olabilirler ve bu kadın cinsidir. Kadınlar hiçbir şekilde inisiyatif kullanamazlar. Eğer bunu yaparlarsa, tüm düzen tehlikeye girer çünkü onların işlevi ve görevi itaat etmektir.

Arapçada kadınların isyanı konusunda özel bir kelime –*nuşuz*– olması gerçekten önemlidir. O halde, *nuşuz* meydana gelince ne olur? Kadınlar isyan eder ve kendi otoritelerine sahip olurlarsa, bir teokrasideki kutsal yasalara itaat etmeyi reddederlerse neler olur? Böyle bir şey hiç meydana gelmiş midir? Eğer meydana geldiyse, toplumun cevabı ne olmuştu? Cevap güçlü ve ivediydi. Neden? İleride göreceğimiz gibi, kadınların isyanına direnmek yalnızca kadınları ilgilendirmez, erkekleri de ilgilendirir. İtaatin simgesi olan kadınlar isyan ederlerse, o zaman, hem efendi hem de köle olarak çifte rolleri bulunan erkekler ne yaparlar? Muhtemelen şu gerçeğe yüzyüze kalırlar; onların “köleleri” kendilerinden “daha iyi” isyan ediyorlar ve güç kullanıp inisiyatifi ele alıyorlar. Bu durum, tasavvur edilebileceği gibi, tüm hiyerarşik düzeni zayıflatır.

Çeşitli örnekler vererek, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik kavramının, Müslüman hiyerarşik düzene son derece büyük tehlike

oluşturduğunu göstermek istiyorum. Bir kadın ile bir erkek arasındaki güçlü bağa işaret eden kavram, İngilizcede “çift” sözcüğüyle dile getirilir, ama bu sözcük Arapçada yoktur. Arapçada ‘aşk’ anlamında elli kelime vardır ama ‘çift’ anlamında tek bir sözcük bulunmaz.⁴ Rastgele bir olay olmaktan öte olan bu dilsel sapma, gördüğüm kadıyla, katı cinsiyet rolleri klişesinin hiyerarşik düzenin temeli olduğu toplumlarda, gün gibi açık sembolik bir mesajdır. Kadınlar statükoya meydan okuduklarında, yalnızca patriyarkal gücü (kocalarıyla ilişkilerini) tehdit etmekle kalmazlar aynı zamanda, tüm sistemin varlığını (daha özelde Tanrının itaat isteğini) tehlikeye sokarlar. Aşk kelimesi konusundaki bu enflasyon, görüşüme göre, bir şaşırtmacadır; boşama ve çok eşlilik uygulamalarıyla kurumsal olarak istikrarsızlaştırılmış Müslüman ailesinde çiftin bulunmayışını saklama girişimidir.

Son yıllarda, toplumsal cinsiyet meseleleriyle ilgili olarak kadınların bilincinin yükselmesi ve İslâm dünyasında kadının kurtuluşuyla ilgili yazılarla birlikte, İslâmda *nuşuz* tehdidi, yani kadının isyanı, canlandırılmıştır. Halbuki bunun kökeni, *ümmeti* asırlardır sarmış olan korkuda bulunur: İsyân korkusu. Kadın olsun erkek olsun bireyin, ayağa kalkarak, kendi özel çıkarlarına, toplumsal örgütlenmenin meşru kaynağı olarak sahip çıkması korkusu; değişim ve yenilik korkusu; İslâmda bölünme ve dağılma korkusu; asırlara dayanan grup dayanışması ve ortak ruh mitinin çok küçük parçalara ayrılması korkusu. İslâm cemaatinin birlik mitini koruma mücadelesi, cemaatin başında kimin bulunması gerektiği konusundaki hâlâ çözülmemiş olan o büyük sorundan başlayarak, isyana ve farklılıklara karşı yüzyıllara dayanan savaşımdan kaynaklanmaktadır. İslâmın otoriter geleneği, kesinlikle yayılmasından, Asya’da, Afrika’da ve Avrupa’daki çok farklı topraklara ve kültürlere yayılmasından, buradaki başarılarından gelmektedir. Bunların tümü, birlik oluşturulması için otorite iddiasını güçlendirmiştir. Bu, kesinlikle sömürgeci çıkarın beslediği bir iddiadır, çünkü cemaat başlangıçtan beri ihtilaflarla parçalıyordu.

Ümmetteki bu korku, 1990’larda, şimdiye kadar olduğundan çok daha güçlüdür, çünkü bu ahenge sadece dışarıdan (işgalci kül-

türüyle öldürücü bir düşman olan Batı) değil içeriden de tehditler gelmektedir. Yoksulların giderek eğitim olanaklarına kavuşmaları, inanılmaz derecedeki yüksek toplumsal hareketlilik, sınıfların ekonomik meseleler etrafındaki kutuplaşması, kadınların ücretli işçiler olarak ortaya çıkmaları, tüm bunlar, geleneksel olarak kendisini homojen bir grup olarak gören İslâm cemaatine tehdit oluşturmaktadır.

İslâm geleneğinde itaat, Allahın yeryüzündeki temsilcilerine itaati de kapsar: Halifeler, imamlar, bu kişilerin özel alanlardaki güçlü kadroları, örneğin kocalar. Allaha itaat ya da teslimiyet üzerine kurulmuş olan insan toplumuna ilişkin İslâm vizyonunda, otorite en tepeden aşağı doğru gider. Her bir birey, görevleri ve hakları açık bir şekilde tanımlanmış olarak, kusursuz bir düzenle bütünleştirilir. Güçlü aidiyet duygusu; rollerin ve davranış biçimlerinin, yaş, cinsiyet ve refah ile bilgiye ulaşabilme durumuna göre inceden inceye belirlendiği, bu piramitsel düzenle bütünleşmekten kaynaklanmaktadır.

Bilgiye ulaşma, bir insan hakkı değil fakat Allahın inananlara bahsettiği bir ayrıcalıktır. Dolayısıyla bu, toplumun düzenlenmesinde önemli bir unsurdur. İslâm, bilgi dinidir. Zekâ (*akıl*) Allahı anmanın bir aracıdır; buna sahip bir kişi, yalnızca seçilmiş olanların şifresini çözebileceği “işaretlerin” (*ayat*) anlamını kavrayabilir. İslâm'da Allah ile bilimsel araştırma arasında çatışma yoktur, çünkü kâinattaki işaretlerin şifresini çözmek, Allahın gücü ve hayranlık verici yaratma kapasitesi hakkındaki bilginin artmasını sağlar. Ancak, bireyler olarak Müslümanların tümü, Allahın işaretlerinin şifresini çözme, Allahı anlama, duyuları ve ham maddî çevrenin etkilerini aşma yeteneğinde eşit değillerdir. Gruba dayanma gerekliliği de bu yüzden ortaya çıkar.

Her iki cinsten de istenen, ilahî yasaya itaat ve teslimiyet, *ümme*ti güçlendirmek arzusundaki her Müslümanın görevidir. İslâm, itaat demektir, yasaların hâkimiyetini kabul etmektir, onları yapmak değil. Yasayı yapmak Allahın tekelindedir. Allah, peygamberleri ve çevremizde bulunan işaretler aracılığıyla, iradesinin bilinmesini sağlar. Peygamberlerin görevi tamı tamına bu işaretlere ulaşılma-

sında yardımcı olmaktır. Bize tekrar tekrar söylendiği gibi İslâm'da ruhban sınıf yoktur, ancak bu, Kuran'ın özünün anlaşılmasını kontrolleri altında tutan bir erkek hiyerarşisinin bulunmadığı anlamına gelmez. Bunlar, kutsal yasaların seçkin erkek yorumcularıdır. Örneğin örtünme meselesini ele aldığımızda, tartıştığımız şey, kadınların bu konuda neler hissettikleri değil, Ebu bilmem kimin veya Buhari'nin bu konudaki söyledikleridir, yani hangi erkek otoritenin fikrinin geçerli olduğudur. Kadınların bu konudaki istekleri ve hisleri ise göz önüne alınmaz.

Sakine ve Ayşe: İslâmın İlk Yüzyılının Feministleri

Ortodoks Sünnîliğin savunduğu ideal kadınlık modeli, fiziksel olarak edepli, itaatkâr bir kadındır. Böyle bir kadın, yasalara ve düzene karşı çıkmaz. Vücudunu örter ve onu yalnızca kocasının kullanımı için saklar. Örtünme, önemli bir özellik olan iffetlilikle yan yana gider ve kadınların mekânsal olarak sınırlanmalarının anlamı budur. Mekânsal sınırlama, kadınların, bilgi ve iktidarın alanı olan kamu alanından dışlanmalarının fiziksel ifadesidir. Müminler adına karar verme ve onlara rehberlik etme iddiasıyla, İslâmı disiplinler bir çerçeve olarak tahrif eden muhafazakâr Müslüman eylemcilerin, kadınların iffeti konusundaki ısrarlarının nedeni budur. Kadın iffetinin daha kapsamlı bir sembolik işlevi vardır: Bu, inanan açısından, inisiyatifini ve eleştirel muhakemesini dizginleme gereğine ilişkindir.

İlk yüzyıldan günümüze kadar İslâm tarihi, kadınların bu modellere uymayı reddetmeleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 7. yüzyılda (İslâmın ilk yüzyılı) Sakine'nin döneminden, Mısır, Ceza-yir, Fas ve diğer yerlerdeki günümüz isyancılarına kadar her yüzyıl, *nuşuza* bir cevap bulmak zorunda kaldı. Kadınlar, pasif dışılık modellerine karşı her zaman mücadele ettiler, ancak, hiçbir dönemde günümüzdeki kadar tehdit edici olmadılar çünkü, kadınların muhalefeti artık yazı yoluyla dile getiriliyor. Önceleri, kadınların patriyarkaya direnişi kayıtlara geçmemişti, sözlüydü, masallarla, özlü sözlerle ya da hareketlerle sınırlıydı. Yüzyıllardır süren *nuşuz* örneklerle

rine bakmak, bize kadın isyancıların kamu alanına yönelik süregiden tehditleri hakkında bir fikir verecektir.

Sakine'nin İsyanı: İlk Yüzyıl

İlk yüzyıldan başlayarak kadılar ve imamların, bazı kadınların örtünme, yahtılma, çok eşlilik ve kocaya itaat ile ilgili İslâm yasalarına uymayı reddetmeleriyle karşı karşıya kaldıkları görülmüyor. Bu kadınlar örtünmeyi reddettiler ve kocalarının iznini almadan serbestçe hareket etme hakları olduğunda ısrar ettiler. Kocaları dışındaki erkeklerle, sık sık da evlerinin dışında entelektüel alışverişte bulunabilecekleri şairlerle ilişkide bulunma haklarını korumada ısrarlı oldular.

Bu kadınlar ayrıca, İslâm evliliğinin temel prensibine karşı çıktılar: Kocanın karısı üzerindeki otoritesi, çok eşlilik ve boşama hakkı. Bu kadınlar, evlilik sözleşmesine, özgürlüklerini koruyacak, kocayı, ikametgâhı istediği gibi değiştirme, birçok karı alma veya istediği an boşama hakkından yoksun bırakacak koşullar konulmasında ısrar ettiler. Böylece de, İslâmın kadına vermediği hakkı kendi kendilerine garanti altına aldılar: İsteddiği zaman kocasını terketme hakkı.

İslâm ilahiyatçıları, bu ilk “feminist” akımın yasayı ihlalini önleyemediler çünkü bu kadınlar, yasa ve düzeni korumakla yükümlü halifeler ve kadılar üzerinde inanılmaz güç kullanmalarını sağlayacak üç özelliğe sahiptiler. Bu üç özellik; güzellik, zekâ ve soyluluktu. Bu özelliklerin bir araya gelmesi, bir kadının *nuşuz*, yani geçerli kadınlık modellerine karşı isyan hakkını haklı çıkarmaya yetiyordu.

Sakine'nin, kocalarından biri olan Zeyd ile evlilik sözleşmesinde getirdiği koşullar, onu ünlendirdi ve *naşiz*, yani isyan eden eş yaptı. Sakine, kocasına, bir başka kadın alma hakkı olmaması, canının istediği gibi davranmasını hiçbir zaman önlememesi, kadın arkadaşı Ümmü Menşuz'un yakınında yaşamasına izin vermesi, isteklerine karşı çıkmaya yeltenmemesi şartları koştı (*Agani XIV*, pp. 168, 169. Meda'ini, *Kitab al-mureddefat*, p.66). Ancak kocası bir keresinde Sakine'nin isteklerine karşı çıkmaya karar vererek

bir hafta sonu metresinin yanına gidince, Sakine kocasını mahkemeye götürdü ve Medineli hâkimin önünde kendisine şöyle bağırdı; “Bugün canının istediği kadar yüzüme bakabilirsin, çünkü, beni bir daha asla göremeyeceksin!” (*Agani XVI*, p.155.)⁵

Diğer pek çoğu gibi Sakine’ye hayranlık duyan tarihçilerden el-Zübeyri, onu şu sözlerle tanımladı: “Ateş gibi ışın saçar. Sakine hiçbir zaman örtünmeyen, Kureyş Soylular Meclisine katılan nefis bir güzellikti. Şairler evinde toplanırlardı. Zarif ve şen şakraklı”.⁶

Haddinden fazla şık olan Sakine, İslâmın fethedici gücü sayesinde mutluluk ve iyi yaşamın mümkün olduğu zamanın ekonomik olarak Müreffeh Hicaz’ında, modaya yön verdi. O zamanlar, İslâm imparatorluğunun gücü, Mekke’den kuzeye, Suriye ve Irak’a kaymıştı. İslâmın zaferi sayesinde zenginlikleri artmış olan Kureyş aileleri, siyasî bakımdan gitgide önemini yitirmekte olan Arabistan’da bolluk ve barış içinde yaşamaktaydı. Bu savurgan, rehavet içindeki ve hazzcı Arap yaşamının nerelere gittiği, Sakine’nin saç biçiminin yalnız kadınlarca değil, erkekler tarafından bile taklit edilmesinde görülebilir! Sofu Halife Ömer İbn Abdülaziz, en sonunda bu duruma müdahale etme gereği duydu ve “zabıtalara”, Sakine’nin saç biçimini taklit etmekte ısrar eden erkeklerin kafalarının traş edilmesini ve cezalandırılmalarını buyurdu.

Bu asrın bir diğer *naşiz*’i, Halife Ebubekir’in üvey kızı ve yeğeni Ayşe Bint Talha idi. Örtünmeyi reddeden Ayşe’ye bunun nedeni sorulduğunda cevabı “Yüce Allah beni güzelliğimle farklı yarattı. İnsanların bunu fark etmelerini ve onlardan üstünlüğümü kabul etmelerini istiyorum. Örtünmeyeceğim. Hiç kimse beni başka bir şey yapmaya zorlayamaz” oldu. (*Agani XI*, p.176)

İslâmın iffetli ve itaatkâr kadın modeline açıkça karşı çıkan bu *naşiz*ler, toplumsal konumları gereği çok ünlü kadınlardı ve bu nedenle de, dinî otorite modeline bir tehdit oluşturunyorlardı. İlahiyatçılar mücadeleye ve *nuşuz*’a bir son verme kararı aldılar. Şeriatte *nuşuz* bir toplumsal sorun olarak geçer. Örneğin el-Muvatta (II, p.6), bir erkeğin, *naşiz* kadının evlilik sözleşmesine koydurdu-

ğu koşullara bakmaksızın, karısını istediği yere götürme hakkı olduğunu belirtir. El-Muvatta'da verilen bir diğer örnekte (II, p.14), kocanın, kendisini çok eşlilik hakkından yoksun bırakan evlilik sözleşmesi koşullarıyla bağlı olmadığı belirtilerek, *nuşuz* engellenmeye çalışılır.

İslâm Düzenine Tehdit Oluşturan Feminizm: *Nuşuz'un İma Ettikleri*

Kadınlar, sadece son birkaç onyıldır eğitim olanaklarına kavuşmuş olmalarına karşın, kamu alanında inanılmaz bir görünürlük elde ettiler. Örneğin çoğu Arap ülkesinde üniversite hocalarının dörtte birini kadınlar oluşturuyor. Önemli siyasî makamlar kendilerine yasaklanmış olsa da, kadınlar bürokraside orta seviyedeki mevkilerde hatırı sayılır yer işgal etmişlerdir ve gerek kamu gerekse özel sektörde dağıtılan maaşlardan daha önemli bir pay kapmak için çaba göstermektedirler.

Dahası, kadınlar artık statülerini ve etraflarındaki toplumu değiştirme arzularını dile getirmek için yazıyı kullanmaya başladılar. 1983'te Fas'ta Arapça bir feminist dergi çıkmaya başladı. (*Mart* adlı dergi, ilk birkaç ayda 20,000 adet satıldı. 1985'te, Tunus'ta *Nissa'* (Kadın) adlı bir başka "popüler" derginin yayınlandığına şahit olduk. Bu yayınlar, pek çok muhafazakâr tarafından son derece tehlikeli olarak görülüyor, çünkü, bu dergiler, kendilerine, seçkinler veya üniversite ortamından taraftar bulmaya çalışmıyor, konunun uzmanı olmayan kişiler arasından okuyucu topluyorlar. Feminizm artık birkaç kadının salonlardaki tartışmalarıyla sınırlı değil; feminizm birçok kadın tarafından, sendikalar ve siyasî partiler vasıtasıyla çözülmesi imkansız ekonomik ve siyasî hoşnutsuzluğu dile getirmek için bir zemin olarak görülüyor. Özellikle *nuşuz'un* İslâm dünyasında bir tehdit oluşturmaya nasıl devam etmekte olduğunu göstermek için, bu yüzyılda kadınların isyanına ilişkin üç örnek vereceğim.

İlki, Devrim sırasındaki Cezayir'le ilgili. Devrim dönemi Cezayir'inin önemli bir siyasî şahsiyeti olan, 1973'ten beri sürgünde bulunan ünlü tarihçi Harbi, *Révoltes logiques'e* "Cezayir Devri-

minde Kadın” başlıklı bir röportaj verdi. Bu belki de, mesele, eşitlik ve demokrasiyle ilgili olarak kadın sorununa geldiğinde, Cezayir devriminin belirsizlikleri ve tereddütleri konusunda, belgelenmiş en kötüleyici açıklamadır. Harbi, devrimci “yoldaşların”, gerilla kamplarında –Maquis– kadınlarla temasları ve ilişkilerinde tamamıyla geleneksel olduklarını anlatır. Bu kişiler, kadınların geleneksel rollerden uzaklaşmalarını önlemek için ellerinden geleni yapıyordu; kadınları hem cinsel ilişki ve yemek pişirme gibi geleneksel ihtiyaçları, hem de lojistik ve silah taşıma gibi modern ihtiyaçlar için kullandılar.

Bu örneği ele almamın nedeni, 20. yüzyılın tanık olduğu en modern devrimlerden biri olan Cezayir devriminin, Arap toplumunun birçok fedakârlıklarda bulunmaya ve radikal değişiklikler yapmaya zorlandığında bile, cinsel eşitsizlikten fedakârlık etmeye şiddetle direndiğini göstermek içindir. Cezayirli devrimciler, hemen hemen bütün diğer alanlarda radikal değişiklikler yapmak için mücadele etseler de, kadınları bulundukları yerde tutmayı istiyorlardı. Vereceğimiz ikinci örnekse Tunus’tan. Burgiba’ya muhalefet edenlerin seslerinden biri olan, aylık “demokrasi ve sosyalizm” dergisi *L’Avenir*’in, Mart 1983 tarihli sayısında bir İslâmcı feminist ile yapılmış, “Ben Bir İsyankarım” başlıklı bir röportaj yayımladı. Yalnızca bu başlığın altındaki hikâyeyi bilenler, bu yazının ortaya koyduğu meydan okumayı görebilirler. Röportajı veren kadın, Mısırlı yazar, doktor ve feminist Naval el Saadavi idi. Röportajı televizyonda dinleyen Devlet Başkanı Burgiba, Saadavi’nin Arap kadınları arasındaki kurtuluş hareketlerinden bahsederken kendi ismini hiç telaffuz etmediğini görünce küplere bindi. Burgiba, Tunus televizyonundaki sorumlu kişinin ‘şinden atılması talimatını verdi çünkü bu televizyoncu, bir Arap kadınının Büyük Savaşçı (el-Mücahit el-ekber) Burgiba’dan söz etmeksizin kurtuluş mücadelesi hakkında konuşmasına izin vermişti.

Kadın sorunu konusunda en ileri kişilerden biri olan Burgiba’ya göre, kadınların kurtuluşu erkeklerin işiydi. Son otuz yıla kadar, kadınların kurtuluşunun erkeklerin imtiyazında olduğu doğrudur. Modern İslâm düşüncesine göre Arap kadını, basit bir araç-

tır: Talimatlara göre kendisini kurtarması istenildiğinde, buna itaat edecektir. *L'Avenir'e* göre, Naval'ın kendisini isyankar ilan ettiğini tekrarlayıp durması, Burgiba'ya, böyle yapmaları talimatı verilmediğinde bile kadınların isyan ettiği mesajını vermektedir!

Üçüncü örnek Mart 1983'te Rabat'tan. Arap Yazarlar Federasyonu Fas Şubesi'nin merkezi de olan İnsan Hakları Derneği'nin, Rue Soussa salonunda, iki yüz kişi toplandı. Çoğu siyasî mahkûm eşi olan bir grup kadın, otoriter bir devlette kadınlar olarak yaşadıkları deneyimleri anlatmaya başlayınca, salondakiler keskin bir biçimde bölündüler. Bu kadınlar, kocalarıyla, cezaevi yönetimiyle ve adalet bakanlığıyla günlük mücadelelerini analiz etmeye başladılar. Kadınların hepsi, "devrimci" kocalarına karşı verdikleri mücadeleyle karşılaştırıldığında, diğerleriyle olan mücadelenin küçüklüğüne değindiler. Militan karılarıyla ilişkilerinde gerçek birer kişi olmaları için, kocalarını patriyarkanın ayrıcalıkları ve kocaların sahip oldukları imtiyazlarından vazgeçmeye zorlamak için verdikleri mücadeleyi anlattılar. Kadınlar, siyasî bir militan olmanın, bir erkeği otomatik olarak baskıcı tavırlar ve karılarına verdikleri tepkilerden kurtarmadığını söylediler.

Salondaki tepki çok güçlüydü. Erkek militanlar, kadınları, devrimcileri küçültmeye ve onlara kusur bulmaya çalışan muhafazakâr devlet ve polis teşkilatına hizmet etmekle suçladılar. Ve şimdi, siyasî mahkûmların karıları olan bu kadınlar, devrimin eleştiricileri ve düşmanı oluyorlardı!

Bu kadınlar, eylemlerinde ve davranışlarında hayata geçmedikçe, kendileri açısından erkekler arasında fark olmadığına karar vermişlerdi. Solcu bir militanın feodal bir efendiyle arasındaki fark, kendi kimliğini nasıl tanımladığında değil, kadınlara davranışında gerçek bir farklılık gösterdiğinde ortaya çıkar. Bir erkeğin gerçek devrimci olduğu iddiasının doğruluğunun kanıtı ve bunu saptayan ölçüt, kadının bu devrimci erkekle özel yaşamında olan deneyimidir. Siyasî bir erkeğin özel yaşamı, yalnızca hayatının diğer alanlarıyla çelişkiye düşmemekle kalmamalı, aynı zamanda onun devrimci yaşamının ana belirleyicilerinden biri olarak düşünülmelidir. Bu dile getirildiğinde, karmaşa ortaya çıktı. Toplantı,

kesintiler ve saldırılarla beş saat sürdü. Sonunda diyalog imkânsız hale geldi.

Sonuç:

Ümmet ve Bireysel(/liğin/likler)in Meydan Okuması

Şimdi, ilk meseleye dönelim: Bir kadın, kutsal otoritenin ve İslâm hiyerarşisinin temsilcisi ve simgesi olan kocasına karşı çıktığında ne olur? Kafada tehlike çanları çalmaya başlar, çünkü, bu bütünsel kutupsallık yapısının bir unsuru tehditle karşılaştığında, tüm sistem tehlike içinde demektir. Örneğin, kocasına karşı isyan eden bir kadın aynı zamanda ümmete, akla, düzene ve sonunda bizzat Allah'a isyan etmiş sayılır. Kadının isyanı bireysellekle bağlantılandırılır, ümmetle değil; akılla değil ihtirasla; düzenle değil düzensizlikle; yasayla değil fitneyle bağlantılandırılır.

Kadınlar ve erkekler arasındaki savaş, sadece İslâm'da değil, Musevi ve Hıristiyan geleneklerinde de, kozmolojik kavramsallaştırmanın temel bir biçimi olan, iyi ve kötü arasındaki savaşın bir unsurudur. Dünya, sadece bir rekabetin değil, aynı zamanda iki büyük rakip arasındaki kutuplaşmanın alanıdır. Ve kutuplaşma, hiyerarşi demektir. Hiyerarşinin bir tarafı – Allah ile ittifak halindeki tarafı – şeytan ve onun müttefiklerine karşı kazanacaktır.

İYİ

Allah

Erkekler, Koca

Sağduyu

Düzen

Yasa

İtaat, Görüş Birliği

Önceden belirlenmiş Kutsal ve

Ebedi Plan

Toplu Çıkar (*ümmet*)

KÖTÜ

Şeytan (*İblis*)

Kadınlar, Karı, Arzu (*el-sehva*)

İhtiras (*el-havva*)

Düzensizlik

Yasasızlık (*fitne*)

İsyan (*nuşuz*), Muhalefet,

Yenilik, Özgürlük

Bireysellik

Son zamanlardaki çalışmalar, Sünnilikteki bu ikili düşünme biçimini ortaya koymuştur. Celal Sadık el-'Azim'in, İslâm düşünce-

sinde kadınların *İblise*, şeytana benzerlikler konusundaki *Dinî Düşüncenin Eleştirisi* (Dar el-Talia Beyrut, 1980) adlı eseri, sağ-duyu-arzu ikiciliğinin özlü bir analizidir. Fatna Ait Sabbah'ın *The Women in the Muslim Unconscious* adlı çalışması da, muhtemelen bu benzeşmeye dair en son yazılanlardanır.⁷

Dünyevî zevklerin zengin ve maddî dünyasına nefsî katılım, özel alanda olur. Bu, kadınların dünyasında, ev içi alanda meydana gelir. Bu dünyada bilgiye ulaşım sınırlıdır. Özel alan, piramitsel hiyerarşinin en altında yer alır. Kadın olmak, Allah'a mahsus olan otorite (*el-Sulta*) ile bilgiden (*ilm*) dışlanmak anlamına gelir. Bu tam olarak kadınlığın ne olduğunu gösterir: Kararların ilahî yasa-yâ göre alındığı, emirlerin hazırlandığı, yasaların çıkarıldığı alan olan, törenselleştirilmiş kutsal ve ortak bilgi alanından dışlanma. Ancak, erkekliğin otorite ve bilgisi, dişiliğin, yani kadınların itaati ve boyun eğmesi olmaksızın tasavvur edilemeyecektir.

İlke olarak, kamu alanındaki her şeyin erkek olduğu söylenebilir. Peygamberlerin, imamların ve halifelerin işgal ettiği kamu alanı, tek cinsli ve homojendir. Kadınların yaşadığı özel alan ise iki cinslidir ve heterojendir: bu alanın heterojenliği, kadınların varlığından ileri gelir. Kamu alanı, nizam ve yasalarla tanımlanır; özel alan ise kamu alanının temsilcisi olan kocanın kontrolü altındadır. Koca, ilahi gücün ve yasanın çıkarlarını kendinde somutlaştırır. Erkek, kadınlarla ilişkisinde "boyun eğen" vaziyetinde değil, komutan vaziyetindedir.

O halde, erkek olmak, *hem* kamu alanında Allah'ın ve O'nun hepsi de erkek olan vekillerinin karşısında itaatkâr ricacı olmak, *hem de*, erkeğin kadının efendisi durumunda olduğu özel alanda kendisine itaat edilen efendi olmaktır. Hiyerarşinin piramitsel yapısı bundan ibarettir. Ve, yenilik ya da kadının isyanı anlamına gelen *nuşuz*, bu yapıda bir tehdit oluşturur. Yenilik, hepsi de ebedî sayılan yasalar, kutsal nizam, ayrıcalık ve hiyerarşiyi değiştirir. İnanan yalnızca bunları yeniden yorumlayabilir; inanan yarata-maz, çünkü, yaratma Allah'ın tekelindedir.

Bu nedenle, kadının isyanı, bireysellelikle ilgili tüm karmaşık sorunları ortaya çıkarır. Kadınların isyanının temsil ettiği bireysel öz-

gürlük, esas olarak tüm cemaat mefhumuna meydan okur. Bununla birlikte, bireysellik diğer bir taraftan da saldırdığı içindir ki, kadınlar tarafından da dile getirildiğinde böylesine bir tehdit oluşturur. Bu öteki taraf, bireysel yeniliğin faydası üzerine kurulmuş olan kapitalizmdir. Kapitalizm, gaddarca saldırgan ve vahşice bireysel olarak görülür. Arap ülkeleri, kapitalist dünyanın malları için çöplük alanı haline gelmiştir: Batı silahları, filmleri ve tüketim malları gerçek bir istila oluşturur. İronik olarak, bilimsel araştırma ve Batılı kapitalizm ideolojisini böylesine güçlü ve başarılı yapan da tam olarak bu yenilik – yani şüpheli olma özgürlüğüdür! Ve, kadınların isyanını kendi içinden böylesine yıkıcı yapan da bu yeniliktir.

Bugünün İslâm dünyasında hayatta kalmak için verilen mücadelede, İslâm cemaati kendisini, bir yandan bireysel, yenilikçi Batı kapitalizmi, diğer taraftan da kendi içindeki bireysel, isyankâr siyasî muhalefet arasında sıkışmış durumda bulmaktadır. Bu siyasî muhalefet içinde sembolik açıdan en yüklü olanı isyancı kadınlarinkidir. Kapitalizm ile yeni kadınlık modelleri arasındaki ortak payda, bireysellik ve kendini ifadedir. İnisiyatif güç demektir. Kadınlar güç istiyor — İslâm hiyerarşisinin temellerini aşındırıyor ve nihayetinde tahrip ediyor; buna verilen tepkinin şiddeti ve katılığı da bundan kaynaklanıyor. Kadınlar, teslimiyetin sembolü olarak algılanan dişiliğin anlamını enerji, inisiyatif ve yaratıcı eleştiriye dönüştürmek istiyorlarsa, bu algılamaya şiddetle direnmelidirler.

NOTLAR

¹ Ebu Hamid el-Gazali, *İhya Ulumu il-Din* (Halle, 1917).

² Fatma A. Sabbah, *The Women in the Muslim Unconscious* (Pergamon Press, 1984).

³ A.g.e.

⁴ Bak. Mernissi, 'L'Amour dans les Pays Musulmans', *Jeune Afrique Plus*, Ocak/Şubat, 1984.

⁵ Bak.: Ebu el-Ferec el-İsbahani, *Kitab el-Ağani* (Şarkılar Kitabı) (Kahire, 1927).

⁶ Bak. Mus'ab al-Zübeyri, *Neseb Kureyş* (ed. E. Levi-Provençal, Kahire, 1953) Zübeyri 850 yılında öldü.

⁷ Sadık Celal el-Azm, *DiniDüşüncenin Eleştirisi* (Arapça; Dar el-Talia, Beyrut, 1980).

İslâm dünyasında birbiriyle rekabet halindeki siyasî aktörler olarak, İslâmcılar ve köktendincilerle, kurulu rejimler, neden, düşmanlıklarını unutarak bir tek konuda; müslüman kadınları bastırmak, geri sürmek ve kapatmak konusunda, fikir birliği ederler? Müslüman kadınların, ya da, müslüman erkeklerin gücünün yettiği kadınların toplumsal ve kamusal alanda görünmez kılınması, kapanması ve geride durması, gerçekten, İslâmın kesin ve temyiz edilemez emri, ilân edilmemiş altıncı şartı mıdır? Peygamberin ve dört gerçek halifesinin uyguladıkları müslümanlıkta kadının yeri hakikaten böyle miydi, yoksa, bu, birçok müslümanın gözündeki asr-ı saadet ve dört gerçek halife çağının ardından bir gerileme ve yozlaşma çağını temsil eden Emevi ve Abbasi saltanatlarının kurup yerleştirdiği bir bid'at mıdır? İslâm sadece erkekleri, zenginleri, güçlüleri muhatap alan, sınıf ve cinsiyet ayrımcılığı üzerine kurulu bir ideolojiden mi ibarettir, yoksa, bu tür sınırlamalardan münezze evrensel bir çağrı mıdır? Kadınlar kendi başlarına ve kendi özgür iradeleriyle müslüman olabilirler mi, yoksa, ancak, müslüman erkeklere ait kadınlar olarak mı bu dinden sayılabilirler?

Mernissi'nin elinizdeki bu eseri Müslüman coğrafyasında yaşayan okuru, bu soruların cevabını araştıracağı bir yolculuğa çağırıyor.

epos

Araştırma İnceleme

ISBN: 975-6790-21-0

9 789756 790212